

Plecs de
Notes

Formació de persones adultes,
sistematització d'experiències i ciutadania

Plecs de **Notes**

Edita: L'Ullal Edicions / TAREPA - P.V.

Edició: Pep Aparicio i Paqui Borox

Traductors: Iolanda Corella Llopis, Benjamí Borràs, Juan Manuel Sanchis Marqués, Rosa Navarro i Pep Aparicio Guadas

Disseny i maquetació: L'Ullal Edicions

Xàtiva, novembre de 2003

D. Legal: V-4875-2003

ISBN: 84-95715-05-8

© TAREPA - P.V.

Sant Agustí, 7

46800 Xàtiva

Tel/fax 962 28 23 76

Índex

Una marxa esperançadora de les que saben que és possible canviar <i>Pep Aparicio Guadas</i>	7
Recerques teòriques i epistemològiques des de la pràctica de la sistematització <i>María de la Llum Morgan</i>	13
Dilemes i reptes de la sistematització d'experiències <i>Óscar Jara H.</i>	29
Formació de ciutat i conformació de ciutadania <i>Gloria Naranjo Giraldo</i>	39
De la pràctica singular al diàleg amb el plural. Aproximacions a altres trànsits i sentits de la sistematització en èpoques de globalització <i>Alfredo Ghiso</i>	56
Creuar a l'altra vora: debats emergents sobre els professionals de l'acció social i educativa <i>Jorge Osorio Vargas</i>	67
L'aportació de la sistematització a la renovació teoricopràctica dels moviments socials <i>Óscar Jara H.</i>	72
Model de participació per afecció: un model per al desenrotllament de la ciutadania local <i>Manuel Jacques Parraguez</i>	88
Prescindir del judici, una via educativa per a la felicitat? <i>F.A. Martínez Salva</i>	100
Alguns canvis d'orientació metodològica: des de i per a l'acció col·lectiva i la ciutadania <i>Tomás R. Villasante</i>	121

UNA MARXA ESPERANÇADORA DE LES QUE SABEN QUE ÉS POSSIBLE CANVIAR¹

• Pep Aparicio Guadas •

A Pepe Veiga, Pep Aparicio, Pascual Murcia, Marisa Benavent, Angels Reinón, Goio Fidel,... socis i sòcies fundadores de tarepa, a ells i a totes les pedres que, al llarg del camí, han fet possibles múltiples bifurcacions i l'avanç, amb elles, en la formació de persones adultes i en d'altres àmbits, un avanç real i actual.

A Benet, a Ramón, a Joan i a Presen.

"L'escola no és un lloc tancat sinó una apertura a la exuberància passional i a la seua creativitat. L'escola deu d'estar on se vulga que s'estiga duent a terme l'emancipació planetària."

*Por una internacional del género humano.
Raoul Vaneigem*

7

Poc a poc va prenent cos el desig de sistematitzar les experiències de l'educació i formació de persones adultes no sols des de la vessant didàctica i/o pedagògica si no d'ampliar el camp a d'altres mirades i molt especialment a aquelles que tenen una relació directa amb la ciutadania i que, a més a més, ens enllaçen amb una concepció de l'educació permanent com educació popular.

Sistematitzar² pot ser siga una acció-reflexió a la qual no estem massa acostumats: parlem, fem, diguem que fem,... però poques vegades reflexionem sobre les accions en les accions i després, i com assenyala Horton: *"Sóc molt millor en esbrinar idees en l'acció del que sóc en teoritzar sobre ella i aleshores transferir el meu pensament a l'acció. Jo no funcione d'aquesta manera. Funcione amb idees temptadores i experimente i aleshores, amb aquesta experimentació en acció,*

¹ Pedagogía de la indignación. Paulo Freire. Morata, 2001

² Un concepte que des de la nostra perspectiva no sols consisteix en fer sistema, en construir i posar en marxa eixos i vectors,... sinó també de relacionar, de constituir relacions entre les diferents entitats, organitzacions, territoris, persones,... que formem part –i tot- de les experiències.

*finalment arribe a la conclusió sobre el que jo crec que és el que hem de fer...Puc dir que aquesta teoria no va sortit del meu cap. Va sortir de l'acció. Va sortir de la interacció, de la teoria, de la pràctica, la reflexió que vostè descriu tan bé*³. I la realitat és difícil de tórger, si escamparem les nostres mirades sobre el territori de la formació de persones adultes podríem observar que el vast paisatge és un desert, un desert que cada vegada ocupa més i mes espai i s'engoleix les pràctiques reals que es desenvolupen a les diferents iniciatives formatives, unes vegades des de la inexistència de posicions novadores, altres des del seguidisme més autènticament conservador de la configuració acadèmica dels processos que es desenvolupen, finalment, des de la fera més ferotge: un grosser continuisme mecànic de les accions d'aprenentatge-ensenyament però sense cap reflexió; el panorama, amb les excepcions, més o menys conegudes, que confirmen la regla és un pur desert inclosa la parcial perspectiva pedagògica-didàctica.

8

Necessitem, dins de l'àmbit de l'educació i formació de persones adultes, reprendre el camí de la relació i/o novació, de l'experimentació partint de nosaltres i els altres –inclosos els i les educandes⁴–; necessitem crear i/o consolidar una ampla xarxa d'experiències i iniciatives que se conformen com a esferes públiques democràtiques; necessitem *“constituir el currículum com una pràctica de relació social i cultural i, per tant, política, el repensar i refer, resituar i recuperar la FPA com un espai-temps de distinció: dels sabers i coneixements, dels mètodes i tècniques, de la sociabilitat i/o ciutadanabilitat de les accions a implementar; i de decisió: multilateralitat i concertació de les accions i sabers, col·lectivitat en la producció de coneixements,etc. dels subjectes que participen en ell, és a dir reconquerir l'autoritat: veu i acció, i la capacitat de fer i dir: aquesta seria la diferència entre [ser] ensenyat i [ser] après.”* Necessitem cultivar en el desert, amb desig i continuïtat, amb amor i solidaritat, amb ètica i esperança, amb... flores, sols d'aquesta manera les diferents flores tornaran a fer flors i fruits, i d'aquesta manera transformarem el desert tan crescut en un verger-paradís. Necessitem aprendre treballant amb les persones en acció.

³ Caminant fem el camí. Paulo Freire i Myles Horton. Edicions del CREC. Xàtiva, 2003

⁴ “Vaig a llegir un petit poema curt ací. Vostè es pot imaginar qui el va escriure: 'Aneu a les persones. Apreneu d'elles. Viviu amb elles. Estimeu-les. Comenceu amb allò que ja saben. Construïu a partir del que tenen...'; poema de Lao Tzu dins de: Caminant fem camí. Paulo Freire i Myles Horton. Edicions del CREC. Xàtiva, 2003

És d'aquesta manera com la democràcia i l'educació de persones adultes amb ella, poden definir-se com a pràctiques de llibertat que generen organitzacions, modes i mètodes, i no a l'inrevés: estariem abordant el camí de re/invenió de la ciutadania i l'educació popular crítica com un procés epítèmic on l'escriptura i lectura de la mà del món precedeix a la de la paraula, i aquesta necessita de la connexió amb l'escriptura-lectura de la mà del món⁵. En aquest sentit les esferes públiques democràtiques –en aquest cas qualsevol de les iniciatives d'educació i formació– podrien constituir-se com espais comuns i públics, a cavall entre allò estratègic (ancorat en una racionalitat formal, tècnic/instrumental, des/afectiu) i allò «ovular»⁶ (expansiu i no instrumental, nòmada i contextual, afectiu), on la comunitat i la comunicació –el dir i el fer de posar en comú– tornaran a estar en disposició de generar processos intersubjectius e indagatius, més enllà del gènere, més enllà de les edats –jovens, adults,...–, etc. que connecten amb les línies diagramàtiques, els vectors,... de co-construcció d'allò comú en i mitjançant les iniciatives i les lluites educatives, socials, polítiques, etc. que duem a terme, i que ens situen en el món en que vivim i col·loquen en les nostres mans la possibilitat de qualsevol canvi en ell a través del nostre treball educatiu i cultural, social i polític promovent la constant crítica radical, la desactivació del dispositiu de representació, i la revolta i la desobediència contínua però, al mateix temps, seria imprescindible el potenciar una doxa, alternativa i radical, relativa al govern: de les iniciatives educatives i formatives, de les organitzacions i col·lectius, de les institucions,... de la mà de cadascun de nosaltres: *“I és així com éssers transformadors i creadors que els homes –i les dones–, en les seues relacions permanents amb la realitat, produeixen, no sols els bens materials, les coses sensibles, els objectes, sinó també les institucions socials, les seues idees, les seues concepcions.”*⁷

Aquest procés-projecte de re/invenió de la ciutadania que, assenyalaven adés, oscil·la entre **naixement** –“lo que nace es lo

⁵ Ningú viu plenament la democràcia ni tampoc ajuda a créixer, primer, si és impedit el seu dret a parlar, de tenir veu, de fer el seu discurs crític; segon, si no se milita, d'una o altra manera, en la lluita per la defensa d'aquest dret, que en el fons, és el dret també a actuar”. Cartas a quien pretende enseñar. Paulo Freire. Siglo XXI, México, 1996

⁶ Género, espacio y poder. Mino Vianello y Elena Caramazza. Cátedra. Madrid, 2002

⁷ Pedagogía del oprimido. Paulo Freire. Siglo XXI editores

*que va de lo imposible a lo verdadero*⁸: és a dir allò que pro-ve exclusivament de l'àmbit de les creacions que les dones i els homes som capaços de concebre i que sempre és una abertura: com per exemple la que donarà lloc a la posta en marxa, a la creació, de la polis⁹ ; i **fabricació** –“*lo que se fabrica es lo que va de lo posible a lo real*”¹⁰: és a dir allò que inter-ve, des de i amb, el que sabem i podem, amb la nostra posta en comú– ha de tenir, necessàriament, a l'educació i a la formació popular com el nexa connector entre ambdós camps conjuntius i aquesta hauria d'estar encaminada a generar aprenentatges que feren possibles i viables els inèdits democràtics per a esdevenir autònoms e inter-dependents en la gènesis d'una governabilitat alternativa i radical en la qual cadascun dels individus singulars que con-formem la multitud social som capaços de governar –i ser governats– i aquesta governabilitat sols és possible aprendre-la governant, participant –sent i prenent part– activament en les esferes públiques,... i aquest fer-actuar, aquestes accions, in-formen i donen forma, produeixen canvis i creen dispositius organitzatius i institucionals que la fan possible en un veritable moviment d'amor¹⁰ que replega-desplega l'educació popular i la ciutadania, però per a tot això és bàsic afrontar el tema de la representació per una banda, i el de la sobirania per altra: *“El concepte actual de representació se funda puix en la distinció entre el fet de ser titular del poder i el seu exercici. Si no volem caure en la utopia de una democràcia directa, unilateral, ¿com es pot plantejar el problema de la nova representació com força instituïent, de forma que pugui ser representació (i consegüentment, tenir una possibilitat de mediació i de creació de «espai polític») i, al mateix temps, instrument de participació i d'arrelament de masses? Elements de resposta a aquestes qüestions existeixen, ja l'hem assenyalat, en els moviments. En primer lloc en allò que concerneix a la comunicació. Aquesta ha esdevingut en un veritable instrument de formació de la subjectivitat dels individus.(...)El segon element de discussió sobre*

⁸ María Zambrano citada por Jorge Larrosa, en: Dar la palabra. Habitantes de Babel. Políticas y poéticas de la diferencia. Laertes. Barcelona, 2001

⁹ “Eso exige una creación histórica nueva, con significaciones nuevas, valores nuevos, un nuevo tipo de ser humano, y todo eso se debe hacer más o menos superando por definición toda posibilidad de previsión y de planificación.” La insignificancia y la imaginación. C. Castoriadis. Trotta, Madrid, 2002

¹⁰ “solo el amor, puede determinar el vínculo entre el poder y el saber”. Las verdades nómadas. Antonio Negri y Felix Guattari / Gakoa

la representació implícita als moviments socials està constituït per la relació entre democràcia representativa i la col·locació de «presions objectives» fora de l'alcance de les decisions democràtiques. (...) En el marc d'una societat capitalista a l'estadi de la maduresa la dinàmica de les mutacions socials, la mobilitat de les seues components, gràcies a la posada sota tutela de les masses populars, s'esdevé en part d'un poder fort, Una teoria de la nova representació ha d'incloure una exigència de ruptura, no de les necessitats objectives sinó del seu mode de gestió, de la seua cosificació i de les pràctiques de supressió de les alternatives que resulten d'això. La nova representació ha de situar-se al interior d'una dinàmica d'avaluació de les necessitats i la cultura dels moviments de masses".¹¹

Formació de persones adultes, sistematització d'experiències i ciutadania, aquests serien alguns dels vectors que en el seu gir podrien reconstituir una transversalitat que travessara interna i profunda, externa i superficial, els territoris i les accions per a superar i/o trencar el «complex» escolar-escolaritzant: patriarcal, pedagògic, psicològic, antipolític, zero-social,... neoliberal que emmascara la crisi, el conflicte, el caos, existents a les iniciatives formatives i als centres i que es basa en la gran metàfora del professorat-pare: on el professorat és el subjecte patriarcal que necessita de ser identificat com a subjecte, tant pels altres professors-ores com, sobretot, per aquells que encara no han arribat a ser subjectes: els-les «alumnes».

Aquest agençament ens faria disposar els territoris i les esferes públiques democràtiques des de dos plànols, un de l'expressió o de l'enunciació: sistema semiòtic; l'altre del contingut o de la màquina: sistema pragmàtic o de les accions i passions. I dues línies: de desterritorialització: quan el territori i les iniciatives i els centres s'obrin, s'implica en línies de fuga, o es destrueix; estaríem participant en un flux-moviment pel qual els fragments que conformen un territori i les iniciatives i els centres generen l'agençament: el procés a través del qual ens apropiem - expropiem de l'educació i la formació, de les relacions socials, de la producció,... des d'una perspectiva contrahegemònica i de reterritorialització: el domini que exerceix i imposa l'actual sistema capitalista postfordista, d'acumulació flexible, plenament **subsunidor** de totes les

¹¹ Por un nuevo modelo de representación política. Toni Negri y Jean-Marie Vincent. Futur Antérieur. Material policopiado

accions, educatives o no. Les iniciatives educatives i formatives no són uns llocs tancats sinó oberts a la exuberància passional i a la seua creativitat; han d'estar on s'estiga produint l'emancipació planetària per què en aquests llocs comuns *"qui ensenya sense emancipar atonta. I qui emancipa no ha de preocupar-se d'allò que l'emancipat deu aprendre. Aprendreà el que vullga, potser no res. Sabrà que pot aprendre perquè la mateixa intel·ligència actua en totes les produccions de l'art humà, que un home sempre pot comprendre la paraula d'altre home."*¹²

Formació de persones adultes, sistematització d'experiències i ciutadania, tres vectors que ens fan salpar a la mar oberta, novacions i inèdits viables, permanents d'altres, però sempre amb l'esperança que *"per a emancipar a d'altres hi ha que estar un mateix emancipat. Hi ha que conèixer-se a un mateix com a viatger de l'esperit, semblant a la resta de viatgers, com a subjecte intel·lectual partícip de la potència comú dels sers intel·lectuals"*¹³; així doncs, és imprescindible el producte de la co-relació de les persones adultes, eix tornar-se comuns les accions, les passions, els afectes,... és a dir que les paraules i les coses produïdes –creativitat i materialitat– esdevinguen reals i factícies i constitueixen la possibilitat d'un dir i actuar diferents: examinadors –qüestionadors del que veuen i del que fan, reconeixent-se, els sers humans, en eixes accions, recuperant la potència del crear i l'aflorament de la imaginació quotidiana així com l'emergència de la reapropiació del capital, del treball, dels equipaments,... i dels territoris on produïm i realitzem la vida i el coneixement, i en aquest procés, els dispositius d'aprenentatge funcionen com a operatius– una pragmàtica de la transformació que ens requereix un procediment permanent de conscienciació: actual/virtual del ser i de l'entorn que l'envolta- de mutació i continuació, novació i tradició, invenció i còpia,... que generem de manera conjuntiva: *"Per la memòria/ fins el nucli de totes/ les esperances"*¹⁴, unes marxes esperançadores de les que sabem que és possible canviar.

Xàtiva, 9 d'octubre de 2003

¹² El maestro ignorante. Jacques Rancière. Laertes, 2003

¹³ El maestro ignorante. Jacques Rancière. Laertes, 2003

¹⁴ Haikús en temps de guerra. Miquel Martí i Pol, Edicions 62-Empúries, 2002

RECERQUES TEÒRIQUES I EPISTEMOLÒGIQUES DES DE LA PRACTICA DE LA SISTEMATITZACIÓ¹

• *María de la Llum Morgan* •

INTRODUCCIÓ

Les idees que es presenten a continuació no són producte exclusiu de qui les exposarà: formen part d'un procés que ja dura diversos anys, en el qual un col·lectiu de persones ha desenvolupat pràctiques i reflexions sobre els temes que aborda aquest Seminari.

El TPS sorgeix al juny de 1988, quan es va realitzar en Lima una Trobada Nacional de les ONGs afiliades al CEAAL. Aprofitant aquesta oportunitat, es convocà a les institucions i persones interessades en la sistematització d'experiències d'educació d'adults i promoció del desenrotllament, a una jornada de treball sobre el tema. És a partir d'aquest esdeveniment que es conforma un grup que acorda donar-li permanència a les seues reflexions. Si bé al llarg d'aquests anys els seus integrants han anat variant, un equip central s'ha mantingut fins al present, conformant l'eix conductor del Taller.

Des dels seus inicis, el TPS es va proposar com la seua principal tasca el generar espais per reflexionar sobre els aprenentatges que sorgeixen de la pràctica i les aportacions de la sistematització per millorar-la i potenciar-la.

És així que s'ha anat precisant els continguts del concepte de sistematització, definint un mètode per desenvolupar-la i realitzant múltiples activitats de formació en sistematització. La reflexió en relació a aquests processos li ha permès al TPS, al mateix temps, definir i validar una proposta de formació, i obrir-se a recerques en el camp teòric i epistemològic, que sorgeixen de i retroalimenten a les propostes de formació.

ALGUNS ACLARIMENTS NECESSARIS

La sistematització no és un concepte unívoc; molt al contrari, hi ha una diversitat d'idees respecte d'això que podrien emportar-nos a un diàleg de sords. En eixa mesura, començaré per presentar,

¹ Publicat en: Santibáñez, Erika i Alvarez, Carlos: "Sistematización y Producción de Conocimientos para la Acción". CIDE, Santiago, sense data.

molt breument, la concepció de sistematització del TPS, que orienta i explica les nostres pràctiques i reflexiones.

Entenem a la sistematització com un «procés permanent i acumulatiu de creació de coneixements a partir de las experiències d'intervenció en una realitat social»². Això al·ludeix a un tipus particular d'intervenció, aquella que es realitza en la promoció i l'educació popular, articulant-se amb sectors populars i buscant transformar la realitat.

Les persones amb les que treballem i a les que ens dirigim –els i les sistematizadores potencials– són els que participen en projectes d'intervenció en la realitat amb una intencionalitat de transformació. Es tracta, principalment (encara que no exclusivament), de promotores i educadors populars, que podrien identificar-se amb aquells als que Donald Schön denomina «professionals de l'acció».³

1. L'experiència del taller permanent de sistematització del Perú (tps)

Al llarg dels seus huit anys de vida, el TPS ha transitat per diverses etapes. En un primer moment, el grup original que lo integrava es va centrar en un debat conceptual que inclòs va derivar cap a l'epistemològic. És així que vàrem discutir sobre el que enteníem per sistematització, el tipus de coneixement que aquesta produïa, la seua relació amb la teoria i el saber popular. Aquesta fase –que va durar al voltant d'un any– va permetre que els integrants del grup posàrem en comú les nostres opinions, basades en las experiències prèvies que teníem amb la sistematització. No obstant, una vegada que això es va completar, el grup va percebre la necessitat de buscar una pràctica que alimentara las reflexiones.

És així que una de les integrants del Taller⁴ inicià la sistematització de la seua experiència de promoció amb menjadors populars en un districte de Lima. La resta del grup operarem com assessores metodològics i aprenents al mateix temps, en la mesura que

² Barnechea, Gonzales i Morgan (1992, pàgina 11)

³ Cfr. Schön, Donald (1983).

⁴ Mima Barnechea, que en eix moment treballava en l'ONG TACIF. El producte final d'aquesta sistematització es publicà sota el títol: «Con tu puedo y con mi quiero» (1992).

⁵ Com a orientació metodològica inicial es comptà amb la proposta de mètode que s'havia desenvolupat en CELATS. Cfr. Morgan, M. i Monreal, M.L. (1991).

el procés de sistematització en curs permetria redefinir i precisar tant la proposta metodològica⁵ com les seues bases conceptuals.

Aquesta etapa, que va durar una miqueta més de dos anys, va ser d'una enorme riquesa, en la mesura que el debat teòric i metodològic s'anava generant a partir de les preguntes que la pràctica ens plantejava. Al mateix temps, va permetre que es dissenyara una proposta metodològica que va ser presentada públicament en un Taller realitzat al juny de 1992.⁶

A partir de 1993 aproximadament, el TPS ha entrat a una etapa en què es privilegia el treball de formació en sistematització, posant a prova i modificant la proposta metodològica i aprofundint las búsquedes teòriques i epistemològiques sustentades en eixa pràctica.

Al llarg d'aquests anys hem desenvolupat una diversitat d'experiències de formació, dirigides fonamentalment –encara que no exclusivament– a personal d'Organismes no Governamentals que realitzen activitats de promoció en diversos camps d'intervenció. Si bé s'ha treballat principalment amb professionals del camp social (educadors i professionals de les ciències socials), també hem desenvolupat experiències amb persones la formació de les quals té un èmfasi més tècnic (agrònoms, veterinaris, enginyers). Així mateix, hem desenvolupat algunes experiències amb sectors vinculats a l'Estat i directament amb sectors populars, encara que han estat minoritàries.

Paral·lelament, el TPS es va embarcar en un esforç per promoure la sistematització a l'interior del Consell d'Educació d'Adults d'Amèrica Llatina (CEAAL), aconseguint-se la formació d'un Programa de Suport a aquesta activitat a principis de 1994. El Dit Programa està integrat per persones o equips d'Amèrica Llatina que desenrotllen experiències de suport a la formació en sistematització (ALFORJA en Centre Amèrica, IMDEC de Mèxic, la Universitat d'Ijuí a Brasil, CLEBA de Colòmbia i el TPS de Perú, els que l'hem coordinat durant aquests anys). La reflexió sobre la formació en sistematització que s'ha desenvolupat a l'interior del Programa donà lloc a la realització d'un Seminari-Taller sobre el tema al gener de 1996, i els plantejaments que a continuació es presenten també són tributaris d'eixos debats.

⁶ Barnechea, Gonzalez y Morgan (1992).

1.1. La proposta de formació del TPS

La nostra proposta considera dues modalitats complementàries: tallers i assessories. Els primers tenen objectius fonamentalment informatius i motivadors, donant a conèixer els principals elements conceptuals i metodològics de la sistematització i preparant condicions per a desenvolupar-lo. Considerem a les assessories com els veritables actes de capacitació, en la mesura que acompanyen tot el procés de sistematització i van produint orientació metodològica per a desenvolupar-lo.

La pràctica ens ha anat ajudant a descobrir, potenciar i recolzar els processos de pensament que els i les sistematitzadores realitzen per a produir coneixements a partir de les seues experiències d'intervenció. És així que podem identificar els següents moments en el procés d'assessoria en sistematització⁷:

a) En un primer moment, es fa necessari unificar criteris i crear, consegüentment, un discurs comú entorn de la sistematització, en l'equip i institució que estan iniciant aquest procés. Junt amb això, moltes vegades és necessari realitzar un esforç de motivació al conjunt de persones que s'involucran, ja que generalment l'interès inicial ve de un grup particular (la direcció, un equip, etc.). Tot l'anterior deu plasmar-se, finalment, en la unificació de criteris metodològics i en l'apropiació d'algunes ferramentes bàsiques per desenvolupar el procés de sistematització.

Açò es realitza per mitjà de un Taller Inicial de Sistematització, en el que se combinen permanentment la recuperació de coneixements dels participants, l'exposició de nous continguts i l'exercitació dels temes tractats. Al llarg del Taller se desenvolupen tres blocs temàtics:

- el concepte de sistematització, homogeneïtzant criteris entre els participants, distingint i relacionant a la sistematització amb altres formes de producció de coneixements, precisant els objectius possibles d'alcantar amb ella i les condicions necessàries per a realitzar-la;
- la proposta de mètode del TPS, exposant i exercitant cadascú dels moments pels quals se va transitant al llarg del procés de sistematització;

⁷ Com tot procés, no és possible dividir el de sistematització en fases clarament definides i cancelatòries. La distinció, que se presenta per efectes d'una exposició més clara, resalta els trets principals de cada moment, que se van generant en l'anterior i continuen en el següent.

- orientacions per al disseny d'un projecte de sistematització, donant ferramentes perquè els participants acaben el Taller amb un perfil preliminar dels seus projectes, que haurà de ser revisat i corregit amb els seus equips i en les seues institucions.

b) En un segon moment, el si les futures sistematitzadores han de definir i acordar una imatge-objectiu de la seua pròpia sistematització, com a procés i com resultat. Es tracta d'una primera mirada a l'experiència⁸ que es vol sistematitzar, d'una primera delimitació i caracterització que extrau a l'experiència del camp de la vivència per a traslladar-la al camp del coneixement.

Al llarg dels anys hem anat descobrint i valorant la gran importància que té aquest moment per al procés de sistematització, en la mesura que permet explicitar distints interessos i objectius de coneixement, negociar-los i acordar eixos comuns. Al mateix temps, permet posar-se d'acord sobre els aspectes metodològics i operatius de la sistematització, culminant en un pla de treball que facilita l'assignació de temps i recursos per a desenvolupar el procés. Podem dir hui que, sense el disseny d'un Projecte de Sistematització, és molt difícil que aquesta arribe a bon terme.

L'assessoria en aquest moment constitueix una continuació de la capacitat donada en el Taller Inicial, brindat suport als equips de sistematització per a la precisió de l'experiència que sistematitzaran, dels eixos que es privilegiarà, dels objectius de coneixement que esperen aconseguir, de la metodologia i aspectes operatius de la sistematització.

c) El disseny del projecte obri camí a un tercer moment en el pensament sistematitzador: l'explicitació d'una narrativa completa de l'experiència **des de l'eix triat**. És una segona mirada a l'experiència, que avança en el procés de delimitació i abstracció, en la mesura que la descripció és ordenada des d'un eix: l'interès de coneixement que orienta a la sistematització. No obstant, aquest moment és encara predominantment descriptiu, i té el sentit d'ordenar allò que s'ha viscut, de traduir l'experiència complexa

⁸ Quan parlem d'experiència ens referim a allò viscut, a allò realment succeït. Distingim experiència de «projecte» en la mesura que aquest és la proposta intencionada d'un actor, mentre l'experiència dona compte de la interrelació de diversos actors en un context donat.

i multideterminada a un llenguatge que permeta el seu posterior anàlisi i interpretació.

Algunes ferramentes que han demostrat la seua utilitat per a la reconstrucció de l'experiència són: quadres, guies de preguntes, esquemes. En general, preferim que l'experiència no es reconstruís de manera molt detallada, perquè els i les sistematitzadores no gasten massa temps i esforç en una narració completa, que generalment resulta excessivament extensa i difícil de manejar posteriorment. No obstant, sempre emfatitzem la necessitat de considerar els punts de vista dels diversos actors de l'experiència, reconeixent que dites mirades seran tamisades per l'equip sistematitzador. Així mateix, insistim en la incorporació de la reconstrucció del que succeeix en el context en que la experiència se desenvolupa.

d) El quart moment resulta sent un dels més complexos en el procés de coneixement: es tracta de l'anàlisi i interpretació d'allò succeït en l'experiència, per a comprendre'l. Aquest és, en conseqüència, un moment privilegiat en la producció de coneixements nous sobre l'experiència i, al mateix temps, el que resulta més difícil de transitar per als i les sistematitzadores (i, per descomptat, també per als i les assessores). Aquest moment exigeix un esforç mental que els i les «pràctics» no estem acostumats a realitzar de manera explícita i conscient: descompondre la realitat –allò viscut– en distints elements, establir relacions entre ells, comprendre les causes i conseqüències d'allò que ha succeït, etc.

Hem anat descobrint algunes ferramentes que faciliten el procés, i que vam utilitzar de manera variada, adequant-les al tipus d'experiència i a les condicions dels participants. Un element comú és la formulació de preguntes a l'experiència, que deriven dels eixos i objectius de la sistematització i que se'n van operacionalitzant per a fer possible obtenir respostes des de la pràctica real (allò viscut). La resposta a les preguntes constitueix el procés de síntesis i interpretació, recorrent el camí invers a la formulació d'aquestes. Per a respondre a les preguntes, se va relacionant la informació amb què es compta sobre l'experiència i el seu context, així com les interpretacions i conceptualitzacions que s'han anat desenvolupant.

⁹ Cfr. Martinic, Sergio (1988).

Una altra ferramenta que ens ha resultat de gran utilitat és la construcció de les hipòtesis d'acció implícites en l'experiència. Per a això, ens hem basat en la conceptualització de Sergio Martinic⁹, orientant als i a les sistematitzadores per que expliciten i conceptualitzen els problemes que la seua pràctica pretenia enfrontar, els objectius que buscava aconseguir i les estratègies mitjançant les quals el va intentar. Els canvis en les hipòtesis d'acció ajuden a identificar i caracteritzar les etapes per les què ha travessat el procés, el que és de gran utilitat per les sistematitzacions que abarquen períodes relativament llargs. Una vegada precisades les etapes, se formulen preguntes per a cada una d'elles i per al procés en el seu conjunt, desenvolupant l'anàlisi i síntesis i interpretació tal com s'ha ressenyat en el paràgraf anterior.

És en aquesta fase que la relació amb el coneixement teòric resulta una exigència permanent, però se'n va recorrent a la teoria en la mesura que el procés d'anàlisi l'exigeix, no com un exercici independent d'aquest. La construcció de les hipòtesis d'acció, la formulació i operacionalització de preguntes i l'elaboració de les respostes, van demandant als i a les sistematitzadores fer precisions conceptuals cada vegada més fines i, en eixa mesura, recórrer a elaboracions teòriques sobre els temes que s'està abordant en la sistematització.

19

El moment d'anàlisi i interpretació culmina amb el ordenament dels aprenentatges, descobriments o lliçons que l'experiència i la seua sistematització han permès aconseguir. Es tracta d'una nova i diferent mirada a l'experiència: la del coneixement produït que es tradueix generalment en suggerències i recomanacions per a una millor intervenció.

En termes formatius, hem descobert que resulta indispensable marcar l'inici d'aquest moment del procés de pensament per mitjà d'una activitat (pot ser un Taller o una Jornada de Treball) que explicita per a els i les sistematitzadores la ruptura entre la mirada eminentment descriptiva a l'experiència que s'havia donat abans, i la mirada analítico-interpretativa que es donarà endavant. Igualment, resulta de gran importància explicitar i reflexionar amb ells entorn dels processos mentals desenvolupats i els que continuaran, per d'aquesta manera facilitar que s'apropien de la proposta conceptual i de mètode, i siguen capaços de desenvolupar-la autònomament més endavant.

e) El quint i últim moment del procés de sistematització és el de la comunicació dels nous coneixements produïts. Al nostre entendre, si bé aquest moment es realitza amb posterioritat a la producció de coneixements pròpiament tal, forma part integral de la sistematització, en la mesura que sense això no seria possible debatre, confrontar o acumular els coneixements produïts en i des de la pràctica.

Aquest moment representa un nou trencament en el procés de sistematització, doncs el pensament passa d'un «estil» analítico-interpretatiu, a ordenar-se segons criteris comunicatius. Convé, en conseqüència marcar la diferència amb un nou encontre que reconstruisca allò que s'ha avançat, expliciti els processos mentals viscuts i marqui l'inici de la nova etapa.

La comunicació dels aprenentatges aconseguits per mitjà de la sistematització pot realitzar-se a través de diversos mitjans, depenent dels objectius que es desitja aconseguir i dels destinataris dels productes. No obstant, proposem que sempre se considere la redacció d'un document escrit, mitjan de comunicació que facilita el debat i reflexió sobre els coneixements produïts.

1.2. Principals èxits i dificultats

El principal èxit del TPS, al nostre entendre, és l'estar desenvolupant una proposta de formació que va prenent forma en permanent diàleg entre la teoria i la pràctica.

Les assessories a processos de sistematització posen a prova i qüestionen, tant el mètode com les estratègies de formació. Les preguntes que sorgeixen d'eixa pràctica ens porten a buscar el diàleg amb altres experiències, amb la teoria i amb l'epistemologia. Les respostes que anem trobant retro-informen les propostes i són novament «experimentades» en la pràctica. En conseqüència, la proposta de formació i el mètode de sistematització es van validant de manera permanent.

Pel que fa a les dificultats, les principals es relacionen amb un gran tema que podríem anomenar l'epistemologia de l'acció: encara coneixem insuficientment la manera en què pensen i coneixem els i les professionals de l'acció, i això és una limitació tant en el que es refereix al mètode com a la formació en sistematització. El repte està a recolzar al i a la «pràctica» amb mètodes i instruments que li faciliten el convertir-se en un i una **pràctica reflexiva**, en una persona capaç d'integrar permanentment la reflexió a la seua pràctica i, en conseqüència, convertir-la en praxis.

2. LES NOSTRES RECERQUES TEÒRIQUES I EPISTEMOLÒGIQUES

A continuació presentem alguns aspectes en relació als quals hem vingut reflexionant en el TPS durant aquests anys. Tots ells han sorgit de les experiències de formació que hem desenvolupat, que ens han plantejat dubtes i qüestionaments, però també ens han permès «descobrir» i explorar camins. És per això que, en cada tema, combinem la presentació d'aspectes en relació als quals tenim coneixements relativament segurs -encara que sempre provisionals- amb els dubtes o preguntes que segueixen vigents per a nosaltres.

2.1. Les bases epistemològiques de la sistematització

La sistematització, tal com la concebem, se sustenta en dues bases epistemològiques que qüestionen i alteren els fonaments centrals de la concepció clàssica del coneixement.

D'una banda, es parteix de la unitat entre el subjecte i l'objecte del coneixement: el i la sistematitzadora pretén produir coneixements sobre la seua pròpia pràctica, sobre si mateix i la seua acció en el món (que transforma el seu entorn i el transforma a ell). Això qüestiona profundament les possibilitats «d'objectivitat» i obri grans preguntes entorn del rigor que és possible exigir als coneixements produïts per mitjà d'aquesta activitat.

En segon lloc, la sistematització es basa en la unitat entre el que sap i el que actua, la qual cosa altera totalment el caràcter dels coneixements produïts. Per mitjà de la sistematització no es pretén únicament saber més sobre alguna cosa, entendre-la millor; es busca, de manera fonamental, **ser i fer millor**, i el saber està al servei d'això. En conseqüència, tant el tipus de coneixements com la forma en què aquests es produeixen són diferents a aquells que li interessin a la investigació clàssica. En sistematització el **per a què** del coneixement és la tornada a la pràctica.

No obstant, no proposem una tornada a la pràctica centrat en el tecnològic o en un «saber-com» («know-how») mecànic i pragmàtic. Estem convençuts que un millor fer només és possible per mitjà d'un millor comprendre, i aquest es refereix no sols a allò sobre el qual s'intervé directament, sinó també als per a què d'eixa intervenció (incloent els de llarg termini).

Aquestes bases epistemològiques posen a la sistematització en un camp prou exigent i, al mateix temps, poc explorat en termes

epistemològics i metodològics. Si bé partim de la base que tota pràctica, per el sols fet de realitzar-la, genera un saber, generalment aquest és més prompte difús, imprecís, està poc formalitzat (verbalitzat) i, en conseqüència, la seua confrontació i validació resulten difícils.¹⁰ Del que es tracta, mitjançant la sistematització, és el caminar d'eixos sabers difusos cap a coneixements pròpiament dits els quals, segons Vasco, es caracteritzen precisament pel seu major grau de delimitació, precisió, contrastació i verificació. Això requereix que estiguen formalitzats en un discurs comunicable.¹¹

En aquesta perspectiva, si bé el rigor segueix sent de gran importància per a donar-li tal caràcter científic als coneixements produïts en i des de la pràctica, el seu sentit canvia. La validesa dels coneixements és eminentment situacional: és el seu èxit per a orientar una nova pràctica el que valida els nous coneixements i no sols la seua consistència interna ni en relació amb determinada teoria, com succeeix en el coneixement produït per mitjà de la investigació.

En quant a allò metodològic, pensem que el rigor prové, d'una banda, de l'explicitació dels sustents (teòrics o no) de la pràctica que s'està reflexionant i, per un altre, de la capacitat del i de la sistematitzadora per a mirar críticament la seua pràctica i per fonamentar els coneixements produïts al fer-lo.

Un altre aspecte plantejat per la sistematització concebuda d'aquesta manera, es refereix a la relació entre diversos tipus de sabers. Les experiències que se sistematitzen sempre són processos complexos, que articulen a actors diversos, amb interessos, lògiques i racionalitats distintes. Els sabers que estan en joc i que se produeixen en l'experiència, naturalment, també són distintes, i s'expressen en relats o discursos que no sempre poden dialogar entre si (podríem inclòs parlar de diversos «idiomes»). El professional, per més pràctic que siga, tendeix a expressar-se d'acord a les regles del pensament logico-formal; els actors populars, per la seua banda, tendeixen en canvi a expressar-se en un discurs simbólico-narratiu.

Els que vénen treballant el tema del diàleg de sabers, així com els corrents de pensament i investigació hermenèutica, estan

¹⁰ En relació a aquest tema, veure el interessant article de Carlos Eduardo Vasco: «Distintas Formas de producir Conocimiento en la Educación Popular» (1996).

¹¹ Per a José Padrón (1994), el que caracteritza i distingeix al coneixement científic d'altres sabers, és la seua sistematització (entesa com organització) i socialització.

explorant formes d'abordar aquests reptes. La nostra proposta, com ja hem dit, ha optat¹² per assumir la mirada d'un dels actors de l'experiència (pel general, el o la professional). És a aquest actor a quin li encarreguem que interprete i tradueixi al seu propi idioma els punts de vista i percepcions dels altres. Al mateix temps, li proposem que, una vegada completat el procés de sistematització, faci l'esforç de tornar a traduir els coneixements obtinguts al llenguatge dels altres actors del procés, per a que ells puguin aprofitar-los per al seu propi benefici.

Un tema vinculat estretament a l'anterior és el de l'articulació indissoluble entre racionalitat-objectivitat i subjectivitat-afectivitat, tant en les experiències com en la seua sistematització. Les pràctiques que se pretén sistematitzar mai són proposades exclusivament racionals, ni se funden únicament en sustentos teòrics. Les dimensions ideològiques i afectives formen part integral de les propostes d'acció, i degueren també estar incorporades en la seua sistematització, ja que de lo contrario la comprensió dels processos generats faria abstracció d'una part substancial d'ells mateixos. No obstant, fins ara no tenim ferramentes que clarament orienten la manera d'incorporar aquestes dimensions als processos de coneixement. Les nostres propostes, si bé consideren explícitament allò subjectiu de l'acció, exigeixen al o a la sistematitzadora que el racionalitzi, que construeixi un discurs sobre l'experiència, traduint els sentiments a un llenguatge lògic-formal. Pensem que la perspectiva hermenèutica, amb el seu interès per descobrir i comprendre els sentits que estan en joc en les pràctiques, té molt que aportar-nos per a caminar cap a una millor articulació entre allò objectiu i allò subjectiu, però encara són moltes més les preguntes que les respostes en aquest camp.

23

2.2. Sistematització i corrents teòrics

Tot el que planteja el punt anterior se vincula estretament amb el tema de la relació entre sistematització i teoria. Aquesta relació té dificultats de diversos tipus i nivell, la més profunda de les quals deriva ni més ni menys que de la contradicció dialèctica entre teoria i pràctica. Trobar la síntesi entre aquests dos pols és una

¹² De manera provisional i únicament per no trobar encara una forma adequada d'abordar el diàleg entre sabers de caràcter distint.

tasca complexa, que ha motivat profundes discussions al llarg de tota la història de la filosofia i la ciència.

És aquesta tasca, precisament, la que han d'abordar i intentar resoldre els i les sistematitzadores: ¿cóm relacionar creativament la teoria i la pràctica?, ¿com usar la teoria per a comprendre millor la realitat i actuar sobre ella?, ¿com enriquir a la teoria des dels coneixements que se obtenen en la pràctica?, ¿com evitar caure en reduccionismes i aplicacions mecàniques de tota classe? Són preguntes per a les quals no tenim respostes definitives, sinó aproximacions que cal seguir treballant. D'altra banda, pensem que les respostes seran sempre provisionals i transitòries, donat que estaran al servei de la pràctica de sistematització i tindran el sentit de facilitar la relació amb la teoria en experiències de sistematització concretes.

Les nostres recerques s'han orientat, de manera central, cap a tractar de comprendre com operen mentalment els i les professionals de l'acció, aquells que pretenem que, per mitjà de la sistematització, es convertisquen en pràctics-reflexius. En aquest camp, les aportacions del corrent de pensament sobre el coneixement pràctic ens han estat molt il·lustrants.¹³

D'acord a aquest corrent, la pràctica sempre porta implícites determinades concepcions teòriques: la teoria està en la pràctica i s'expressa en ella, donant-li sentit i significat al que fa el professional. Aquest relaciona i confronta permanentment el que fa i els resultats obtinguts, amb el que s'ha plantejat com el desitjable i possible d'aconseguir, des dels coneixements amb què compta.

No obstant, aquests coneixements, que estan en la pràctica, tenen característiques distintes als coneixements estrictament teòrics. En primer lloc, el professional de l'acció recorre a la teoria en tant li serveix per a comprendre millor una situació i actuar de manera més adequada. En eixa mesura, la validesa dels coneixements està determinada pel seu èxit en l'enfrontament de situacions, per la seua capacitat d'orientar accions que permeten l'èxit dels objectius proposats. És per açò que es caracteritza a aquest tipus de coneixements com situacionals, a diferència de la

¹³ Hem treballat, fonamentalment, els textos de D. Schön (1983), J. Elliot (1990), R. Usher e I. Bryant. Un major desenvolupament d'aquest tema es troba en: Barnechea, Gonzalez i Morgan (1994).

teoria, que és més bé universalitzant-te (busca donar explicacions generals sobre els fenòmens de la realitat).

En estreta vinculació amb l'anterior, el professional de l'acció recorre a la teoria segons les necessitats que la pràctica li va plantejant. És així que pot «usar» fragments de coneixements que li són rellevants per a comprendre millor una situació i actuar sobre ella, sense preocupar-se majorment de la consistència teòrica interna de «l'edifici» de coneixements que va construint.

En síntesi, el coneixement pràctic o teoria no formal¹⁴ es caracteritza per ser situacional i estar orientat a l'acció. Està constituït pel conjunt de coneixements de què el o la professional disposa o als que recorre per a informar i orientar la seua intervenció. Pensar en la sistematització a la llum d'aquests plantejaments ens ha portat a formular-nos diversos reptes i temes de reflexió.

En primer lloc, busquem que els i les professionals realitzen processos de reflexió en i sobre l'acció, superant la tendència a la repetició mecànica de procediments que abans van donar bon resultat, o a culpar a factors externs pels possibles fracassos. El repte consisteix en orientar-los i motivar-los per a que qüestionen permanentment la seua pràctica i per a que expliciten els coneixements que la van sustentar i que es van produir durant el seu desenvolupament. Això permetrà que aquests coneixements siguin confrontables, debatibles, acumulables i, en eixa mesura, puguen dialogar amb el coneixement estrictament teòric, enriquint-lo i alimentant-se dels seus avanços.

No obstant, en la mesura que assumim que la relació dels i de les professionals de l'acció amb el coneixement teòric està fortament condicionada per la utilitat d'aquest per a la pràctica, reafirmem que no és objectiu de la sistematització produir directament teoria. Els coneixements generats són, per definició situacionals i particulars, però la seua formalització permet que dialoguen amb les diverses corrents teòriques als «fragments» de les quals s'ha acudit per a comprendre la realitat sobre la que s'intervé.

En termes metodològics, la relació entre teoria i sistematització se va donant mitjançant successives aproximacions. Un primer pas consisteix en l'explicitació de la teoria que està en la pràctica: dels supòsits que sustenten i expliquen la proposta d'intervenció.

¹⁴ Cfr. Usher y Bryant.

En segon lloc, s'adona dels canvis en eixos supòsits, provocats per la pràctica. És en aquest moment que els i les sistematitzadores han de descobrir i explicitar la manera en què els conceptes teòrics immersos en la seua pràctica han anat evolucionant. Tot canvi en la pràctica expressa canvis en el coneixement sobre la realitat, encara que això no sempre és conscient per als actors.

El tercer moment consisteix en el diàleg entre aquests coneixements nous i el context teòric vigent. És ací on la pràctica confronta i és confrontada per la teoria, obrint la possibilitat d'una retroalimentació mútua.

Esta seqüència es va repetint al llarg del procés de sistematització, donant lloc a elaboracions conceptuals cada vegada més acabades i precises, i a recursos reiterats a la teoria.

2.3. Formació en sistematització

El tema de com ensenyar a sistematitzar comporta reptes de gran envergadura. D'una banda, es tracta d'un exercici nou per a la gran majoria dels i de les professionals de l'acció, que no estan acostumats a explicitar i fer conscients els processos mentals que normalment realitzen en la seua pràctica.

D'un altre costat, la incomprensió sobre les exigències que la sistematització planteja per a arribar a bon terme fa que quasi mai se li dedique el temps i els recursos necessaris. Els i les sistematitzadores quasi deuen realitzar-la en el seu «temps lliure», i només després de diversos fracassos s'accepta la necessitat de comptar amb una formació específica per aconseguir-lo.

Però una vegada que això s'ha obtingut, el problema no està solucionat, en la mesura que no hem resolt completament com ensenyar a produir coneixements i, menys encara, com fer-lo en i des de la pràctica. L'ensenyament de la investigació (en tant exercici de producció de coneixements), que va ser el nostre referent inicial, deixa molt que desitjar, a més de no adequar-se prou a aquesta forma particular de fer-lo.

Una primera pista que hem explorat, i que s'ha demostrat vàlida, és que només es deprén a sistematitzar sistematitzant. Però això tampoc resol del tot el problema, perquè haver realitzat un procés de sistematització no garanteix encara que la persona s'haja apropiat d'un concepte i un mètode que li permeta seguir fent-lo més endavant. Per a això és necessari que el procés de

formació-en-l'acció incloga l'explicitació contínua dels processos de pensament que es van desenrotllant, el seu sentit i la seua utilitat. I això haguera de formar part integral dels processos de capacitatció en sistematització.

Una segona pista, molt interessant, ens la va donar Manuel Canals en la seua ponència presentada a l'últim Seminari-Taller del Programa de Suport a la Sistematització de CEAAL¹⁵. Canals planteja la necessitat d'activar a l'observador, de fer que el subjecte (individual o col·lectiu) es perceba a si mateix en tant d'actor, que comence a mirar i a criticar el que fa i l'ambient en què es mou, que qüestione i critique tant els seus objectius com les estratègies que ha emprat per a aconseguir-los i, en eixa mesura, siga capaç de replantejar-los.

Pensem que la proposta del TPS (de mètode i de formació en sistematització), d'alguna manera, ha apostat per aconseguir que això succeísca. La reconstrucció de l'experiència i del seu context contribueixen que el o la professional extraga del seu interior allò que s'ha viscut, que el convertisca en un relat i el puga observar i criticar. L'anàlisi de l'experiència se sustenta i orienta pel seu qüestionament, per mitjà de la formulació de preguntes; i la interpretació i conclusions del procés de sistematització porten a definir una nova intervenció, explícitament sustentada en els nous coneixements.

No obstant, és necessari que aquestes apostes siguen confrontades més rigorosament amb la pràctica de formació en sistematització, per a obtenir noves lliçons i aprenentatges que contribuïsqen a facilitar aquests processos.

BIBLIOGRAFIA

BARNECHEA, M. Mercedes, «Con tu puedo y con mi quiero», TACIF, Lima, 1992.

BARNECHEA, M., Gonzalez, E. y Morgan, M., «¿Y cómo lo hace? Propuesta de Método de Sistematización», Taller Permanente de Sistematización-CEAAL-Perú, Lima, agosto de 1992.

BARNECHEA, M., Gonzalez, E. y Morgan, M., «La Sistematización como Producción de Conocimientos».En Revista La Piragua Nº 9, Santiago, 2º semestre de 1994.

¹⁵ Evento realitzat en Santiago, entre el 29 i el 31 de gener de 1996.

ELLIOT, John, «La Investigación-Acción en Educación». Editorial Morata, Madrid, 1990.

MARTINIC, Sergio, «Elementos Metodológicos para la Sistematización de Proyectos de Educación y Acción Social». En MARTINIC, S. y WALKER, H.: «Profesionales en la Acción», CIDE, Santiago, 1988.

MORGAN, M. y MONREAL, M.L., «Una Propuesta de Lineamientos Metodológicos para la Sistematización de Experiencias en Trabajo Social». Nuevos Cuadernos CELATS N° 17, Lima, 1991.

PADRÓN, José, «Elementos para el Análisis de la Investigación Educativa»

En Revista Educación y Ciencias Humanas N° 3, Año II, Post-Grado Universidad Nacional Experimental Simón Rodríguez, Caracas, julio a diciembre 1994.

SCHÖN, Donald, "The reflective practitioner. How professionals think in action". New York Basic Books, Harper Colophon, 1983.

USHER, R. i BRYANT, I., "La Educación de Adultos como Teoría, Práctica e Investigación. El Triángulo Cautivo", Editorial Morata, Madrid.

VASCO, Carlos E., «Distintas Formas de producir Conocimiento en la Educación Popular».

Revista La Piragua N° 12-13, CEAAL, Santiago, 1996.

DILEMES I REPTES DE LA SISTEMATITZACIÓ D'EXPERIÈNCIES¹

• Óscar Jara H. •

CEP Centro de Estudios y Publicaciones Alforja, Costa Rica

29

M'agradaria, en primer lloc, agrair l'oportunitat que «Intercooperación» i Asocam m'han donat de poder participar en aquest taller d'intercanvi i reflexió sobre la sistematització d'experiències de Agricultura Sostenible Campesina de Montaña.

És per a mi una oportunitat molt important que em permetrà aprendre de l'experiència que vostés desenvolupen en aquest camp que no n'és el meu principal. D'altra banda, espere poder contribuir amb la meua experiència, realitzada a Amèrica Central al camp de l'educació popular, a les seues recerques. Crec, sincerament, que les conclusions d'aquest esdeveniment hauran d'aportar al debat llatinoamericà sobre l'important tema de la Sistematització. L'única manera que tenim per a avançar en aquest debat és que ho fem des de les pràctiques concretes que realitzem, partint de les aportacions particulars a una construcció col·lectiva.

Per això, volguera portar avant en aquests tres dies un diàleg amb vostés. He de començar-lo i ho volguera fer no amb una ponència teòrica i global, sinó amb una presentació d'algunes idees que considere fonamentals tenir en compte en les reflexions que es facen en aquest esdeveniment, les quals plantejaré com una invitació a conversar, com una inversió a la reflexió, com una aportació al debat. He organitzat aquesta presentació en tres dilemes i huit desafiaments que afronta la sistematització d'experiències, pensant amb èmfasi, en les experiències que conec d'Agricultura Sostenible.

ELS DILEMES

1. LA CONCEPCIÓ DE LA SISTEMATITZACIÓ

El primer, té a veure amb com concebem la Sistematització: tenim dues opcions, si entenem la noció de sistematització:

¹ Presentació realitzada el més d'abril de 2001, Cochabamba, Bolívia, en el Seminari ASOCAM: Agricultura Sostenible Campesina de Montaña, organitzat per Intercooperation

- A) Com a sistematització de dades, sistematització d'informació
O si l'entendem
- B) Com a sistematització d'experiències

El significat més usat comunament és el primer: fa referència a l'ordenament i classificació de dades i informacions, estructurant de manera precisa categories, relacions, possibilitant la constitució de bases de dades organitzades, etc.

La segona opció és menys comuna i més complexa: es tracta d'anar més enllà, es tracta de mirar les experiències com a processos històrics, processos complexos en què intervenen diferents actors, que es realitzen en un context econòmic-social determinat i en un moment institucional del qual formem part.

Sistematitzar experiències significa llavors entendre per què aquest procés s'està desenvolupant d'aquesta manera, entendre i interpretar el que està succeint, a partir d'un ordenament i reconstrucció del que ha succeït en aquest procés.

Per tant, en la sistematització d'experiències, partim de fer una reconstrucció del que succeeix i un ordenament dels distints elements objectius i subjectius que han intervingut en el procés, per a **comprendre-ho**, interpretar-ho i així aprendre de la nostra pròpia pràctica.

El dilema està en no quedar-nos només en la reconstrucció del que succeeix sinó passar a realitzar una **interpretació crítica**. L'eix principal de preocupació es trasllada de la reconstrucció del que succeeix i l'ordenament de la informació, a una interpretació crítica d'allò que ha succeït per a poder extraure aprenentatges que tinguin una utilitat per al futur.

En aquest sentit, sistematitzem les nostres experiències per a aprendre críticament d'elles i així poder:

- a) Millorar la nostra pròpia pràctica
- b) Compartir els nostres aprenentatges amb altres experiències semblants
- c) Per a contribuir a l'enriquiment de la teoria

2. LES MODALITATS O ENFOCAMENTS DE SISTEMATITZACIÓ

Un segon dilema hi té a veure amb triar l'enfocament o les modalitats amb què farem una sistematització. Aquest és un altre dilema complex, perquè hi ha una enorme varietat de possibilitats, no hi ha una sola manera de fer sistematització d'experiències.

En la convocatòria d'aquest esdeveniment es parlava de quatre possibilitats:

- Des dels actors, en forma participativa
- Sistematització formal en concloure l'experiència
- Una sistematització que es fa sobre la marxa
- Una sistematització amb mires al mercat

No obstant, no podríem usar aquestes categories com l'únic criteri de classificació, perquè hi ha modalitats que combinarien diversos d'ells i hi ha, segurament, moltes altres possibilitats més: regular o irregularment, una sola experiència o diverses al mateix temps, en funció de crear una nova estratègia o per a millorar l'existent, etc., etc.

Aquest dilema només el podem afrontar amb una gran capacitat creadora i no esperant cap recepta: significa que hem de prendre opcions davant d'una gran varietat de modalitats possibles. L'única «recepta» és que la modalitat depèn de les circumstàncies, el tipus d'institució, l'objectiu específic que volem aconseguir, el tipus d'experiència que volem sistematitzar, el nivell de participació dels diferents actors involucrats, etc. Es tracta, doncs, de prendre opcions i d'impulsar un estil propi de sistematitzar adequat a les condicions reals.

31

3. EL PROCÉS METODOLÒGIC, LES TÈCNIQUES I ELS PROCEDIMENTS

El dilema de quina metodologia utilitzar, quins passos donar, quines tècniques usar, etc., és semblant a l'anterior: no hi ha receptes i hi ha una gran multiplicitat de possibilitats. El que si hem de tenir clar és els criteris pels quals triarem una determinada metodologia o una tècnica específica per a aplicar-la amb un particular procediment.

Aquests criteris hem de tenir-los en compte en dos sentits:

- La seqüència global del procés que ha de tenir cura que tinga coherència global en conjunt.
- Les eines, que poden ser quasi infinites i per a cada moment del procés. (Per a fer registres, recuperació històrica, fer anàlisi, síntesi, per a comunicar, per a socialitzar, etc.)

En qualsevol cas, no hem de perdre de vista la INTEGRALITAT del procés: que cada eina utilitzada serveixi per a aconseguir la

visió i l'objectiu de conjunt. No hem d'enllepolir-nos amb les tècniques de moda o amb una que ens agrada més, sinó ser capaços d'utilitzar les que millor s'adeqüen a les circumstàncies.

Sobre la base d'aquests dilemes hi ha una sèrie de desafiaments que volguera plantejar-los com una provocació a la reflexió crítica durant la presentació d'experiències que realitzarem en aquests dies.

DESAFIAMENTS

a) ÀMBIT I ABAST DE LA SISTEMATITZACIÓ

Ací la pregunta és si es podrà sistematitzar qualsevol tipus d'experiències, de qualsevol duració o dimensió, és a dir, quins criteris tenir en compte per a seleccionar una experiència per a ser sistematitzada.

El desafiament es relaciona amb com poder enfrontar almenys dos aspectes:

- La delimitació clara de l'Objecte a sistematitzar, és a dir, quina experiència, realitzada en quin període i lloc. A més, la precisió d'algun o alguns eixos de sistematització, és a dir, quins aspectes principals d'aquella experiència ens van a interessar més (no s'ha de sistematitzar tota l'experiència, ni tots els aspectes.)
- Identificar practiques significatives i no sols les anomenades «millors» pràctiques. Perquè sistematitzar una experiència «fracassada» també podria donar-nos moltes lliçons.

Seria interessant veure en les exposicions d'aquest taller com es va definir l'àmbit i l'abast de les experiències que es presenten.

b) CONDICIONS

Aquest desafiament és clau: cal crear condicions per a dur a terme la sistematització d'experiències. I condicions en dos terrenys:

A) Personals: com per exemple disposició a aprendre de la pròpia pràctica, sensibilitat per a deixar-la parlar per si mateix i no fer-li dir només el que ens interessa o ens convé, tenir capacitat d'anàlisi i síntesi, etc.

B) Institucionals: com per exemple l'interés per impulsar una dinàmica d'equip i no sols preocupar-se per l'estructura organitzativa, tenir un sistema de funcionament institucional,

impulsar un procés acumulatiu de la pràctica institucional, etc. És a dir, sense elles, la institució no prioritzaria la sistematització i la fa inviable. És necessari que la hi institució estiga disposada a destinar recursos i temps, així com ho fa per a la planificació i l'avaluació.

En les exposicions seria convenient que es fera referència a aquests aspectes.

c) PRODUCCIÓ DE CONEIXEMENTS

Si la sistematització realitza realment una interpretació crítica del procés de l'experiència viscuda i extrau aprenentatges, vol dir que genera un nou coneixement. Ara bé, ací el desafiament és realment garantir que es produeix un nou coneixement a partir dels coneixements existents.

- No hi ha transferència, transmissió unilateral de coneixements. El coneixement sempre suposa un procés actiu en què es relaciona el coneixement existent amb noves informacions, per a produir un nou coneixement. La producció de coneixements realment nous suposa desenvolupar la nostra capacitat creativa de pensar i no sols de repetir el que ens diuen. La sistematització d'experiències, en la mesura que té per objecte de coneixement a la pròpia experiència, és un factor importantíssim per a produir nous coneixements.
- Cal resoldre dialècticament la relació entre saber empíric i saber científic. Lamentablement sofim un paradigma de ciència que no valora el coneixement empíric, el saber local i només posa èmfasi en el coneixement acumulat, en el saber constituït acadèmicament. És un error. La sistematització d'experiències és una gran possibilitat perquè s'expressen, es desenvolupen i divulguen els coneixements i sabers locals, que tenen molt que aportar a l'enriquiment del pensament científic. Açò també permetrà assumir més creativament els nostres projectes, perquè no tindrem una actitud passiva que es redueix a aplicar els coneixements i veritats que ja existeixen, sinó que impulsarem la nostra capacitat de crear coneixements adequats a la realitat que vivim i les seues particularitats.
- En aquest camp hem de reconèixer que no parlem només d'un procés limitadament racional. Hem de tenir en compte

els coneixements, els raciocinis, però també les creences, mites, valors, emocions, totes les expressions de la nostra subjectivitat amb què impulsem les nostres pràctiques. Moltes vegades açò es pretén obviar, com si fórem purament raó aplicada i no sers humans que sentim i som capaços de fer coses perquè ens involucrem totalment en les situacions que vivim. Aquesta dimensió vital i integral és decisiva per a generar capacitat transformadora.

- Ací entrem en un punt clau de caràcter epistemològic i que caldria desenvolupar amb molt més detall en un altre moment: la relació entre Objectivitat i Subjectivitat. El paradigma positivista i patriarcal amb què ens hem format, pretén que no valorem les dimensions subjectives, la qual cosa comporta que es pretenga tenir una neutralitat davant del que succeeix o davant del que vivim, la qual cosa és impossible. El que si hem de buscar és objectivar allò viscut i objectivar la nostra pràctica, explicitant i mirant críticament el que fem, però no pretenent ser neutrals. D'aquí la riquesa de la sistematització feta per nosaltres mateix sobre la nostra pròpia pràctica, perquè tenim tots els elements amb què ens hem compromés, i el que necessitem és un procés rigorós i clar que ens permeta, sense desvalorar allò subjectiu, objectivar el que s'ha viscut per a críticament poder-ho transformar i millorar en el futur.

34

En les exposicions que es realitzen, serà interessant veure com s'han abordat aquests aspectes en les pràctiques.

d) RELACIÓ ENTRE LLAURADORS/ES I TÈCNICS/QUES

Aquest desafiament està relacionat estretament amb l'anterior i hi té a veure amb diversos aspectes:

- L'Actitud amb què un tècnic o una tècnica s'acosten a les persones en el camp. Si estan disposats a aprendre també d'elles o no.
- El **context teòric**: aquesta és una noció que ens sembla més útil que el tradicional marc teòric. Hi té a veure amb les referències amb les quals ens hem aproximat a l'experiència. Hi té a veure amb la nostra formació, però no sols explícitament acadèmica o conceptual, sinó també amb els

valors, normes, conceptes de moda, etc. que estan presents en el moment en què duem a terme l'experiència.

- El **context institucional**: de quina manera es concep o s'impulsa la relació llaurador/a amb el tècnic o la tècnica de camp en cada institució. El que es valora com a positiu o negatiu, el que s'aprén de les altres persones de l'equip, etc.
- Crec que és útil veure aquesta relació, sempre, com un **procés de co-aprenentatge**, amb totes les implicacions que això comporta.

Com en els punts anteriors, seria important veure com s'ha enfrontat açò en les experiències que es vagen a presentar.

d) LA INTERPRETACIÓ CRÍTICA

El desafiament en aquest aspecte crucial que ja mencionàvem en els dilemes, és que siguem capaços de passar d'allò descriptiu i narratiu a allò interpretatiu crític. Açò no és fàcil, perquè no tenim el costum de teoritzar, no hem desenvolupat prou la nostra capacitat analítica i moltes vegades la nostra formació ens ha espentat a ser simplement consumidors passius dels coneixements que altres persones ens volien transmetre.

Per això, moltes vegades es confon sistematització amb narració, descripció, relat del que ocorre. En el millor dels casos, es pensa que es tracta de reconstruir històricament l'experiència viscuda. Si bé aquests aspectes són importants, en realitat són només el punt de partida per a allò fonamental de la sistematització, que és interrogar a l'experiència per a entendre per què va passar el que va passar. No sols veure les etapes del que va succeir en l'experiència, sinó, fonamentalment, entendre per què es va poder passar d'una etapa a l'altra i què és el que explica les continuïtats i les discontinuïtats, per a poder aprendre del que succeeix.

Ací és importantíssim entendre la dialèctica entre Canvis i Resistències. Normalment es dóna aquesta tensió i cal veure com es va enfrontar en cada experiència. D'allí potser podrem aprendre a saber què és necessari canviar i què és més fàcil o difícil de canviar.

La interpretació crítica en la sistematització no és una mera explicació del que va succeir, per a justificar-ho. Més aviat el contrari, és una comprensió de com es van posar en joc els dife-

rents components i factors presents en l'experiència, per a poder enfrontar-la ara amb una visió de transformació.

Per això, la interpretació no es pot reduir només a la particularitat del que vam fer directament, sinó que haurà de relacionar la nostra pràctica concreta amb el context, els desafiaments vigents, les altres forces en joc, etc., i aleshores, intentar comprendre més profundament els aspectes rellevants de la nostra experiència. És a dir, per exemple, que des d'una experiència de treball en agricultura sostenible podríem arribar a interpretar les seues relacions amb els canvis en el món rural avui. Les possibilitats són grans i múltiples en aquest camp, vinculant la pràctica i la teoria.

Seria importantíssim que les experiències que es van a presentar posaren èmfasi en com han enfrontat aquest desafiament.

e) PARTICIPACIÓ

Aquest desafiament és un dels més importants, perquè suposa veure la manera com els diferents actors de l'experiència s'involucren en el procés de sistematització.

Ara bé, encara que també les possibilitats són múltiples, potser un criteri comú seria considerar que els actors no són simples informadors. Que tots els subjectes de l'experiència poden participar en la seua sistematització aportant idees en la interpretació crítica i no sols donant informacions perquè una altra persona les interprete. Per descomptat, cal trobar modalitats que permeten treballar eficientment la participació i això suposa també una divisió del treball entre diferents actors, on fins i tot poden haver-hi aportacions externes que ajuden metodològicament.

L'important és garantir que els que van viure l'experiència tinguin un rol important en la seua sistematització i no deixar-la en mans d'una persona «experta», que sistematitza a nom dels altres.

Recordem que la participació no és només execució, implica diferents nivells d'involucrament en les decisions.

Entre les modalitats possibles, de totes maneres, hem de considerar experiències en què sistematitza la institució, altres en què ho fan els actors locals i altres en què participen tots dos.

Suggeresc que les exposicions tinguin en compte de quina forma van enfrontar aquest desafiament i quines recomanacions farien a partir de la seua experiència.

f) OPCIONS I RECURSOS METODOLÒGICS

El desafiament, en aquest camp, que és també un dilema, és trobar criteris clars, justificats, que serveixen de base per a triar determinada eina en els diferents moments d'un procés de sistematització: triar l'eina més adequada per a les circumstàncies concretes, per exemple, per a fer un bon registre, per a ordenar i classificar aspectes, per a la recuperació històrica, per a analitzar components, per a fer síntesi i reflexió conceptual, per a extraure conclusions, per a elaborar materials comunicatius, etc.

Per exemple, en algunes experiències serà més important tenir només un panorama històric global del que va succeir, però en altres serà més important fer una detallada reconstrucció històrica dels diferents moments del procés.

Un aspecte a considerar ací és el relatiu també a la dimensió comunicativa present en totes les etapes de la sistematització d'experiències i no reduïda només a la producció d'un document o material final.

Recomanaria que les exposicions detallaren els criteris amb què van seleccionar les diferents tècniques i recursos que van utilitzar.

37

g) PRETENSIONS, POSSIBILITATS, UTILITAT, LÍMITS

És un desafiament important: què es pot i què no es pot fer amb la sistematització?. Què pot aportar la sistematització d'una experiència particular a altres? Són vàlides i generalitzables les lliçons d'una experiència per a altres?

Sense pretendre respondre totalment aquestes preguntes, podria avançar que de sobte la sistematització ens proporciona suggeriments, intuïcions, pistes, provocacions, des dels seus propis aprenentatges, que estimulen a altres experiències, però que en cap cas parlem d'una replicabilitat mecànica. Aquest intercanvi de sabers és molt important. Però és important que siga un intercanvi d'aprenentatges ja interpretats i no un intercanvi descriptiu de narracions.

Per això serà important trobar les relacions i les diferències entre Sistematització, avaluació, investigació, monitoreig. Segurament trobarem molts aspectes en què es mesclen, altres en què es complementen i altres en què es distingeixen. En qualsevol cas, no és per la forma que es diferencia la sistematització d'altres exercicis, sinó pel seu sentit específic. La sistematització d'experiències, es

faça de la manera que es faça, sempre haurà de posar accent en la interpretació crítica del procés viscut. No es fixarà tant en els resultats com en l'avaluació, ni pretindrà abordar qualsevol temàtica o problemàtica com la investigació. Si bé ajudarà a donar seguiment a l'experiència, no és en si mateixa un mecanisme de monitoreig, sinó una aportació crítica a aquest.

Podríem analitzar les seues experiències per a veure com es van enfrontar a aquests desafiaments.

Finalment, amigues i amics, ressaltar que la nostra proposta de sistematització d'experiències té un sentit sempre de caràcter transformador. No sistematitzem per a informar-nos del que succeeix i continuar fent el mateix, sinó per a millorar, enriquir, transformar les nostres pràctiques.

FORMACIÓ DE CIUTAT I CONFORMACIÓ DE CIUTADANIA¹

• Gloria Naranjo Giraldo² •

Universitat d'Antioquia

Del ciutadà podríem dir el que Tertulià deia del cristià: no naix, es fa. Ser i sentir-se ciutadà no és quelcom «natural» sinó el resultat d'un procés cultural: en la història personal de cada un i en la col·lectiva de la societat

Francois-Xavier Guerra

En aquest article es presenta una hipòtesi de treball a partir de la qual s'indaga la relació entre els processos d'urbanització i les dinàmiques de construcció de ciutadania en les ciutats colombianes. Aquesta recerca es connecta, necessàriament, amb l'entorn llatinoamericà, però les reflexions sobre les lluites ciutadanes i les polítiques urbanes que s'intercanvien, s'orienten a experiències sobre la ciutat de Medellín.

Una hipòtesi general per a l'explicació del conflicte urbà a Medellín pot ser la «dialèctica del reconeixement», tal com la proposa el filòsof Angelo Papachini. Recolzats en aquest autor, la proposta consisteix a pensar el dret a la ciutat com a configuracions i moments d'un procés constant de lluita pel reconeixement, per a precisar la dinàmica de la interacció social i la lògica interna dels conflictes: *“la dinàmica del reconeixement permet una explicació raonable de l'obligació de respectar la humanitat de l'altre: la progressiva presa de consciència dels camins sense eixida i de les contradiccions en què es perd una voluntat unilateral de dominació, constitueix una estratègia mes apropiada*

39

¹ Ponència presentada al Seminario Internacional sobre Sistematización de Prácticas de Animación Sociocultural y Participación Ciudadana. Organitzat per CEAAL i la Fundació Universitaria Luis Amigó, Medellín, Colòmbia, Agost 12, 13, 14 de 1998.

² Antropòloga i politòloga. Investigadora de l'Institut de Estudios Políticos de la Universidad de Antioquia. Assessora-docent de la Fundació Universitaria Luis Amigó.

per a sustentar l'imperatiu de la no-violència i el respecte per la vida i la llibertat".³

Una línia concreta d'investigació en aquest sentit buscaria: a) comprendre la conformació de la ciutadania en les formes, temps i ritmes de les lluites urbanes i ciutadanes pel reconeixement del dret a la ciutat, b) explicar els condicionaments i interaccions conflictives amb els models d'urbanització que procuren les polítiques urbanes, socials i culturals. L'un i l'altre procés, insistim, són la construcció mútua, encara que desigual, de les relacions entre l'Estat i la societat civil, i alguna oportunitat per a la democràcia.

En aquest article s'avança en el sentit proposat, presentant, en primer lloc, una delimitació teòrica per a aconseguir una aproximació als processos de construcció de ciutadania en una perspectiva històrica i cultural. En segon lloc, també des d'un punt de vista teòric, s'assenyalen els termes de la relació política i cultura a la ciutat moderna i contemporània. El tercer tòpic, es refereix a uns postulats sobre les polítiques urbanes i la integració social. Per últim, es presenten unes consideracions, descriptives, al voltant de les lluites urbanes i ciutadanes i, crítiques, sobre la lògica i acció de la política urbana, ambdues en la ciutat de Medellín. Aquests punts, entre altres, són la base per a justificar una agenda d'investigació urbana, en una perspectiva històrica, política i cultural.

1. UNA PERSPECTIVA HISTÒRICA I CULTURAL PER A LA CIUTADANIA

La comprensió de la modernitat política i cultural en els països perifèrics⁴, dels processos de construcció de democràcia i ciutadania, exigeix pensar d'una altra manera la innovació i la resistència, les continuïtats i les ruptures, el desfasament en el ritme de les diferents dimensions de canvi i les contradiccions no sols entre distints àmbits sinó entre diversos plans d'un mateix àmbit. Parlar en aquests països de pseudomodernitat i, com a correlat, de pseudodemocràcia i pseudociutadania, o oposar modernitat a modernització (o tradició i modernitat) *"com a segments separats d'allò*

³ Jesús Martín Barbero. "Comunicación y ciudad: sensibilidades, paradigmas, escenarios" en: Fabio Giraldo Isaza y Fernando Viviescas. (compiladores) Pensar la ciudad. Santafé de Bogotá, Tercer Mundo Editores, Cenac, Fedevivienda, 1996, p. 50.

⁴ Francois-Xavier Guerra. El soberano y su reino. Reflexiones sobre la génesis del ciudadano en América Latina. (fotocopia) Universidad de París, 1994.

*social i allò cultural, acaba legitimant la visió dels pobles d'Amèrica Llatina com a simples reproductors i deformadors de la "vertadera modernitat" que els països del centre van elaborar, impeding-nos comprendre l'especificitat dels processos, la peculiaritat dels ritmes, la diversitat de les formes, la simultaneïtat dels temps i la diversitat dels mestissatges en què es produeix la nostra modernitat política i cultural"*⁵. I, per descomptat, també les nostres democràcies i les nostres ciutadanes.

Per a pensar d'una altra manera, segons l'exigència de les ciències socials contemporànies, l'antropologia política ha de prestar-li atenció al llenguatge dels esdeveniments i a les tendències de l'època: la seua tasca interpretativa ha de partir del que és, segons el nostre punt d'interés, de les ciutadanes realment constituïdes al llarg de segles d'experiències, reivindicacions i lluites. Per a això es recorre a una mirada complexa de la història i la cultura. Com a element central d'intel·ligibilitat, per a deixar de ser un teló de fons que dóna colorit a les escenes, la primera. Com a part constitutiva d'allò social, per a deixar de ser un objecte separat per a especialistes, la segona. Aquest doble registre històric i cultural, és el mateix que proposa Francois-Xavier Guerra, un historiador que conviu amb l'antropologia en el seu propòsit de reflexió sobre la gènesi del ciutadà a Amèrica Llatina.⁶

A Colòmbia, l'estudi sobre la conformació de ciutadania en una perspectiva històrica i cultural, s'arplega en la proposta en què està compromesa la sociòloga María Teresa Uribe. En la seua investigació sobre la reconstrucció de les ciutadanes mestisses, com a veritables components elementals de la trama de la política, en el marc de la història del constitucionalisme colombià, ens

³ Angelo Papachini. Los derechos humanos, un desafío a la violencia. Santafé de Bogotá, Altamir Ediciones, 1997, p. 33. També del mateix autor: "Comunitarismo, Liberalismo y Derechos Humanos". En: Francisco Cortés i Alfonso Monsalve. Liberalismo y Comunitarismo. Derechos Humanos y Democracia. Valencia, Edicions Alfons El Magnànim, Colciencias, 1996, pp. 231-261 i, Filosofía y Derechos Humanos. (3ª edició) Cali, Editorial Universidad del Valle, 1997.

⁴ Modernitat perifèrica": modernitat no situada entre criteris i expectatives previamente racionalitzades, sinó modernitat com a conjunt d'experiències d'una nova extensió cultural, assenyalada per mitjà de les 'topologies' d'allò heterogeni, d'allò multicultural i multitemporal, dels creuaments de la política amb la cultura i, revelant la riquesa d'una historització distinta, de ls articulacions entre allò massiu i allò popular" en: Herman Herlinghaus y Mónica Walter (editors) Posmodernidad en la periferia. Enfoques latinoamericanos de la nueva teoría cultural. Berlín, Astrid Langer Verlag, 1994, p. 15.

diu: *“preferesc parlar de mestissatge polític cultural amb l'ànim de reconstruir les petjades i les empremtes que comunitats, organitzacions societats, corporacions i ètnies han deixat en aquesta figura central del món polític modern: el ciutadà individual i els seus drets.”*⁷

Aquestes ciutadanes mestisses i els seus drets no parlen únicament de l'estructura formal d'una societat, indiquen, a més, l'estat de la lluita pel reconeixement dels altres com a subjectes amb interessos vàlids, valors pertinents i demandes legítimes. De manera que, reconduint el plantejament de l'antropòleg Nestor García Canclini⁸, els drets han de ser reconceptualitzats com «principis reguladors de les pràctiques socials», fent-los abraçar les pràctiques emergents no consagrades en l'orde jurídic, el paper de les subjectivitats en la renovació de la societat i incitant a comprendre, el lloc relatiu d'aquestes pràctiques dins de l'orde democràtic.

Atents a aquest raonament, es va fins al nucli del que en la política és la relació social: l'exercici de la ciutadania, sense desvincular aquesta experiència de les formes d'identitat, ni de les xarxes socials de què forma part. Ara, les pertinences culturals componen, també, la identificació ciutadana. En la seua dimensió política, la ciutadania pot ser entesa com la titularitat dels drets fonamentals i per tant inscrita en el paradigma de l'Estat Social i Democràtic de Dret. Caben ací, en especial, els drets econòmics socials, culturals i els drets civils i polítics. Es tracta dels referents de la universalitat necessaris a qualsevol construcció comú de societat, basats en la lluita pel pluralisme polític. En la seua dimensió cultural, la ciutadania fa referència als processos socioculturals inscrits en tradicions històriques i dinàmiques locals, comunitàries i ciutadanes. Ací, s'ubiquen els referents de la particularitat que es basen en el reconeixement de les diversitats històriques i culturals, la qual cosa es relaciona amb la lluita contemporània pel pluralisme cultural. Així, la ciutadania, junt amb principis, valors i drets universals es fa realitat col·lectiva i experiència social compartida.

⁹ José Luis Romero. *Latinoamérica: las ciudades y las ideas*. Bogotá, Siglo XXI (3a.ed), 1984

¹⁰ Fabio Giraldo Isaza. “Metamorfosis de la modernidad”. En: Fernando Viviescas y Fabio Giraldo Isaza (compiladores). *Colombia: el despertar de la modernidad*. Santafé de Bogotá, Foro Nacional por Colombia, setembre de 1991, p. 265.

2. POLÍTICA I CULTURA EN LA CIUTAT

Una perspectiva cultural per a l'estudi de les ciutats fa palesa, a la manera de l'historiador José Luís Romero⁹, la modernització de les ciutats en la seua especificitat antropològica: els canvis en els modes d'estar i sentir-se junts, la desarticulació de les formes tradicionals de cohesió i la modificació estructural de les formes de sociabilitat.

Per a Jesús Martín Barber, l'anàlisi de la vida social s'ha ressentit a l'hora de donar compte dels canvis que travessa la cultura quotidiana de les majories. Es refereix a la pluridimensionalitat del temps històric i a la persistència d'estrats profunds de la memòria i de la mentalitat col·lectiva que són trets a la superfície per les brusques alteracions del teixit tradicional produïdes per l'acceleració modernitzadora. En aquest sentit es destaca la reflexió de Fabio Giraldo Isaza:

A Colòmbia, com en qualsevol societat, els esdeveniments polítics, econòmics i culturals que marquen fites històriques decisives cap a la modernitat no ocorren en un mateix moment sinó d'una manera desfasada i contradictòria fins al punt que la societat oficial veu lenta però inexorablement créixer davall les seues falces a la societat real.

La marginalitat, la pobresa, el caràcter de monopoli del poder polític, la dependència econòmica i tecnològica i les diverses formes que hi ha assumit la violència en el país, no poden entendre's com a inexistència de modernitat, al contrari, són totes elles expressions del desenvolupament d'una racionalitat moderna en les condicions de la perifèria¹⁰

Per la seua banda, Fernando Cruz Kronfly, parla de la ciutat moderna com la combinatòria d'elements tradicionals, moderns i postmoderns:

“Grans segments de la nostra població rural i urbana ruralitzada, donades les seues condicions de pobresa física però sobretot de marginalitat i pobresa espiritual, es troben inclús xipollejant en una espècie de pantà pre-cristià de naturalesa mítica primitiva, en

⁷ María Teresa Uribe. Comunidades, ciudadanos y derechos. Ponencia presentada al II Seminario Internacional de Filosofía Política. Medellín, Instituto de Filosofía, Universidad de Antioquia, maig de 1997.

⁸ Nestor García Canclini. Consumidores y ciudadanos. Conflictos multiculturales de la globalización. México: Grijalbo, 1995.

comunicació amb elements del cristianisme més retardat, intolerant i messiànic: tot això com a base cultural, a partir de la qual, no obstant, s'ha complert el gran èxode de la mobilitat social i del posicionament plebeu, «cap amunt» en onades de tot orde, en procura dels justíssims ideals de la llibertat i la igualtat, ja moderns. A la qual cosa cal afegir, com si això fóra poc, una sobredosi d'elements postmoderns que ens arriben a través dels mitjans de comunicació de masses, des de les societats i civilitzacions postindustrials».¹¹

En els centres urbans colombians, les lluites urbanes i ciutadanes expressen una manera d'entendre l'exercici ciutadà en relació amb el dret a la ciutat. Aquestes relacions i oposicions entre la ciutat i els ciutadans, configuren un camp d'estudi fecund per a pensar les noves dinàmiques del conflicte urbà contemporani, les quals han adquirit un to imperatiu: *“és ciutadà qui conquista la ciutat”*.¹²

La ciutadania, com a activitat i com a condició, s'articula entorn de les lluites pel reconeixement del dret a la ciutat: *“El dret a la ciutat es manifesta com una forma superior dels drets: el dret a la llibertat, a la individualització en la socialització, a l'hàbitat i l'habitar. El dret a l'obra (a l'activitat participant) i el dret a l'apropiació (molt diferent al dret a la propietat), estan imbricats en el dret a la ciutat”*.¹³

Les lluites urbanes i ciutadanes no han sigut en contra de la societat sinó per la seua inclusió en l'estructura espacial, jurídica i simbòlica de la ciutat, pel seu reconeixement social, polític, cultural i normatiu. És el que Jesús Martín Barber, filòsof de la comunicació i la cultura, ha anomenat «la inserció de les classes populars en les condicions d'existència d'una societat de masses». S'instaura un temps de desarticulació de les formes tradicionals de participació i representació i, en les noves formes d'acostament a la societat urbana prevalen les accions de reforma, de lluites per la inclusió:

“Revolució de les expectatives, la massificació posava al descobert la seua paradoxa: era en la integració on niava la subversió. La massificació era al mateix temps i amb la mateixa força, la integració de les classes populars a la ‘societat’ i l'acceptació per

¹⁴ Jesús Martín Barbero. De los medios a las mediaciones. México, Gustavo Gili, 1986, p. 172. (L'èmfasi és nostre).

¹⁵ Fernando Gallón (compilador). La investigación urbana en América Latina: caminos recorridos y por recorrer. Quito, 1989.

part d'aquesta del dret de les masses, és a dir de tots als béns i serveis que fins llavors només havien sigut privilegi d'uns pocs".¹⁴

En les nostres ciutats abunden els processos vitals, on comencen a perfilar-se actors socials nous que fan redefinir els vells. Les dificultats per a la consolidació d'aquests processos estan en l'acceptació de la pluralitat social, des del reconeixement polític, cultural i normatiu i en la construcció d'uns mínims elements comuns que defineixen el públic dins de les nostres ciutats. El problema no és només el de la inserció de nous sectors perifèrics en la vida urbana sinó, també, de la inclusió des de la pluralitat i aquest és un problema de reconeixement cultural, en el sentit del reconeixement de l'altre, amb interessos i expectatives distintes.

Dins d'aquest context, la comprensió i interpretació dels processos de construcció de ciutadania, passa per una revisió de les lluites permanents pel reconeixement social, polític, cultural i normatiu d'amplis sectors, en especial els residents en comunes populars, dels seus particulars modes d'articulació a les dinàmiques urbanes contemporànies, integratives i conflictives, pel dret a la ciutat.

Seguint aquest punt de vista, les lluites pel reconeixement del dret a la ciutat es conceben com un orde estatal i una gramàtica civil. Aquesta doble idea, atenent el cas de la ciutat de Medellín, es desenvoluparà en aquest article mitjançant la ubicació de les polítiques urbanes, la integració social i les dinàmiques dels seus pobladors.

45

3. POLÍTIQUES URBANES I INTEGRACIÓ SOCIAL

El plantejament sobre les polítiques urbanes que seguien les investigacions fins a la dècada de 1980, segons un balanç sobre la investigació urbana a Amèrica Llatina¹⁵, les va definir com les diferents formes d'acció-inacció governamental sobre la ciutat. La política urbana seria la forma més explícita d'actuació de l'Estat per a garantir l'adequació de l'espai urbà a les condicions generals de la producció i respondre

¹¹ Fernando Cruz Kronfly. "El intelectual en la nueva babel colombiana". Revista Foro N°-14, Santafé de Bogotá, Foro Nacional por Colombia, abril de 1991, p. 76.

¹² Jordi Borja. "La ciudad conquistada. Un punto de vista desde la sociología" En: Rubén Fernández y Ramón Moncada (Compiladores). Ciudad Educadora. Un concepto y una propuesta. Medellín, Corporación Región, 1997, p. 18.

¹³ Henri Lefebvre. El derecho a la ciudad. Barcelona, Península, 1968, p. 159

a la generació de béns col·lectius. Encara que altres estratègies pogueren incidir sobre l'espai, eren les polítiques urbanes les que expressaven clarament la posició de l'Estat i responien a les exigències i demandes de diversos sectors i interessos sobre la ciutat.¹⁶

En aquesta definició, l'Estat i la seua actuació sobre l'ordenament de les ciutats, copava la interpretació sobre l'espai urbà. Es va entendre la planificació urbana a càrrec de l'Estat com el paradigma que permetria, d'acord amb el caràcter racionalitzable de les polítiques públiques, impulsar el desenvolupament urbà. El problema d'aquest punt de vista era que s'inscrivía, per a l'anàlisi, exclusivament en la lògica de la dominació-manipulació de l'Estat, desatenent les mediacions, les transaccions i negociacions amb tots els sectors socials¹⁷.

Les reaccions a aquesta perspectiva, es van succeir des dels anys setanta. En una nova definició, els sectors populars, la seua constitució, desenvolupament i els modes de la seua articulació a la ciutat, es convertien en l'horitzó quasi exclusiu per a interpretar les lògiques del desenvolupament urbà. En el nou enfocament, es plantejava que era des de la societat civil, compresos els nous moviments socials de base, des d'on vindrien les transformacions i canvis urbans. Es plantejà la possibilitat que al si mateix de la societat civil s'anara construint el nou urbanisme. Però no es van plantejar noves formes d'estabilitat sinó, al contrari, el rebuig de l'estatalitat mateixa, i es va invitar a l'autogestió i l'autogovern del barris. Es va concebre allò popular només com a resistència a la dominació.

Assajar una altra mirada sobre aquest procés, no pot significar, de cap manera, perdre de vista el lloc de la formulació de les polítiques públiques que, com a tals, ha de procurar un Estat social i democràtic de dret.

En la construcció de noves perspectives per a la investigació urbana, política i cultural es poden destacar els elements següents: a) les polítiques urbanes són l'espai que articula múltiples actors: Estat, sectors immobiliaris i de la construcció, urbanitzadors pirates, partits polítics, organitzacions no governamentals, moviments socials i populars. Les conflictivitats i consensos entre ells, defineixen

¹⁶ Norbert Lechner. Reflexión acerca del Estado democrático. (fotocopia) Chile, Clacso, 1990

¹⁷ Enzo Faletto. "Política social, desarrollo y democracia. La función del Estado en América Latina". Revista Foro Nº 23, Santafé de Bogotá, Foro Nacional por Colombia, abril de 1994, p. 6.

la lògica política de l'espai urbà, b) a més de la racionalitat econòmica de tipus macrosocial, hi ha una racionalitat sociopolítica que construeix també, en part, la racionalitat integrativa i comunicativa d'una ciutat, c) les polítiques urbanes destaquen la necessitat de tornar a la política, a la construcció d'actors i voluntats polítiques en l'àmbit l'urbà, en el marc de relacions heterodoxes entre Estat i societat, en una extensa i complexa xarxa de dependències i transaccions. *“La construcció col·lectiva i conflictiva de l'orde social és la qüestió fonamental de la reforma de l'Estat. En les actuals condicions abans que propugnar per un Estat mínim, es tracta de repensar i reorganitzar formes d'articulació social, i una forma privilegiada d'articulació continua sent l'Estat”*.¹⁶

La integració és un procés eminentment social, correlatiu, actiu, encara que subordinat a un cert control polític. En el llenguatge ordinari, la integració sol associar-se amb alienació passiva i abandó de la resistència. Aquesta desqualificació moral i intel·lectual es basa en el lloc comú de l'omnipotència de l'Estat i les seues polítiques urbanes, les quals són vistes, de manera unilateral, només en direcció de l'exclusió i la manipulació. Al contrari, es pot produir una apropiació i interacció amb polítiques urbanes determinades en una lluita de múltiples ancoratges per la inclusió social.

La integració social presenta, llavors, dues dimensions importants: a) aquella que fa referència a les polítiques urbanes com a polítiques socials i, b) aquella que expressa lluites de participació pel dret a la ciutat. En el primer sentit, l'experiència d'urbanització associada a la industrialització a Amèrica Llatina, va fer viable formes de desenvolupament econòmic i va constituir modalitats de conformació de les societats llatinoamericanes, impulsant i fent possible processos d'integració social. Els mecanismes per a aquesta viabilització han sigut: *“l'ampliació de la ciutadania en el pla polític i l'ampliació de la integració social a través de l'educació, la salut, l'habitatge, la seguretat social, entre altres”*.¹⁷ En el segon sentit, les interaccions i mediacions de la política urbana i social, poden

¹⁶ Alicia Zicardi. Las obras publicas de la ciudad de México. Política urbana e industria de la construcción. México, Universidad Autónoma de México, 1991

¹⁷ Consultes l'estudi sobre la ciutat de Medellín realitzat per: Beatriz Gómez i altres. Políticas estatales en el hábitat popular, 1968-1988: el caso de Medellín. Serie Investigaciones N°15. Centro de Estudios del Hábitat Popular-Cehap, Facultad de Arquitectura, Universidad Nacional de Colombia. Medellín, 1991.

interpretar-se, també, des del dret a la ciutat. En aquest procés, els sectors involucrats despleguen una gran iniciativa per fer-se un lloc a la ciutat. Les lluites pel reconeixement d'una vida digna o, el dret a la ciutat, s'orienta cap a l'Estat i les seues polítiques urbanes.

4. LLUITES I POLÍTIQUES URBANES EN LA CONFORMACIÓ DE CIUTADANIA A MEDELLÍN²⁰

Aqueix trànsit cap a la ciutadania: del poblador que lluita per un lloc en la ciutat, al poblador que baralla pel dret a la ciutat, suposa un canvi d'allò que s'inscriu al món de la necessitat cap al món de la llibertat: cap a una forma democràtica més moderna.²¹

4.1. Lluites urbanes per la colonització de la ciutat

Des de la meitat del present segle, i durant quasi tres dècades, van tenir lloc canvis transcendents en l'esdevenir urbà de Medellín i altres ciutats colombianes. La migració, un fenomen relacionat amb problemes de violència i pobresa al camp, així com amb les ofertes de la ciutat –ocupació i educació–²², es va convertir a partir d'aquests anys en una realitat contundent i descodificadora del que fins aleshores significava l'urbà al país. La magnitud dels fets va donar lloc a la formació d'una ciutat il·legal, construïda per damunt del perímetre urbà, al marge de les escasses normes de construcció existents i amb mecanismes informals d'articulació a la vida econòmica de l'urb. Les vessants que abans rodejaven la ciutat, van ser ocupades per aquests nous habitants, creant així, canvis profunds en l'espacialitat i en la dinàmica sociocultural de la ciutat.

Famílies empobrides d'origen llaurador van trobar en els as-sentaments d'invasió i pirates el lloc per a edificar el seu habitatge i el seu estil de vida. Protagonistes d'una cadena d'accions col·lectives a les quals es van vincular hòmens, dones i xiquets, les seues relacions familiars i de veïnat van ser recursos socioculturals

²³ És suficient llegir els relats de les històries dels barris de per a constatar la importància i l'heterogeneïtat des de la qual ha de ser vist el seu paper. Alcaldía de Medellín. Escriba la Historia de su barrio. Secretaría de Desarrollo Comunitario, Medellín, 1986, 1990, 1992.

²⁴ Des d'aquesta perspectiva les JAC, són vistes més aviat com una «prolongació» del control estatal en aquests sectors que com una opció de transformació de les relacions Estat-societat. : Beatriz Gómez y otros. Políticas estatales en el hábitat popular, 1968-1988: el caso de Medellín. Serie Investigaciones N°15. Centro de estudios del hábitat popular-cehap, facultad de arquitectura, Universidad Nacional de Colombia. Medellín, 1991, pp 79-100.

indispensables per a la supervivència. L'apropiació que van fer de la ciutat, va comptar amb un ideari cultural forjat en una mentalitat d'autoconstructors, amb pràctiques d'ajuda mútua i solidaritat que els van permetre construir un equipament bàsic, en alguns casos en coordinació amb accions institucionals. Van constituir una xarxa de comunitats amb forma d'assentaments populars urbans, que van ser vistos com a factor de descomposició per al conjunt de la ciutat i per l'Oficina de Planeación de la Administración Municipal, quan encara no es podia predir que els nous estranys s'instal·larien definitivament en la ciutat.

En un recorregut progressiu, en el qual la defensa i possessió dels terrenys va ser una primera reivindicació fonamental, seguida per les reivindicacions al voltant dels serveis públics com ara: aigua, llum i clavegueram, les juntes d'acció comunal, es van convertir en un instrument efectiu per a l'autoconstrucció de la majoria dels assentaments d'aquest tipus. Aquestes organitzacions també van impulsar l'obertura i pavimentació de vies, la canalització i cobriment de forats, la consecució de rutes de transport, l'adequació i millora d'alguns serveis públics, la defensa d'espais públics; van protestar contra obres de valoració i per l'incompliment d'algunes companyies urbanitzadores en la dotació d'equipaments col·lectius.

D'aquesta manera, les Juntes d'Acció Comunal van aconseguir afirmar el seu paper preponderant en la construcció física i urbanística de la ciutat, van contribuir a la realització d'aquest trànsit entre allò rural i l'urbà i a consolidar el teixit social d'aquesta nova perifèria urbana²³. I es van constituir, clarament, en un vehicle per a l'execució de polítiques estatals²⁴. Per la seua banda, alguns

²⁰ En els punts 4.1 y 4.2 es reelaboren algunas ideas contingudes en: Gloria Naranjo G. y Martha Inés Villa M. Entre luces y sombras. Espacio y políticas urbanas en Medellín. Medellín, Corporación Región, 1997.

²¹ María Teresa Uribe. Comentarios a la ponencia de Alicia Zicardi: "De la reforma urbana a la democratización de los gobiernos locales" En: Ana Lucía Sánchez. (compiladora) Procesos urbanos contemporáneos, Santafé de Bogotá, Fundación Alejandro Angel Escobar, 1993, p. 24.

²² En un estudi realitzat en 1974 sobre la població que habitava en els nuclis de tuguriansos s'afirma que de la població estudiada nomé el 27.1% reconeix com a causa de la migració la violència, el 57.1% correspon a la cerca de treball i millors salarials, el 29.7% a la difícil situació econòmica al camp. Patricia Vélez M. Flujos migratorios a núcleos de tugurios y factores físicos y socioeconómicos que inciden en la formulación y persistencia de este tipo de hábitat. Medellín, Departamento Administrativo de Planeación y Servicios Técnicos, 1974, p. 75.

pobladors van buscar les pròpies vies d'articulació mitjançant mecanismes informals a través del mercat o de la política; generalitzats en les noves lògiques de la vida urbana, per a permetre la instal·lació definitiva de tots els llauradors que havien arribat a la ciutat amb l'expectativa i la decisió- de quedar-se.

Altres organitzacions de barri, independents de les juntes d'acció comunal, que durant dècades van funcionar sense reconeixement jurídic com a criteri de diferenciació política, van jugar un important paper en la colonització i apropiació de la ciutat. Van estructurar un teixit organitzatiu amb l'ajuda mútua, la invitació i les relacions veïnals, però estenent-se i diversificant-se en organitzacions culturals, artístiques (teatre, dansa, música, pintura) d'esports, juvenils, parroquials, assemblees familiars, escoles de pares, comités de base estudiantils, grups associatius d'economia solidària, associacions juvenils i grups de dones.

En aquesta oportunitat, les lluites urbanes, estimulades per la presència de líders sindicals en barris obrers, per residents que al mateix temps feien part del moviment estudiantil de col·legis i universitats públiques, per comunitats eclesíàstiques de base, entre altres, es van expressar com a moviments de protesta urbana que van qüestionar les polítiques avançades per l'Estat i els seus efectes socials; al mateix temps, van reclamar educació, salut, ocupació, habitatge, esbarjo i esport. La sindicalització, l'agrupació, l'associació, la coordinació entre els barris i les relacions permanents amb organitzacions obreres, estudiantils i polítiques, van forjar un sentit d'allò reivindicatiu i del polític, una capacitat d'organització i lluita, de lluitar per allò que es considerava necessari i just per als interessos col·lectius o comunitaris.

²⁵ Jacques Aprile-Gnisset. La ciudad Colombiana. Siglo XIX y XX. Santa Fe de Bogotá, Biblioteca Popular, Colección Textos Universitarios, 1992, p.558.

²⁶ María Teresa Uribe y Alfonso Monsalve. Mecanismos de control del espacio urbano en Medellín. Tesis de posgrado, Universidad Nacional, Posgrado en Planeación Urbano Regional. Medellín, 1979.

²⁷ Segons el Dane, unes 81.000 persones estaven desocupades a causa de la paràlisi de la construcció (18%), l'ocupació disfressada seria de 61.000 personas pujant a 142.000 aquesta dada; la qual cosa donaria com a resultat una taxa propera al 21%, superior a la mostrada en juny de 1982. Archivo del Consejo Municipal, Acta # 18 de Enero de 1983. Discurso de instalación de sesiones. Alcalde Juan Felipe Gaviria, pp 2-3

²⁸ Manuel Delgado R. Las estrategias de memoria y olvido en la construcción de la identidad urbana: el caso de Barcelona. Ponencia presentada en el VII Congreso de Antropología en Colombia. Medellín, Julio de 1994.

Açò va afavorir la constitució d'una presència orgànica de sectors d'esquerra en els barris populars de la ciutat de Medellín. Però, no es va entendre, aleshores, que la nova ciutat igualment necessitava obertura de vies de participació i el reconeixement dels nous móns culturals i les diverses postures polítiques, no canalitzades pels partits tradicionals.

La suma d'esdeveniments presentats anteriorment, on es destaca l'ocupació de zones deshabitades de les ciutats mitjançant preses, invasions o possessions, però també diverses relacions amb urbanitzadors pirates, partits polítics i institucions estatals, és el que, reprenent l'expressió de Jacques Aprile, podríem denominar colonització urbana²⁵; una trama de processos socioculturals, polítics i organitzatius que es troben en la base de la urbanització i l'estructuració física i social de la gran majoria de ciutats colombianes fins als anys vuitanta. Aquest procés va significar, per a alguns sectors, el naixement del que posteriorment s'anomenaria «les dues ciutats», sobretot perquè es van aguditzar les diferències entre una ciutat il·legal, pirata o d'una intervenció estatal precària i una ciutat «primada», legal i privilegiada.²⁶

51

4.2. Lluites ciutadanes pel reconeixement del dret a la ciutat

En les dècades de 1980 i 1990, les paradoxes del desenvolupament urbà de Medellín -enllaçades en diverses expressions de violència i democràcia- es van accentuar. La ciutat va guanyar visibilitat en el concert nacional i internacional per la forma que van prendre els conflictes urbans. A les demandes socials acumulades des de dècades anteriors, especialment en el camp de l'educació i l'ocupació²⁷, es van sumar múltiples formes de violència.

En el buit deixat entre les dinàmiques informals per a fer-se part de la ciutat i les formes d'integració institucional, es van ubicar els problemes socials: desfasaments entre les noves demandes i les respostes obtingudes en els camps de la salut, l'ocupació i l'educació, entre altres. Es van construir, agreujant la situació, representacions i discursos negatius respecte les comunes populars. Es va aprofundir un ambient d'exclusió de la ciutat cap a les zones populars i d'hostilitat d'aquestes cap a altres sectors urbans. La violència física i simbòlica, com a mitjà d'intercanvi i comunicació²⁸, ensenyava, de manera dolorosa sens dubte, quants «altres» estaven disposats a instal·lar-se en la ciutat amb plens drets.

Aquest fet palesa que el reconeixement del dret a la ciutat, exigeix una mirada completament distinta sobre els sectors populars: ni com a «marginals» ni com a absents en les dinàmiques socials i culturals, sinó com a protagonistes ineludibles del desenvolupament urbà. Allò popular fa referència a una condició econòmica, de subalternitat en la política i d'identitats culturals específiques.²⁹

El conflicte urbà, vist en clau de dialèctica del reconeixement, igualment va fer visibles nous actors, expectatives i interessos. En l'escenari urbà van aparèixer organitzacions de joves, dones, culturals, de drets humans, medi ambient, grups associatius d'economia solidària, entitats comunitàries no governamentals de comuna i zona amb personalitat jurídica. S'ha activat la participació entorn del respecte a la vida, la identitat cultural, la pau, el desenvolupament, fins i tot la participació política. També s'han activat nuclis de reflexió i s'han concebut propostes d'acció que, combinades amb l'esbarjo, la lúdica i l'esport possibilita la presa dels carrers i els barris, en –Setmanes per la pau i la convivència i Jornades per la vida–, per a recuperar aquells espais d'ús social que són el referent obligat en la trobada dels habitants de les distintes comunes, intentant trencar les barreres que permanentment generen els conflictes.

Les organitzacions comunitàries han demostrat, en la història recent, una important capacitat per a la formulació i gestió d'estratègies de desenvolupament local. Els processos de participació mitjançant els plans de desenvolupament zonal, interpel·len a la gestió urbana municipal i a l'Oficina de Planeación Metropolitana i amb les seues propostes de reconstrucció social dels territoris locals. Amb ells s'ha ampliat i sistematitzat el coneixement sobre les zones i la ciutat, combinant els coneixements i formes d'interpretar la realitat per part dels pobladors en coordinació amb entitats acadèmiques, estatals i no governamentals. El nou enfocament de la planificació, participativa i alternativa, involucra als diversos grups de la població: dones, joves, xiquets, tercera edat; les diverses problemàtiques: socioeconòmiques, culturals,

³⁰ Presidencia de la República. Consejería Presidencial para Medellín. Relatorias de Foros Comunes. Medellín, 1991-1992. Medellín, 1992. s.p.

³¹ Presidencia de la República. Consejería Presidencial para Medellín y su Area Metropolitana. Memòries de los seminarios Alternativas de Futuro I, II, III, IV, V. Medellín, 1991-1995.

ambientals, de cultura política i, tenint en especial consideració, a les escales territorials: barri, comuna, zona i ciutat. D'aquesta manera els «territoris organitzats» es converteixen en mediadors polític-culturals-territorials que produeixen pràctiques democratitzadores, experiències, vivències i sentits del públic en la ciutat.

L'ambient del debat i la deliberació en el conjunt de la ciutat, va permetre que s'insistira en el caràcter 'orgànic' de la crisi, buscant que la tota ciutat tornara sobre propostes de conjunt en la solució dels problemes. Durant la primera meitat de la present dècada es destaquen diversos fets importants: a) els Fòrums Comunes i Municipals entre 1991 i 1992³⁰ van permetre l'actualització dels diagnòstics sobre la ciutat amb la participació directa de més de 300 organitzacions comunitàries de diversos tipus; a més, van afavorir l'expressió de diferents interpretacions i propostes que sobre la ciutat tenien líders, agrupacions, organitzacions socials i comunitàries, institucions relacionades amb les polítiques socials i administracions municipals; b) la forma detallada i profunda amb què van ser diagnosticats els diferents problemes i les propostes presentades, va permetre la constitució d'instàncies permanents de discussió i proposició com ara les Meses de Treball en Educació, Ocupació, Cultura, Medi ambient, Espai i territori, Vida i drets humans, Joventut, Dona, Comunicacions; c) el Seminari Medellín Alternativas de Futuro es va convertir en un espai de deliberació sobre el present i el futur de la ciutat. Allí van concórrer les més diverses forces socials, gremials, empresarials, acadèmiques, polítiques, governamentals i comunitàries de la ciutat i del país. A través d'aquests esdeveniments es buscava legitimar la necessitat de la concertació com a element clau per a construir el futur que la ciutat requeria³¹; d) en aquest ambient, favorable a la ciutadania, es van facilitar els intercanvis directes entre organitzacions comunitàries, empresa privada i institucions de l'Estat de nivell nacional i local.

5. EL CONTRAST DE LES MIRADES

En les lluites urbanes i ciutadanes, el dret a la ciutat com a dret a la ciutadania, adquireix nous significats socials, polítics, culturals

²⁹ Corporación Región. Procesos de urbanización y nuevas conflictividades sociales. Ponència presentada al Seminario Políticas e instituciones para el desarrollo urbano futuro en Colombia. Santafé de Bogotá, 1993. (Mimeo).

i normatius, en un ideari democràtic i un propòsit polític cultural. En aquests múltiples escenaris, socioculturals, polítics i institucionals es construeix i reconstrueix l'exercici de la ciutadania.

Els valors, principis i drets fonamentals, són nous referents simbòlics de la política. Aquesta i les possibilitats de la ciutadania, es refereixen a formes de participació, organització i mobilització, enteses com a tal pels propis pobladors; en especial, les formes, les pràctiques i les propostes de democràcia participativa i representativa. La ciutadania en relació amb la ciutat i el país, fa referència a l'expressió de les seues necessitats, interessos i drets, als seus discursos i propostes entorn dels drets socials, econòmics, polítics i culturals en la Constitució Política de 1991. Aquestes pràctiques i discursos suggereixen modes d'identificació amb el polític institucional –en clau constitucional–, on es presenta una lluita per la legitimitat en el propi camp institucional, entre modes de fermentació cultural i política de noves identitats i una nova institucionalitat. En aquest sentit, els escenaris institucionals també juguen en la conformació de ciutadania.

54

Potser les lluites pel reconeixement en un Estat Social i Democràtic de Dret i la integració social arribaran a ser acceptades com a objectiu de la societat en el seu conjunt i deixaran de ser un problema dels exclosos. Així, sumats el reconeixement i la integració podrien anunciar-se com a garantia de convivència social, com a principis d'unitat social en la diversitat cultural.

No obstant, com a teló de fons d'aquestes possibilitats democràtiques es troba, a manera d'espasa de Dàmocles, la lògica i acció dominant sobre l'espai urbà en la ciutat de Medellín. S'ha exclòs a la política i la cultura de les propostes de planificació urbana. Les polítiques urbanes, predominantment, continuen amalgamades en el concret i, les polítiques culturals, es dilueixen en les boires dels imaginaris de «l'antioquenyidad» i les enyorances de les elits, sense valorar prou els mestissatges político-culturals propis de la vida i la cultura urbana.

Per al cas dels sectors populars, les polítiques urbanes i d'integració s'han entés com un assumpte d'accés a béns i serveis per part dels pobres –ara focalitzats– o com a assumpte de participació de les comunitats en els programes governamentals. Aquestes no han sigut considerades encara com un problema central de reconeixement del dret a la ciutat

Per al conjunt de la ciutat, desafortunadament i dramàticament, les coses no són millors. A pesar del reconeixement de la complexitat i multicausalitat del conflicte urbà, l'orientació dominant de la política urbana –no la que a vegades es discuteix per «els públics» sinó la que decideixen i executen «els privats»–, manté l'èmfasi en les grans obres públiques; obres monumentals no sols per la seua inversió, sinó pels efectes en la transformació de l'espai físic i a la imatge que elles projecten de Medellín.

Es desestima el rol cultural i polític de l'espai urbà com a espai ciutadà, s'expulsa als actors de les decisions sobre els grans projectes; deixant seriosos interrogants des del punt de vista de la constitució de subjectes i de les seues formes de representació simbòlica de la ciutat, en funció d'una ciutadania democràtica. Per aquesta via es construeix un vertader bloqueig entre la imatge de ciutat ordenada, controlada i estructurada entorn de grans obres públiques, d'infraestructura, vials i arquitectòniques i la imatge de ciutat de ciutadans participatius i apropiats de l'espai urbà.

Per a acabar, convé aleshores preguntar-se com es resoldrà la contradicció entre un projecte de ciutat dominant i les aspiracions d'una ciutadania democràtica. La facilitat o dificultat d'una resposta no ha d'alterar per a res les veus i voluntats indeclinables per la construcció de la democràcia en les ciutats colombianes. D'acord amb aquest propòsit, les incerteses, els riscos imprevisibles o les possibilitats democràtiques que ofereixen els «escenaris de futur» que s'estan construint en les ciutats colombianes, mereixen, al seu torn, nous escenaris per a la investigació.

DE LA PRÀCTICA SINGULAR AL DIÀLEG AMB EL PLURAL. APROXIMACIONS A ALTRES TRÀNSITS I SENTITS DE LA SISTEMATITZACIÓ EN ÈPOQUES DE GLOBALITZACIÓ.

• *Alfredo Ghiso* * •

Funlam

*«—Si tu canvies amb cada experiència que fas—
li va preguntar en una ocasió al mestre Muto
un dels seus deixebles— Què és el que en tu
roman invariable?*

*—La manera de canviar constantment —va respon-
dre«.*

Michael Ende

56

CONTEXTOS I ÀMBITS DE LA SISTEMATITZACIÓ:

Fem memòria d'aquells contextos i moments que vivim intensament i que van emmarcar les nostres accions i reflexions, impulsant una proposta que es va denominar sistematització i que procurava comprendre i qualificar el quefer social.

Al final de la dècada dels 70, un marc generalitzat de crisi exigia per part dels sectors populars propostes superadores i transformadores. Eren moments en què, des de la identitat política i de classe, la solidaritat, la creativitat i la lluita, conflüen i s'integren «orgànicament» en diferents tipus de pràctiques socials que demandaven, criticaven, denunciaven, defenien, proposaven i construïen models socials des dels quals es pretenia o s'exercia el poder.

Era l'època de les lluites d'alliberament a Nicaragua i Salvador, dels «paros» cívics, llauradors i miners a Colòmbia i Bolívia. Eren i encara són els temps en què es posa de manifest la incapacitat dels sectors dominants i de les estructures socials existents d'assimilar, dins d'elles, altres possibilitats distintes a les de la misèria generalitzada, la desaparició forçada, la mort, la repressió o la por. (Colòmbia, Brasil, Mèxic, Guatemala, Perú i els països sota dicta-

dura van viure, i alguns segueixen vivint, sota estatuts i règims de seguretat aplicats per agents estatals o paraestatals.)

En aquest context emergeixen pràctiques socials subalternes, de caràcter alternatiu que s'integren i articulen, de diferents maneres, al que hem anomenat en alguns casos moviments populars i, en altres moviments socials; aquestes dinàmiques socials van incidir amb menor o major força en la vida quotidiana, en les organitzacions socials, en el quefer polític i econòmic i en les expressions culturals que en ells convergeixen.

Les condicions crítiques del context i les condicions sociopolítiques, culturals, econòmiques i ambientals en la que es desenrotllen els processos, les accions i pràctiques socials dels subjectes vinculats a aquests moviments són canviants, complexes; en elles es palpen moments d'evolució i involució, de progrés i d'estancament, de projecció o de retenció, denotant l'existència de diferents motivacions, ritmes i apropiacions que limiten o dinamitzen la construcció de perspectives emancipadores en els processos socials.

Les pràctiques i els projectes són dinamitzats per diferents actors socials interessats en les transformació de les condicions de vida i del seu ser, com a subjectes de poder, i es caracteritzen per ràpides variacions generades per la transitorietat de les conjuntures socials en les que s'ubiquen.

Aquests canvis són veloços i imperceptibles i, en molts casos, incomprensibles en el seu moment. La dimensió temporal i espacial dels subjectes i del seu quefer social comencen a ser condicionants que requereixen ser reconeguts, estudiats i valorats, igual que la intencionalitat i el paquet metodològic propis dels projectes d'animació sociocultural, educatiu populars o de promoció grupal o comunitària.

És en aquest moment que sorgeixen preguntes com:

- De quina manera aconseguir una interlocució harmònica amb les organitzacions tradicionals del poble, siguen aquests partits, sindicats, cooperatives, associacions revalorant les seues històries de lluita i aportant a la cultura organitzacional del poble?
- Tenint en compte els canvis conjunturals i de context, com és possible revalorar els moviments socials reubicant el seu rol i protagonisme?
- De quina forma injectar en els moviments socials elements experiencials que permeten qualificar els modes de fer

política ampliant i perfeccionant els mecanismes de participació de les grans majories?

- Com transformar els components autoritaris que regeixen les interaccions pedagògiques i organitzatives?
- Quins són els mitjans que els projectes han de dinamitzar, en un context canviant, perquè hòmens i dones llatinoamericanes en condicions d'exclusió, aconseguisquen d'una manera digna i lliure articular les seues demandes i lluites, a través d'una pràctica política i organitzativa obtenint satisfaccions concretes i transcendents?

Aquestes preguntes reflecteixen una preocupació d'ordre polític, teòric, metodològic i operatiu que porten a destacar una necessitat cada vegada més sentida, d'anar redefinint el quefer, guanyant major claredat en les propostes.

Açò implicava proposar-se recuperar i reflexionar críticament la pràctica per a possibilitar un bot qualitatiu que les circumstàncies i les transicions sociopolítiques, econòmiques i culturals demandaven.

58

El moment exigia –i exigeix– superar, entre altres coses les crisis de creixement, identitat, comunicabilitat i eficàcia que presentaven i es descobrien en els projectes d'intervenció política, econòmica, social i cultural.

D'altra banda, resoldre aquests interrogants suposava generar saber i coneixement des de la pràctica i per a això es requeria començar a fer consciència del que es realitzava per mitjà de registres, anàlisi i interpretació de l'acumulat existent en el pràctic, en les formulacions i en les concepcions.

Sorgeix, en aquest període per a respondre als desafiaments contextuals i als interrogants que presentaven les diverses propostes d'educació popular i de treball social alternatiu, una cridada a «**sistematitzar les pràctiques**» com un esforç conscient de capturar els significats de l'acció i els seus efectes; com a lectures organitzades de les experiències, com a teorització i qüestionament contextualitzat de la praxi social, per a poder comunicar el coneixement produït.

En resum, si bé la sistematització no és un concepte unívoc, apareix com un tipus de tasca reflexiva, que tots podíem fer i que al recuperar organitzadament la pràctica permetia tornar a intervenir en ella i en la realitat amb major eficàcia i eficiència.

Però allí no queden les coses; toca fer front a una dècada perduda, en un marc obertura econòmica i globalització polític–cultural (caiguda del Mur de Berlín). Els règims polítics llatinoamericans comencen a generar processos democràtics –reformes constitucionals i administratives– que aparenten una estabilitat i dinamisme estrany.

A més, van obrint les portes a la participació de majories i minories buscant consensos i concertacions, respectant els drets humans i buscant conformar espais en què se d'un grau de convivència pacífica, solidària i justa.

Aquests canvis i adequacions fruit d'exigències internes i externes estan marcats per un model de democràcia política amb una dictadura econòmica neoliberal. És en aquest context que, a finals dels 80 i en el que vam portar d'esta dècada, moltes de les seguretats construïdes, que pareixien fundar-lo i explicar-lo tot, s'esvaïen.

En alguns sectors creix una profunda desesperança, descreença i desconfiança portant a què se senta i experimente una condició de crisi d'opcions ètic-polítiques i de paradigmes o fonaments i arrels.

Aquesta crisi s'expressa en la ruptura de coherència entre el sentit i l'acció, entre la raó ètica i la raó política donant regna solta a una espècie de cinisme que pareix acompanyar les pràctiques socials, l'exercici del poder, la praxi política i l'acció educativa cultural.

Aquest context, l'actual, porta a ruptures, a reorganitzacions i a replantejaments en les propostes d'acció, movent a més els àmbits de lectura de les mateixes i posant en dubte els punts de referència des d'on es realitzaven.

És per açò que sorgeixen noves propostes de sistematització que desmitificant, desmuntant i deconstruint el que anomenem fonaments arrels; reconeixen un univers teòric plural, provisional i perfectible producte de la interacció amb altres.

Hui tant pràctiques com sistematitzacions assumeixen marcs referencials, direccionalitats i processos operatius d'acord als subjectes: minories ètniques, llauradors desplaçats per la violència, cultures juvenils, grups de dones, xiquets del carrer, reinserits a la vida civil, organització d'hostalers ambulants, moviments ecològics, grups culturals.

Cada sector va desenrotllant la seua pràctica, la reflexiona i pren la paraula per a transmetre sabers que havien sigut silenciats per discursos homogeneïtzadors i invisibilitzadors de la diversitat i dels múltiples contextos en què heterogeneïtat econòmica, política, ecològica, social i cultural se suporten i de les relacions que, entre alteritats, s'estableixen per a legitimar, circular, fer ús i apropiat coneixements per a l'acció social.

És així com la sistematització comença a ser reconeguda en entitats acadèmiques i governamentals, com el procediment heurístic que, apel·lant a la reflexió de l'experiència com a font de coneixements sobre pràctiques contextuades, descobreix els trossos dels discursos i de les accions que havien sigut emmudits, permetent obrir les comportes que reprimien i concentraven la informació sobre les decisions i operacions, deixant brollar el que és possible comprendre, comunicar, fer i sentir.

Un context caracteritzat per l'exacerbat l'espontaneïisme, el fàcil, l'urgent, la lleugeresa nega a les persones, en especial als oprimits i explotats, la possibilitat d'adquirir coneixements que els potencien com a subjectes de poder.

60

Per això la sistematització continua entenent-se com a dispositiu investigatiu, pedagògic i polític.

Enfocaments i marcs de referència en propuestas de sistematització:

El voler donar compte dels enfocaments i marcs de referència que a Amèrica Llatina han permeabilitzat i identificat distintes propostes de sistematització al llarg de 15 anys és una tasca que requereix de temps, rigor i d'un suport tecnològic apropiat.

Així tot s'han aproximat a aquesta tasca dispendiosa, autors com Diego Palma, Jorge Osorio a Xile, el Taller Permanent de Sistematització del Perú, i Alfonso Torres ací a Colòmbia.

Tots aquells que hem impulsat i realitzat processos de sistematització de pràctiques d'animació sociocultural o educatiu populars, d'alguna manera ens hem preguntat per la seua naturalesa, finalitat i metodologia.

És en eix moment, amb seguretat, que ens hem trobat amb múltiples enfocaments i marcs referencials. Ara bé, assumint les diferències existents en les propostes podem plantejar alguns acords bàsics, com:

- A tota sistematització li antecedeix una pràctica. A diferència d'altres processos investigatius a aquest li antecedeix un

«fer», que pot ser recuperat, recontextualitzat, textualitzat, analitzat i reinformat a partir del coneixement adquirit al llarg del procés.

- Tot subjecte és subjecte de coneixement i posseeix, una percepció i un saber producte del seu fer. Tant l'acció, com el saber sobre l'acció que posseeix són el punt de partida del els processos de sistematització.
- Tot procés de sistematització és un procés d'interlocució entre subjectes en què es negocien discursos, teories i construccions culturals. Durant la pràctica hi ha múltiples lectures que han de fer-se visibles i confrontar-se a fi de construir un objecte de reflexió i aprenentatge comú.
- La sistematització com a procés de construcció de coneixement sobre una pràctica social, no és neutre; al contrari l'interès que el direcciona i els principis ètics que ho emmarquen són eminentment emancipadors i transformadors. La sistematització fa part de les propostes sociocrítiques de construcció de coneixement.
- En la sistematització interessa tant el procés com el producte. El procés vincula múltiples components un d'ells és el pedagògic; ens formem per a sistematitzar i sistematitzant ens formem.

61

Estem parlant ací d'aprenentatges altament significatius per als que participen.

On radiquen les diferències en els enfocaments ? Diego Palma, en el seu treball «La sistematització com a estratègia de coneixement d'educació popular», publicat per CEAAL en 1992 plantejava les diferències bàsicament en tres aspectes: en els objectius específics, en l'objecte a sistematitzar i en les metodologies.

En eix moment l'autor considerava que existia una font d'unitat, un recolzament epistemològic comú, que va denominar com: oposició al positivisme que guia el quefer de les ciències socials des d'una «epistemologia dialèctica»: Dialèctica de la història en la seua tensió primordial marcada per subjectes en conflicte i els canvis per ells generats en les seues realitats i dialèctica epistémica marcada pels cicles: pràctica - teoria - pràctica.

En aquest marc recordem:

*«Descobrir la veritat a través de la pràctica i,
novament a través de la pràctica comprovar-la*

i desenrotllar-la. Aquesta forma es repeteix en infinits cicles, i, amb cada cicle, el contingut de la pràctica i del coneixement s'eleva a un nivell més alt. Esta és en el seu conjunt la teoria materialista dialèctica del coneixement, i de la unitat entre el saber i el fer».

Mao Tsetung

Segons el nostre parer, és justament allí on Palma situa la coincidència que ens atrevim a plantejar, la diferència d'enfocaments que emmarquen les actuals propostes i desenrotllaments en sistematització. Si reconeixem que hi ha diversitat de subjectes i per consegüent de lògiques i racionalitats, cultures i discursos que mouen a la reflexió i expressió del saber construït en relació a les pràctiques, podem, llavors, suposar que hi ha diferents respatlles epistemològics.

Aquests podrien ser:

- **Enfocament històric - dialèctic:** En el que les experiències fan part d'una pràctica social i històrica generalment i igualment dinàmica, complexa i contradictòria que poden ser llegides i compreses, de manera dialèctica entenent-les com una unitat rica i contradictòria, plena d'elements constitutius que es troben en moviment propi i constant. Aquestes pràctiques estan en relació amb altres semblants en contextos que permet explicar-les.
- **Enfocament dialògic i interactiu:** En el que les experiències són enteses com a espais d'interacció, comunicació i de relació; podent ser llegides des del llenguatge que es parla i en les relacions socials que s'estableixen en aquests contextos.

Té importància, en aquest enfocament el construir coneixement a partir dels referents externs i interns que permeten tematitzar les àrees problemàtiques expressades en els processos conversacionals que es donen en tota pràctica social.

Les claus són: reconèixer tota acció com un espai dialògic, relacionar diàleg i context, o siga introduir el problema del poder i dels dispositius comunicatius de control, reconeixent en les diferents situacions els elements que organitzen, coordinen i condicionen la interacció.

En sistematitzacions desenrotllades des d'esta perspectiva solen utilitzar-se, també categories com: unitats de context, nuclis temàtics, perspectives de l'actor, categories d'actor, unitats de sentit, mediacions cognitives i estructurals.

- **Enfocament hermenèutic:** Ací es posa en consideració la necessitat d'entendre als actors dels projectes socioculturals i educatius en el desenrotllament de raons pràctiques reflexives, per mitjà d'una sèrie de processos que permeten fer explícits i posen en clar: intencionalitats, predisposicions, hipòtesi, sentits i valoracions que subjauen en l'acció.

És, des d'este enfocament, que la sistematització s'entén com una tasca interpretativa de tots els que van participar, desvelant els jocs de sentit i les dinàmiques que permeten reconstruir les relacions que es donen entre els actors, els saberes i els processos de legitimitat, açò és donar compte de la densitat cultural de l'experiència.

Des d'aquest enfocament s'afirma: «sistematitzem experiències, açò és interpretacions d'un esdeveniment, des del gruix sociocultural de cadascuns dels participants».

- **Enfoque de la reflexivitat i la construcció de l'experiència humana:** Aquests enfocaments assumeixen la implícita epistemologia de la practica, basada en l'observació i l'anàlisi dels problemes que no tenen cabuda en el cos teòric després o aplicat.

La sistematització està vinculada ací a la resolució de problemes permetent fer front als nous desafiaments que els presenta el context. La sistematització busca llavors recuperar el saber tàcit, que està implícit en les pautes d'acció, en la percepció del problema que es va afrontar.

Es reconeix i valora el saber, els judicis i destreses que estan invisibilitzades en l'acció. En aquest tipus de processos es descobreix que, al recuperar i reflexionar l'experiència, el subjecte es reconeix observant, parlant i actuant i açò li permet el delimitació de l'experiència de la seua lògica d'explicació, en el mateix acte de comprendre-la i explicar-la.

- **Enfoque deconstructiu:** Des d'aquest enfocament podria entendre's la sistematització com una intervenció que permet entrar en la veu, en l'autoconsciència de l'institucional,

en els imaginaris i en aquells camps on hi ha formes institucionalitzades d'exercici del poder.

És un sentir les marges de la maquinària institucional, sospitant de tot allò que s'afirma que està funcionant bé. Es construeix coneixement al reconèixer les empremtes que deixa l'acció i els orígens de la mateixa, ja que aquests mai desapareixen. Des d'aquesta perspectiva la condició epistemològica és la de la incertesa que propicia al llarg del procés de sistematització la generació de preguntes que col·loquen als actors en la possibilitat d'abandonar el que s'és, per a col·locar-se en un horitzó de construcció del que pot ser.

L'anterior només vol mostrar que poden existir diferents enfocaments de sistematització producte de clausures teòric-pràctiques; però també cal reconèixer que entre ells es donen hibridacions.

Com es deia en els 80: «Les interpretacions sobre sistematització estan impregnades per concepcions i pràctiques diferents... el que fa suposar que el debat sobre la mateixa haurà de recórrer llargs camins».

64

TRÀNSITS I SENTITS DE LA SISTEMATITZACIÓ EN ÈPOQUES DE GLOBALITZACIÓ

Fa dues dècades valien les pràctiques per la seua puresa, per la seua autenticitat, producte de la incomunicació. Amb l'epifania dels moviments socials descobrim i palpem la diversitat i l'alteritat.

Comencem a llegir a l'altre i amb l'altre la seua presència i actuar singulars. No està per altres assenyalar que açò va ser llegit com a producte dels processos de fragmentació i de descentració social i cultural efecte de la crisi i posada en dubte dels grans metarrelats.

És en aquest context que s'adonem que els altres ja no són el que volíem que foren o, potser, que els altres mai foren el que creïem que eren. Aquestes i altres paradoxes es descobreixen en alguns processos de sistematització crítics.

Ara bé, les sistematitzacions són processos que desvelen identitats i interessos diferenciats, lògiques d'intervenció diverses i fins a contradictòries sobre les realitats socials; per consegüent reconeixen teòricament i metodològicament el pluralisme, la provisionalitat, el dissens i el diferendo, reprenent, recreant i recontextualitzant les potencialitats crítiques de cada experiència.

Enfront de l'anterior en molts sorgeix la pregunta : llavors, sistematització per a què? Per a retrobar la unitat perduda entre camps irreductibles com són, entre altres: les diferents formes de vida, de racionalitat, de legitimitat, d'estètiques, de configuració de les relacions de poder?

Sistematitzacions per a construir discursos amb pretensions de validesa universal? O, sistematitzacions que reconeguen, potencien i generen més diversitat?

Els processos de sistematització sens dubte parteixen de pràctiques singulars, donant compte, comprenent, expressant i reinformant els seus matisos pràctics, axiològics i simbolicoculturals.

El desafiament per als temps que corren no està allí sinó en la construcció del col·lectiu des de múltiples llocs, ubicant les diferències com a elements centrals i constitutius, del pensar, del ser i del fer social des d'acords, articulacions i responsabilitats col·lectives que són necessàries per a reconfigurar subjectes socials solidaris capaços d'obrir camins realment democràtics.

Assumint l'anterior els processos de sistematització només podrien pensar-se des de la construcció d'identitats alternatives, desemmascarant qualsevol intent que busque caure en noves negacions o repetir velles exclusions.

Els productes de la recuperació, tematització, comprensió i comunicació són coneixements, sabers, missatges, continguts i valoracions que van creant conjunts de ressonància, mapes de sentits i pràctiques, xarxes i rizomes en què es reconeixen les pluralitats i es connecten subjectes i col·lectius.

En els nostres dies, necessitem pensar la sistematització en el marc paradigmàtic de les xarxes. La xarxa es constitueix en l'àmbit privilegiat de recreació conceptual, de generació d'interrogants, de producció i circulació de coneixements sobre la pràctica, de recreació cultural, política, econòmica i, en general, de la vida quotidiana dels «ciutadans» i de les «ciutadanes».

La xarxa com a àmbit permet la trobada i la recuperació de les identitats, valorant la diversitat i les diferències. Hui per hui, en els escenaris actuals i en els que es perfilen cap al pròxim mil·lenni, les xarxes reals/virtuals són i seran els espais de legitimació del que produeix processos de sistematització.

El repte que tenim entre mans és pensar i fer sistematitzacions ubicades en punts reals/virtuals d'intersecció, de trànsit, d'encon-

tre; en els que siga possible la construcció de vincles que vagen, tècnica i ideològicament, més enllà dels existents i que tinguin la potència suficient per a recrear els àmbits, les capacitats i les actituds que configuren subjectes solidaris en l'acció política, econòmica, ecològica i cultural, buscant amb això quebrar el model dominant, el neoliberal, empenyat a bloquejar la vida, la justícia social, la convivència i totes les formes de formes de participació democràtica.

Medellín

11 d'agost de 1998

BIBLIOGRAFIA

APORTES 32, Bogotá, Dimed.

ENDE, Michael «Carpeta de apuntes», Madrid, Alfaguara, 1996.

GHISO A. «Educación Popular lo alternativo de la propuesta» En: Salud Alfabetización y educación popular. Medellín, Fal, 1992.

HLEAP J. «Escuela de Villarrica, Sistematización de una experiencia de educación popular» Cali. U.de Valle, 1995

JARA O. «Para sistematizar Experiencias» San José, Alforja, 1994

MAO TSETUNG «Cinco tesis filosóficas» Pekin, Ediciones lenguas extranjeras, 1965.

MARTINIC S. «La construcción dialógica de saberes en contextos de educación popular» en Aportes 46, Bogotá, Dimed, 1996

MEJÍA M. «La educación popular en los 90» Quito, Cedeco, 1990

NUÑEZ C. «Desde Adentro. La educación popular vista por sus participantes», Santiago, Ceaal, 1990.

OSORIO J. «Cruzar la orilla: Debates emergentes sobre los profesionales de la acción social y educativa» Santiago, 1998.

PAKMAN M. «construcciones de la experiencia humana» Vol 1. Barcelona, Gedisa,

TAPIA G. «Educación popular y democracia latinoamericana» En: La formación metodológica de los educadores populares, Santiago, Ceaal 1989.

CREUAR A L'ALTRA VORA: DEBATS EMERGENTS SOBRE ELS PROFESSIONALS DE L'ACCIÓ SOCIAL I EDUCATIVA.

• *Jorge Osorio Vargas* •

En l'agenda dels professionals dels projectes socials (Shön) el tema de l'aprenentatge, o més específicament el de la construcció dels aprenentatges, de la seua sistematització i avaluabletat (Zúñiga), ha assolit una nova rellevància i significació a partir de l'expansió de l'enfocament hermenèutic en l'anàlisi de l'acció social i educativa (Elliot).

La crítica hermenèutica ha fet que es tinga en compte la necessitat d'entendre la professionalitat en els projectes socials i educatius com al desenvolupament d'una «raó pràctica reflexiva», com un conjunt d'actes reflexius que expliciten i aclareixen les predisposicions, les hipòtesis i les valoracions subjacents a l'acció.

El tema de fons que es planteja és el del coneixement professional en els projectes socials, les seues dinàmiques i proactivitats en relació a valors.

67

El nostre propòsit amb aquest article és referir-nos a dos aspectes d'aquesta temàtica global: què significa sistematitzar la pràctica reflexiva dels professionals socials i què significa la referència a valors en la pràctica professional.

1. PROFESSIONALS PRACTICOREFLEXIUS TOT SISTEMATITZANT ELS SEUS PROJECTES: DE LA PRESCRIPCIÓ A LA INTERPRETACIÓ

El concepte de «pràctica reflexiva» està abordant-se críticament des de dues fonts complementàries.

Des del neopragmatisme de Donald Schön s'ha introduït en l'agenda la qüestió del coneixement produït pels professionals, on «sistematitzar coneixements i aprenentatges dels projectes» implica quatre aspectes clau.

- explicitar els mitjans, els llenguatges i els repertoris que s'utilitzen per descriure la realitat i dur endavant les accions.
- explicitar els «sistemes d'apreciació» que es fan servir per analitzar problemes, per fer interpretacions i per avaluar les «converses» que es desenvolupen en els projectes.

- explicitar les teories interpretatives d'ús en aquests.
- explicitar les actuacions institucionals que emmarquen la pràctica professional.

Aquesta concepció de «sistematització» es fonamenta en que els professionals socials són capaços de:

- plantejar-se la seua pràctica i la seua inserció en el projecte com una «investigació interpretativa» de manera competent.
- crear instruments de registre, interpretar dades i organitzar converses professionals amb d'altres.
- accedir a reflexions de «metasistematització», és a dir, transformar la seua acció en una pràctica referida a valors, fet que li permet identificar, per exemple, diferents conceptes i orientacions del desenvolupament humà.

Una segona vessant és la de l'enfocament hermenèutic, que ha estat majoritàriament adoptat per la investigació i per l'acció educativa, però que també té gran rellevància per als projectes socials.

68

S'introdueix la lògica del projecte com a una xarxa d'interpretacions, on el rol del professional és textual (el seu pensament «pràctic» es comporta com un demarcador de rutes, de recerques de sentit). Conceptualment s'estima que els projectes són processos en els quals el «camp d'intervenció professional» és la historicitat dels projectes mateix, el seu desvelament i la seua construcció discursiva.

Des d'aquesta perspectiva, els projectes es conceben com a sistemes, com a «complexitats», que superen l'experiència i per la qual cosa, es fan necessàries l'anàlisi i la interpretació.

La concepció dels professionals socials com a «analistes» té conseqüències metodològiques i institucionals (és per això que esmentàvem com a condició per una professionalitat practicoreflexiva la capacitat d'interrogar i de reconèixer les condicions de l'espai institucional on es treballa)

Metodològicament aquest enfocament implica desenvolupar:

- capacitats de pensament sistèmic o ecològic (Porlán), que permeten intervenir les realitats com a sistemes o com a xarxes complexes, tot implicant textos i imaginaris, actors, estructures, institucions, intercanvis simbòlics i materials, ofertes i demandes, processos no lineals, etc.

- capacitats de «experimentació», de lectura de la realitat, de registre d'allò viscut per un mateix i per els altres, d'estar obert a ésser subjecte d'interpretacions en l'acció, com a possibilitat quasi «sine qua non» de la «identificació i sistematització dels aprenentatges».

Institucionalment, aquest enfocament implica realitzar el treball des d'una agència postfuncionalista que permeta construir el cercle virtuós dels projectes com a acció cultural «transformativa» (no assistencial, no tecnòcrata). És a dir, com una xarxa d'interpretacions pel que fa al desenvolupament humà contrastada vis à vis amb els problemes propis de les comunitats o poblacions amb les quals es treballarà (novament se'ns planteja el tema de la metaacció, és a dir, l'orientació i la definició d'horitzons de valor, i sobre el qual tornarem més endavant).

El cercle viciós consisteix en tenir respostes metodològiques adients i coherents pel que fa al «disseny» dels projectes, de l'elaboració de dispositius i d'instruments per sistematitzar-los, per documentar els nostres «sistemes de apreciació», per fer visibles les nostres teories interpretatives i per fer possible la controvèrsia amb els col·legues.

Si tots aquests aspectes es duen a un sistema de definicions, d'instruments i de pràctiques institucionals donen lloc a un sistema metodològic propi de l'enfocament de la professionalitat pràcticoreflexiva.

Sens dubte, no ens trobem davant del model de la racionalitat teòrica clàssica que construeix els conceptes per al control de la realitat i per estandarditzar prediccions. Tampoc no estem davant de la preeminència de la racionalitat instrumental que, metòdicament, sols persegueix una fi pràctica. Fonamentalment, la nostra perspectiva s'associa a una racionalitat (precisament) hermenèutica que busca la coherència de les pràctiques socials tot construint interpretacions, comparant sentits i intervenint en els textos i en els contextos dels actors (que són dissenys, problemes, instruments, materialitats, imaginaris, identitats, interessos, poders, capacitats, promeses, propòsits («meta»), “objectivació” (producció de objectius) i validació dels resultats.

69

2. METASISTEMATITZACIO I TRANSICIONS INSTITUCIONALS: TOT CONSTRUÏNT PODER PER LA NOVA PROFESSIONALITAT PRÀCTICOREFLEXIVA EN ELS PROJECTES.

Cal plantejar l'assumpte de la metasistematització en termes dilemàtics, tal i com succeeix en els debats recents (Zúñiga):

La tesi de la qual es parteix és que el rol dels professionals socials va més enllà de la mesura i del control, tot referint-se substancialment a l'acció de generar autonomies responsables que assegurin un desenvolupament humà, entès com a capacitat de constituir subjectes i actors.

Per tant, l'actuació del professional és una successió de judicis de valor (interpretacions) dintre d'un camp de relacions (el projecte i el seu context), on no hi ha cap altra forma de treballar que no siga conversant. Així, no hi ha intervenció professional objectiva, sempre és textualment polèmica, paradoxal, subjecta a les interpretacions dels altres, és a dir, a la negociació cultural (des d'altra perspectiva s'ha assenyalat que un projecte és un diàleg de sabers...).

Si això és així, no és possible considerar al professional com a un agent extern, sinó més bé com a un agent íntegre, és a dir, que ha estat reconegut i benvingut per part dels actors, per jugar un rol de mediació entre un projecte (actors, poblacions, etc.) i una agència.

El títol d'aquest apartat no és casual, ja que aquesta concepció de professionalitat en els projectes és arrítmica amb allò predominant: generalment es considera que un projecte és una inversió i que, per tant, és necessari mirar-lo des de la perspectiva del rendiment, fet que implica tenir indicadors i criteris. Així, l'acció professional s'articula al voltant de la lògica de control, de la mesura i de la prescripció. Des d'aquesta òptica el «text» del professional sempre és descriptiu i de prediccions, correctiu i aplicador de sancions. El professional no és un mediador, ni un negociador de sabers, sinó un gran «simulador» d'èxits, una cinta d'amidar. El seu magisteri és instructiu, els seus coneixements no es negocien, sinó que es transfereixen.

La viabilitat d'un sistema metodològic del caràcter que hem assenyalat té les següents condicions de possibilitat:

- existència d'agències que opten per el desenvolupament humà com a creació de capacitats i autonomia per a subjectes individuals i col·lectius (Sen).
- existència de xarxes d'agències que puguin concertar recursos i professionals per tal de dur a terme projectes de desenvolupament humà a escala regional o nacional.
- existència de professionals fronterers (Osorio) que vulguen fer del treball una experiència amb sentit de valor.

- existència de xarxes de professionals decidides a donar poder a aquest discurs i aquesta pràctica.
- difusió d'experiències en curs.
- climes culturals (o contraculturals) que enfortisquen l'adhesió a aquest camp «neoparadigmàtic» (institucions, revistes, seminaris, universitats, etc.).
- fer visibles les «anomalies» de les pràctiques tradicionals dels professionals socials i l'emergència d'un canvi de paradigma (Kuhn).

Santiago, abril de 1998

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- SHON, Donald (1983): *The reflective practitioner*, Nueva York (hi ha traduccions de fragments d'aquesta obra al castellà realitzades pel Colectivo de Trabajo Social); *La Práctica Reflexiva: aceptar y aprender de la discrepancia*, Cuadernos de Pedagogía, febrero, 1994.
- ZÚÑIGA, Ricardo (1997): *Resituando la evaluación del desarrollo local*, en *Revista Persona y Sociedad*, ILADES, Santiago, abril.
- ELLIOT, John (1990): *La investigación-acción en educación*, Morata, Madrid.
- PORLAN, Rafael (1995): *Conocer el Conocimiento*, en PORLAN, R, *Constructivismo y Escuela*, Diada, Sevilla.
- SEN, A (1992): *Nuevo Examen de la Desigualdad*, Alianza, Madrid.
- KHUN, Thomas (1971): *La Estructura de las Revoluciones Científicas*, FCE, México.
- OSORIO, Jorge (1996): *Interculturalidad y Pedagogías de Borde*, en *Contexto y Educación* N° 42, Ijui.

L'APORTACIÓ DE LA SISTEMATITZACIÓ A LA RENOVACIÓ TEORICOPRÀCTICA DELS MOVIMENTS SOCIALS

• Óscar Jara H.¹ •

ALFORJA, Programa Coordinado de Educación Popular

“...el nou escenari d'aquesta fi de segle ha posat en qüestió les pràctiques i les concepcions teòriques dels moviments socials i les ciències socials llatinoamericanes. Ens enfrontem a noves preguntes i a desafiaments inèdits. És un moment històric privilegiat per a la creació, però les respostes a les noves preguntes no sorgiran de cap altre lloc sinó de la pròpia experiència històrica acumulada. Lamentablement no hem acumulat encara els aprenentatges necessaris continguts en aquestes experiències.

La sistematització, com a exercici rigorós d'aprenentatge i interpretació crítica dels processos viscuts, continua sent una tasca pendent i avui –més que mai– pot contribuir de forma decisiva a recrear les pràctiques dels moviments socials i a renovar la producció teòrica de les ciències socials, des de l'experiència quotidiana dels pobles d'Amèrica Llatina, en particular d'aquelles compromeses amb processos d'educació i organització popular...”

Amb aquestes afirmacions, presentàvem en 1994² el repte més important que havia d'enfrontar la nostra proposta teòrica i pràctica de sistematització, la qual havia sorgit d'un ric intercanvi d'experiències i de reflexions amb amigues i amics de diversos

⁴ Entenem per «popular», la referència a tot aquell procés social que busca superar relacions de dominació, d'opressió, d'explotació, de discriminació, de inequitat, d'exclusió. Vistos positivament, tot aquell procés que busca construir relacions equitatives, justes, respectuoses de la diversitat y la igualtat de drets. Seguint a Helio Gallardo, afirmem que entenem allò popular en dos sentits, posant l'èmfasi en el segon: a) El que fa referència al «poble social», és a dir als sectors que «sofreixen les asimetries socials» (de qualsevol tipus). b) El que fa referència al «poble polític», és a dir als sectors que «es mobilitzen per a cancel·lar aquestes asimetries». Els processos educatius i organitzatius de «caràcter popular», són sempre processos transformadors, integrals, propositius i estratègics, els protagonistes dels quals són aquelles dones i homes, de qualsevol edat, que s'organitzen per a construir noves relacions de poder en tots es terrenys de la vida.

⁵ Proposta de projectes de sistematització d'experiències, presentada per Carlos Zarco, Secretario General del CEAAL al Comité Directivo, febrer de 1998.

països llatinoamericans amb els quals ens trobàvem en la mateixa recerca.

Avui, en aquesta nova trobada llatinoamericana³, podem afirmar que la sistematització de les experiències està començant a deixar de ser una tasca pendent; que la feina insistent de moltes persones i institucions, entre les quals es trobem els esforços del Programa Latinoamericano de Apoyo a la Sistematización del CEAAL, el Programa Regional de Formación Metodológica de ALFORJA, el Taller Permanente de Sistematización del Perú, entre d'altres, està sembrant inquietuds i possibilitats que ja comencen a donar fruits.

Com més persones, en més llocs, avancem en la posada en pràctica de processos de sistematització, de formes molt diverses –incloent-hi les encara inimaginables– més elements tindrem per a respondre'ns les preguntes actuals, i majors incentius tindrem per a aprofundir en la reflexió teòrica i en l'elaboració de propostes de futur.

Entre les experiències més importants que requereixen ser sistematitzades, es troben els processos educatius i organitzatius de caràcter popular⁴ sorgits a l'empara de les dinàmiques econòmiques, socials i polítiques que han marcat el nostre continent en les dues últimes dècades.

Recentment, per exemple, s'ha plantejat la vital importància d'elaborar una reflexió conceptual i metodològica sobre ciutadania i educació ciutadana, a partir de la sistematització d'experiències rellevants: L'experiència pel plebiscit a Xile; la campanya per la democratització a Paraguai; l'afirmació de la pau a Colòmbia; les campanyes pels drets de les dones en pràcticament tots els països; la sensibilització enfront de la problemàtica indígena a Mèxic i Equador; l'apropiació dels acords de pau a El Salvador i Guatemala; la campanya contra la fam a Brasil i tantes altres experiències d'educació i participació ciutadana.⁵

Així mateix, es planteja la necessitat de sistematitzar experiències de construcció de moviments socials i polítics amplis, per a

¹ Educador Popular i Sociòleg. Coordinador Regional de ALFORJA, una xarxa que aglutina set centres d'educació popular de Mèxic i Amèrica Central (Imdec, Ceaspa, Cep, Cantera, Funprocoop, Cencoph, Serjus). Actualment coordina el Programa Latinoamericano de Apoyo a la Sistematización del CEAAL.

² Jara, Óscar: "Para Sistematizar Experiencias", 1ª. Ed, Alforja, San José, 1994. Presentación.

³ Aquesta ponència va ser presentada al Seminario Latinoamericano de Sistematización de Prácticas de Animación Sociocultural y Participación Ciudadana en América Latina, Medellín, Colombia, 12 a 14 de agost, 1998, organitzato per la Fundación Universitaria Luis Amigó i el CEAAL.

rescatar allò innovador de les seues formes i mètodes d'organització i identificar noves maneres de pensar i fer la política, així com de construir propostes alternatives des de la perspectiva popular. Experiències significatives com la dels Sin Tierra de Brasil, les Comunidades en Resistencia de Guatemala, el Movimiento Indígena Zapatista en Chiapas, són una clara mostra de les potencialitats que es troben en la pràctica social del nostre continent, les ensenyances de la qual urgeix processar i compartir⁶.

En aquest marc, volguera referir-me en forma breu a una experiència recolzada recentment per la Coordinació ALFORJA a Guatemala:

LA SISTEMATITZACIÓ DE L'EXPERIÈNCIA EDUCATIVA I ORGANITZATIVA DE LES POBLACIONS DESARRELADES DE GUATEMALA⁷

Aquesta experiència, procés inèdit en l'àmbit educatiu centramerica, es va dur a terme a nivell nacional a Guatemala, durant els mesos de setembre 1995 a octubre 1996.

En les dècades passades, producte de la situació de repressió que es vivia al país, centenars de milers de persones, principalment comunitats indígenes maies, van haver de migrar forçosament dels llocs on vivien. Així, van haver de buscar altres formes de supervivència, bé com a persones refugiades en altres països, o com a persones desplaçades a l'interior de Guatemala.

En aquestes circumstàncies de desarrelament, les poblacions van crear espais i modalitats educatives que respongueren a les seues necessitats i a les condicions que estaven enfrontant. Aquests espais i modalitats, al seu torn, els van permetre desenvolupar capacitats i possibilitats per al futur.

Per tot això, valorant allò significatiu d'aquestes experiències, a partir dels **Acuerdos de Paz**⁸ i en el marc del mandat de la UNESCO, es va decidir arregar els seus aprenentatges de

⁸ "Les parts sol·liciten a la Unesco, l'elaboració d'un pla específic per a recolzar i donar continuïtat als esforços d'educació de les poblacions a les àrees de reasentament, incluint la continuïtat dels esforços realitzats per les comunitats durant el desarrelament" (Acuerdo para el reasentamiento de las Poblaciones Desarraigadas por el Enfrentamiento Armado, cap. II, inc. 6). Recordem que la guerra interna va dessagnar al país durant 36 anys. Va causar 150 mil morts, 50.000 persones desaparegudes, un milió de desplaçats interns i més de 100.000 refugiats a l'exterior

forma col·lectiva i ordenada, a fi d'aportar-los per a l'elaboració de propostes educatives futures. Aquí va nèixer la idea d'aquesta Sistematització. La seua principal intencionalitat era, per tant, potenciar una experiència col·lectiva de recuperació, anàlisi i interpretació de la pròpia història, viscuda abans, durant i després del desarrelament.

La proposta metodològica era essencialment participativa, i quedava en mans de la població desarrelada i les seues organitzacions, les decisions fonamentals i la responsabilitat de l'execució del procés de sistematització.

Per això, els seus principals actors van ser les dotze organitzacions de població desarrelada de Guatemala, membres de la Asamblea Consultiva de la Población Desarraigada ACPD:

- a) Del grup de **refugiats i retornats**: La Asociación de Educadores Noroccidentales, AEN; la Asociación de Maestros Educativos Rurales de Guatemala, AMERG; la Organización de Maestros y Educadores Retornados/Vertiente Sur Guatemala, OMERVESG (Totes elles treballant amb refugiats reconeguts, generalment agrupats en campaments en Chiapas, Campeche i Quintana Rosegue). La Asociación de Refugiados Dispersos de Guatemala ARDIGUA (la qual treballava amb refugiats no reconeguts, generalment dispersos en el territori mexicà).
- b) Del grup d'organitzacions **de defensa dels Drets Humans**: La Coordinadora Nacional de Viudas de Guatemala, CONAVIGUA; El Consejo de Comunidades Étnicas Runujel Junam, CERJ; El Consejo Nacional de Desplazados de Guatemala CONDEG; el Grupo de Soporte Mutu GAM, i la Organización de Mujeres Mamà Maquín.
- c) De la població **desplaçada interna**: Las Comunidades de Población en Resistencia CPR IXCAN I CPR SIERRA; Las Comunidades de Población en Resistencia CPR del PETEN.

⁶ Com la nota anterior.

⁷ Tot aquest paràgraf està basat directament en: Luz, Mara i Ana Bickel: "Documento inter-no de reflexión sobre la experiencia de sistematización con la población desarraigada", Alforja, Programa Regional de Formación Metodológica, maig i setembre 1997. També en: Cepd/Unesco/Serjus/Alforja: "Informe final de sistematización de las experiencias educativas y organizativas de las poblaciones desarraigadas de Guatemala", edició limitada, Guatemala, novembre 1996.

La Coordinadora Educativa de la Població Desarraigada CEPD, va tenir una participació fonamental i va oferir un suport constant al llarg de tot el procés.⁹

EL PROCÉS: LA SISTEMATITZACIÓ ES VA DUR A TERME EN CINC ETAPES

Primera: La presentació de la proposta metodològica per part de SERJUS-ALFORJA a les organitzacions de la Població Desarraigada i l'acceptació d'aquesta. A partir d'allí, cada organització passa a delimitar quina part de la seua experiència sistematitzaria i a definir els objectius que es proposaria aconseguir.

Segona: La capacitatció metodològica de les persones de les organitzacions que animarien la sistematització, per a la realització de la **recuperació històrica** de les seues experiències. Es va realitzar per mitjà d'un taller d'una setmana.

Posteriorment (al llarg de dos mesos) elles farien aquesta tasca a les seues comunitats i organitzacions, amb el suport de tècnics de les ONGs i de l'Equip de Coordinació Metodològica (Tallers, entrevistes col·lectives i individuals, dibuixos, omplir quadres, poemes, contes...)

Tercera: Una segona capacitatció al voltant de la tasca **d'interpretar les experiències**. Igualment iniciada amb un taller general, que donara pautes per a realitzar la interpretació (al llarg d'un mes i mig), a les comunitats o organitzacions. En aquesta etapa cada organització va construir de manera individual el producte de la seua pròpia sistematització. (Tallers amb autoritats, dones, xiquets i xiquetes, sacerdots maies, joves, responsables d'educació, ancians i ancianes... per a recopilar opinions de tota la gent).

Quarta: Es va realitzar un nou taller general per a elaborar conclusions, partint de les sistematitzacions particulars fins a obtenir elements generals. D'aquesta forma s'aconsegueixen productes en dos nivells: un resultat per organització i un producte col·lectiu.

¹⁰ L' "Informe Final" és un document de 402 pàgines, constituït pels següents capítols: 1) Panorama histórico del desarraigo en Guatemala. 2) Violencia, desarraigo y desarticulación: los desafíos para la educación en la construcción de la paz. 3) Las experiencias educativas en el desarraigo. 4) Potencialidades y limitaciones de la experiencia educativa de la población desarraigada. 5) Recomendaciones para el futuro. (NOTA: Lamentablement encara no ha estat editat amb una tirada suficient per a ser distribuït àmpliament entre les organitzacions i comunitats participants, però s'espera que prompte puga fer-se).

(Conclusions particulars, comparació de distintes situacions, propostes i recomanacions...)

Cinquena: L'última etapa va consistir en l'elaboració col·lectiva del document final, amb moments de redacció individual, tallers, consultes, revisions i validacions. Finalment, es va presentar a la direcció de la Asamblea Consultiva de Población Desarraigada, ACPD¹⁰.

OBJECTIUS I EIXOS D'AQUESTA SISTEMATITZACIÓ

En termes generals, aquest procés buscava *“Realitzar una recuperació i valoració crítica de les experiències educatives i organitzatives de la Població Desarrelada de Guatemala, que permeta:*

- a. Identificar les seues riqueses i limits.*
- b. Conèixer, intercanviar i difondre el més important d'elles.*
- c. Aportar a l'elaboració de propostes educatives en el futur.*
- d. Millorar les pròpies experiències amb les ensenyances que s'obtinguen del procés”.*

A més, com es va dir, els resultats d'aquesta sistematització haurien de servir com una inversió per a l'elaboració d'un Pla Específic d'Educació per a la població desarrelada, com a aportació sorgida des de la seua pròpia experiència vital.

En conjunt amb totes les organitzacions es va precisar un **Eix Central** comú, on havien de convergir-ne les aportacions específiques de cada organització. Aquest era:

«Potencialitats i limitacions de l'educació en el desenvolupament»

Sobre la base d'aquest eix, cada organització va precisar un eix particular. Per exemple:

- *“La formació de promotors en Educació, Salut, Drets Humans i la seua repercussió en la vida del refugi dispers”*

⁹ La responsabilitat metodològica va ser assumida per un Equip de Coordinació Metodològica, conformat per educadores y educadors populars de Guatemala y altres països, conduït per SERJUS i la Coordinación Regional de Educación Popular ALFORJA. Es va contar amb el recolzament tècnic de diverses ONGs Guatemalteques que treballaven amb població desarrelada: ADEPAC, COMADEP, CEMPERAC, PRODESSA, SERCATE. A més., es va contar amb el recolzament i la participació activa de l'oficina de UNESCO MAYA en Guatemala, la qual va fer possible el finançament bàsic de tot aquest procés, que va involucrar directament a prop de 90 promotors y promotores i a centenars de participants de les organitzacions i comunitats de Població Desarrelada.

- *“Caminar de les dones de l’organització Mamà Maquin”*
- *“Factors que contribueixen o no en l’aprenentatge dels xiquets i xiquetes de la CPR-S”*
- *“Programes i mètodes de l’AEN”*

Al seu torn, cada eix va ser dividit en els seus principals components, i orientar així els elements a recuperar i a interpretar.

Algunes ensenyances:

- El principal repte metodològic el va constituir el fet que la majoria de promotors, sistematitzadors, tècnics intermedis, van aprendre a conèixer el mètode al mateix temps que el van anar aplicant. Amb totes les dificultats que això va implicar, *“era l’única manera de ser coherents amb la nostra afirmació que foren els actors de l’experiència els protagonistes de la sistematització”*¹¹
- Un aspecte crucial d’allò que assenyalàvem anteriorment el van constituir les dificultats per a processar les entrevistes i ordenar tanta informació que s’arreplegava de forma desordenada. No obstant, *“gràcies al seguiment permanent de l’Equip de Coordinació Metodològica i la cura dels sistematitzadors, van aprendre a ordenar ells mateixos la informació i sintetitzar-la. Des del primer exercici de recordar el passat, ordenar els diferents esdeveniments, analitzar-los i després sintetitzar-los, i, finalment, buscar els seus sentits, van ser pràctiques que van afavorir el creixement personal dels participants i van contribuir a l’adquisició de capacitats d’anàlisi, síntesi i redacció, de traduir del seu propi idioma a l’espanyol”*¹²
- La recuperació col·lectiva de la història viscuda, permet objectivar els distints elements que van intervenir, valorar-la i reconèixer els factors d’identitat que s’han mantingut a pesar de tots els canvis ocorreguts:

*“...ens van tallar les fulles i les branques,
van tallar els nostres troncs,
però les nostres arrels mai van aconseguir tallar-les”*

ARDIGUA

- Tenir un eix de sistematització central en què conflüïren els eixos particulars, així com tenir com a guia la reconstrucció històrica

en tres etapes: abans del desarrelament, en el desarrelament i després d'ell, va ser molt útil per a construir un espai comú per a compartir i aprendre unes organitzacions d'altres, al mateix temps que respectar les dinàmiques i aspectes específics de cada organització. Va ser clau per a la interpretació de les ensenyances comunes i les recomanacions generals.

- L'experiència va reafirmar la validesa d'un procés d'interpretació integral i dialèctic, en particular els elements següents:
 - Entendre l'experiència amb totes les nostres capacitats humanes (mentals, sensibles, emotives, intuïtives...)
 - Entendre les diferents etapes, els canvis més importants, les raons d'aquests canvis i els seus efectes. La lògica de tot el procés.
 - Entendre com els moments de més dificultats van contribuir que tinguérem major creativitat per a buscar solucions.
 - Entendre la relació entre allò xicotet i allò gran; el particular i el general.
 - Entendre la particularitat de les experiències dins de l'estructura econòmica, social, política i ideològica del país.
 - Entendre com s'ubica la nostra experiència en el transcurs de la història.
 - Entendre com els elements culturals i que marquen la nostra identitat estan presents en cada experiència.
 - Entendre, a partir de diverses experiències particulars, factors que poden apuntar a fer certes generalitzacions i reflexions teòriques.

79

*“...preguntant-li a la realitat,
estem interpretant.
Per això, som nosaltres
els que hem d'interpretar la nostra història.
Com l'hem viscuda nosaltres, se'ns fa més fàcil:
podem ordenar-la i entendre per què han ocorregut
certs fets.”
(Opinió arreplegada durant el 2n taller, juny 1996)*

¹¹ Mara Luz y Ana Bickel: “Documento interno de reflexión sobre la experiencia..”, Programa Regional de Formación Metodológica, Alforja, maig i octubre 1997.

¹² Com la nota anterior.

Des de l'inici, la nostra proposta metodològica considerava el **procés de sistematització**, tan important com el **producte**, en la mesura que incorporaria activament persones de la pròpia població desarrelada com els principals subjectes del procés, la qual cosa promovia rols de major protagonisme en la vida social i política del país.

En concloure aquesta etapa podem afirmar que efectivament la manera de fer la sistematització ha sigut decisiva: la recuperació històrica, les tasques d'ordenament, anàlisi i síntesi, no sols van enfortir la **capacitat interpretativa** de les pròpies organitzacions (que es van apropiat i van valorar críticament les seues experiències), sinó que va enfortir la seua **capacitat propositiva**, tenint ara més elements, més arguments i més sentit d'unitat per a pressionar a favor de la seua pròpia proposta educativa, sustentada i avalada per l'experiència.

INTERPRETACIÓ CRÍTICA I PRÀCTICA TRANSFORMADORA

L'experiència ressenyada de forma molt breu i esquemàtica en el punt anterior, va ser molt enriquidora i complexa. Constitueix una verdadera mostra de les enormes possibilitats i potencialitats que pot tenir la sistematització com a exercici teòric-pràctic d'interpretació i transformació de la realitat, com a procés constructor de pensament, d'identitat, i de sentit, com a factor d'unitat i d'edificació de propostes alternatives, com a aportació a la renovació de la teoria i la pràctica dels processos educatius i organitzatius.

La nostra concepció de sistematització va més enllà de la recuperació històrica i l'ordenament d'informació: apunta a constituir-se en una profunda interpretació crítica del procés viscut, des d'on busca llançar perspectives per a aconseguir canvis qualitatius en la realitat. Vegem-ho amb més detall:

La sistematització com a exercici teòric de producció de coneixements

L'exercici de sistematitzar experiències és un exercici clarament **teòric**; és un esforç rigorós que formula categories, classifica i ordena elements empírics; fa anàlisi i síntesi, inducció i deducció; obté conclusions i les formula com a pautes per a la seua verificació pràctica.

La sistematització relaciona els processos immediats amb el seu context, confronta el quefer pràctic amb els supòsits teòrics

que l'inspiren. Així mateix, el procés de sistematització se sustenta en una fonamentació teòrica i filosòfica sobre el procés de coneixement i sobre la realitat històrico-social.

La sistematització crea nous coneixements a partir de l'experiència concreta, però, en especial -en la mesura en què el seu objecte de coneixement són els processos socials i la seua dinàmica- permet aportar a la teoria quelcom que li és propi: explicacions sobre el canvi en els processos.

Partint d'aquestes característiques pròpies, com a exercici intel·lectual que permet elaborar coneixements des d'allò quotidià i explicar-se els factors de canvi en els processos, la sistematització pot contribuir de forma decisiva a la recreació i a la construcció de teoria, dinamitzant dialècticament la relació entre el coneixement teòric ja existent -com a expressió de saber acumulat- i els nous coneixements que sorgeixen de les noves i inèdites situacions de les experiències que vivim. Aquest és una aportació pròpia de la sistematització.

EL «CONTEXT TEÒRIC»

Afirmem que totes les persones que vivim una experiència i volem sistematitzar-la, utilitzem un conjunt de categories d'anàlisi que ens serveixen de referència per a iniciar la sistematització: tots aquells conceptes i coneixements amb què fonamentem la pràctica, amb els quals sustentem el que fem, amb els quals hem definit els seus objectius, prioritats i procediments (la nostra aposta institucional, la nostra visió del context i la conjuntura, les nostres afirmacions sobre el sentit del treball que realitzem, etc.). A això ho denominem «context teòric» per a diferenciar-ho del tradicional «marc teòric» amb què s'acostuma a iniciar moltes investigacions i que consisteix, en un cert percentatge de casos, en la identificació de citacions d'autors en què la persona o l'equip sustenten la seua anàlisi i interpretació.

En una paraula, el «context teòric» (més o menys explícit, més o menys rigorós, més o menys fonamentat) significa que **ja comptem amb anàlisis i interpretacions** abans d'iniciar la sistematització. Amb aquest bagatge nosaltres definirem els objectius de la sistematització, delimitarem el seu objecte, precisarem l'eix, formularem els criteris d'ordenament i, també és la base fonamental de la qual sorgiran les categories per a la interpretació.

Si la Sistematització l'entendem com ***“La interpretació crítica d'una o diverses experiències, que a partir del seu ordenament i reconstrucció, descobreix o explicita la lògica del procés viscut, els factors que hi han intervingut, com s'han relacionat entre si i per què ho han fet d'aquesta manera”***, veiem que –en definitiva– la **interpretació crítica** és l'element més substancial de la sistematització.

Aquesta interpretació, no serà realitzada amb cap altre «marc» teòric, més que el propi del nostre propi «context teòric», encara que açò no significa que utilitzarem de manera rígida i dogmàtica els conceptes i categories del punt de partida. Precisament, una sistematització ben feta ens podrà portar a qüestionar els nostres conceptes i categories, en particular els que es revelen com insuficients per a donar compte dels fenòmens i factors que s'expressen en l'experiència sistematitzada. D'aquí que, moltes vegades, una sistematització ens oblige a repensar els nostres plantejaments, revisar les nostres concepcions, i a la necessitat de buscar enriquir els nostres conceptes i buscar nous elements teòrics. És, potser, la primera manifestació de l'aportació que una reflexió crítica sobre la pràctica pot fer a les formulacions teòriques: posar-les en qüestió.

LA HISTORICITAT DE LA INTERPRETACIÓ

“L'esperança és un ingredient indispensable de l'experiència històrica. Sense ella, no hi hauria història, sinó només determinisme. Només hi ha història on hi ha temps problematitzat i no preassignat. La inexorabilitat del futur és la negació de la història”

Paulo Freire

D'acord amb el que assenyala el paràgraf anterior, afirmem que no es tracta d'arribar a «la» interpretació, única i indubtable dels processos. Que, sent la nostra pròpia pràctica la que s'ha convertit en objecte de sistematització, hem de reconèixer que estem carregats de tota la riquesa de la nostra subjectivitat quan ens proposem interpretar-la. Les nostres interpretacions sempre estaran, doncs, «prenyades» de pràctica. Sempre seran aproximacions intel·lectuals històricament determinades.

Açò té, per descomptat, avantatges i riscos. Els avantatges hi tenen a veure amb la utilitat concreta que la sistematització ens aporta per a entendre millor el que fem, motivant-nos i provocant-nos interés des de les nostres pròpies necessitats, ja que estem plenament involucrats a ser subjectes –i al mateix temps objectes– d'interpretació. Els riscos principals provenen de la possibilitat de no fer una interpretació crítica, qüestionadora, destrossadora d'esquemes, sinó, al contrari, una «interpretació» justificadora, condescendent, una mera explicació passiva del que fem.

El context actual promou aquesta segona opció, per mitjà del discurs dominant que insisteix a convèncer-nos que aquesta realitat és l'única possible i que no té sentit pensar en la possibilitat de transformar la història. Així, aquesta peresa mental i vital, aquesta covardia intel·lectual i anímica, aquesta complaença tan d'acord amb els temps neoliberals i autoritaris en què vivim, que ens redueixen a l'acomodament psicològic i a la mansuetud de l'ànima, que maten la rebel·lia, la curiositat, la inquietud i la sospita, dificulten l'exercici d'una vertadera interpretació crítica, autènticament històrica.

Per a la sistematització d'experiències, el desafiament principal consisteix a poder superar els aspectes narratius i descriptius que sorgeixen de la reconstrucció de l'experiència viscuda. Superar-los, en el sentit d'anar a les arrels dels fenòmens, no perceptibles de forma immediata: les determinacions estructurals, les interrelacions entre els diferents elements, la vinculació entre el particular i el general, entre les parts i el tot. A més, poder identificar les contradiccions i tensions que van marcar el rumb de l'experiència, en la mesura que van significar dilemes sobre els quals es van haver de prendre opcions en determinats moments i que ara els busquem explicació: per què va passar el que va passar i no una altra cosa; per què vam fer el que vam fer i no una altra cosa.

La historicitat de la interpretació, en definitiva, suposa entendre la lògica de l'experiència particular, entrant en el fons del procés d'ella mateixa, per a descobrir els fils invisibles que la relacionen amb la integralitat del moment històric del qual forma part i al qual contribueix des de la seua originalitat. Així serà possible descobrir continuïtats i discontinuïtats, coherències i incoherències, similituds i diferències amb altres processos, reiteracions i fets inèdits... «temps problematitzat» com diu Paulo Freire, que ens permet mirar sempre *“la història com a possibilitat i no com a determinació”*.

LA «OBJECTIVITAT» DE LA SISTEMATITZACIÓ

“El món no és. El món està sent. Per a mi, com a subjectivitat curiosa, intel·ligent, que interfereix en l’objectivitat amb què dialècticament em relacione, el meu paper al món no és només de qui constata el que ocorre sinó també de qui intervé com a subjecte del que ocorrerà. No sóc només un objecte de la història, sinó, igualment, el seu subjecte”

Paulo Freire

Aquest tema ha sigut i és causa de molt de debat i inquietud. Moltes persones es pregunten si hi haurà prou «objectivitat» per a analitzar una experiència de la qual elles són protagonistes.

Al marge de considerar que açò mereix una reflexió epistemològica més profunda, podem dir que –en realitat– la sistematització d’experiències no aspira a «mirar les experiències amb objectivitat», sinó a **objectivar l’experiència viscuda**, la qual cosa ens col·loca en un lloc totalment distint en la mesura que esdevenim subjectes de coneixement. Es tracta de descriure, ordenar, classificar, els fets, situacions, pensaments, intuïcions amb què hem actuat a la pràctica, per a **prendre distància d’ells**, per a «traure’ls» de nosaltres mateixos i projectar-los fora, objectivant les seues característiques i condicions.

És com si projectàrem una pel·lícula d’allò que s’ha viscut, per a després interpretar el seu ritme, la seua seqüència, la trama dels seus processos. I aquí respondre’ns a les preguntes de per què va passar això que va passar i per què no van passar altres coses. Així, de manera honesta i intel·lectualment rigorosa, podem desbrossar els components i els trajectes, relacionar les parts i el tot, el particular i el general de les nostres experiències, des d’una mirada processal.

La interpretació continuarà sent una aproximació «subjectiva» per a explicar-nos la nostra pràctica objectivada. Mai deixarem de pertànyer a dita pràctica ni ella a nosaltres. Però, en la sistematització, ens relacionarem de manera distinta amb la pràctica realitzada, convertint-la en objecte de coneixement i de transformació.

LA INTERPRETACIÓ I EL SENTIT DE L’EXPERIÈNCIA

La interpretació, com a part d’un procés de sistematització, permet descobrir el **sentit** d’una experiència, o –més precisament encara– «construeix» el seu sentit. Però en fer-ho, la interpretació

passa a ser, ella mateixa, part d'una nova pràctica. Mai serà possible mirar de la manera anterior la nostra experiència, una vegada que l'hem sistematitzat. Podríem dir que la sistematització (com «interpretació crítica...») es converteix en un inèdit i privilegiat lloc del camí, des del qual ja no és possible tornar innocentment arrere, perquè hem vist de tal manera el trajecte caminat, que mai més el podrem recórrer igual. D'aquí en avant només podem continuar caminant a nous horitzons, il·luminats pel sentit de la interpretació realitzada.

Per descomptat que la interpretació no existeix sense construcció de discurs. I un discurs que ha de tenir coherència i consistència. No simplement frases i conceptes propis de les fases descriptives i d'ordenament, sinó discursos carregats de la força d'afirmacions, negacions o interrogants fundats en les interrelacions realitzades per mitjà de l'exercici intel·lectual i teòric d'anàlisi i síntesi. El discurs interpretatiu és el punt més complex i profund del procés de coneixement de la nostra experiència, perquè es constitueix com a abstracció directa d'allò concret viscut (és ara, «allò concret pensat»).

Però no es tracta d'un discurs acabat. Tampoc es tracta d'un monòleg. El discurs interpretatiu és un discurs obert –necessàriament– a altres experiències i a altres interpretacions. És, com a interpel·lació de la pràctica, també discurs interpel·lant d'altres discursos i, així mateix, objecte d'interpel·lació. Quasi podríem dir que el discurs interpretatiu de la sistematització és una provocació a pensar i a debatre; és una veritat per indagar més que dogma definitiu, és una pista per a continuar buscant.

Per això, des de la sistematització d'experiències, no pot existir interpretació sense diàleg, sense confrontació. Perquè, a més, la interpretació –historiada i marcada a foc per la pràctica– no existeix sense l'experiència i el seu esdevindre. No és només interpretació del passat, sinó del que està succeint amb la nostra pràctica, d'allò que hem fet que succeeixi... i per tant, és testimoni d'una part del trajecte, que no s'esgota en mirar fins al present de l'experiència, sinó que deriva naturalment en la pregunta pel demà, per què fer, per com continuar, per amb qui continuar avant.

DESENVOLUPAR CAPACITATS PER A CANVIAR LES RELACIONS DE PODER

Entesa així, la interpretació crítica només pot ser completa, si esdevé en pràctica transformadora. Per això, la sistematització

d'experiències ha de tancar sempre cada cicle de la seua espiral, amb un retorn a la pràctica, enriquida amb els elements teòrics. Per això també, per a nosaltres (com es va veure clarament en l'experiència amb la Població Desarrelada de Guatemala), el procés de la sistematització és –en si mateix– un procés d'educació popular.

Açò significa que la sistematització es constitueix en un factor de formació de nosaltres mateix. Una formació integral que ens ajuda a constituir-nos com a **subjectes** crítics i creadors, desenvolupant les nostres capacitats per a comprendre, proposar i actuar en tots els camps de la vida econòmica, social, política i cultural. Processos político-pedagògics a través dels quals es construeixen diverses formes de protagonisme popular.

Però hi ha precisions i autocrítiques importants que cal fer-li a aquesta afirmació. Per exemple, moltes vegades s'entenia aquesta intencionalitat política com una mera «transmissió d'ideologia» o com una aportació a la «presa del poder» de l'administració de l'Estat. S'entenia que l'Estat era l'únic o el principal constructor de la societat i que, per tant, si s'aconseguia accedir a la seua administració, es podria canviar la societat.

86

Avui necessitem recalcar les múltiples formes de manifestació i exercici del poder; insistir que s'han de construir noves relacions socials, des de tots els espais de la societat civil i que és necessari fomentar una trobada entre aquesta i la societat política, perquè la representació, la governabilitat, la dinàmica de canvis a l'Estat, estiga alimentada per la dinàmica viva dels processos i els subjectes socials.

Es tracta, per tant, no sols de buscar com accedir al poder formal, ni només d'accedir a ell d'una altra manera, sinó de **construir un altre tipus de poder**: un poder construït i exercit amb una altra lògica i altres valors, que s'exerceix des de la ciutadania, des dels espais locals, des de noves formes de pertinença i participació en les organitzacions socials, moviments i partits polítics; des de formes diferents de governar.

Es tracta, en síntesi, de desenvolupar capacitats per a poder exercir noves relacions de poder, que no siguen autoritàries, excloents, de dominació, de discriminació. sinó relacions equitatives, justes, respectuoses amb la diversitat i amb la igualtat de drets. Relacions que apunten a la constitució d'una cultura democràtica, que travesse totes les dimensions de la vida: la parella, la família, el barri, la comunitat, el municipi, el país, el món.

En conclusió, els processos de sistematització de les pràctiques dels subjectes i moviments socials llatinoamericans, tenen el desafiament de constituir-se en factors d'interpretació crítica i pràctica transformadora, aportant a la construcció d'un futur distint, entre altres camps:

- a les iniciatives de supervivència, per a enfortir l'autogestió;
- a les instàncies comunitàries i municipals per a enfortir la presa de decisions col·lectives i representatives;
- a la formulació i execució de projectes integrals de desenvolupament per a enriquir-los amb major capacitat d'anàlisi, de proposta i de projecció;
- a l'educació ciutadana àmplia que permeta fonamentar la defensa dels drets econòmics, socials, civils i polítics;
- a les instàncies organitzatives i polítiques per a renovar els mètodes de conducció amb una formació més integral dels dirigents i la base.

Les pistes estan obertes; moltes experiències, en distints racons d'Amèrica Llatina, ens mostren les potencialitats d'aquest esforç. Seguim caminant en aquesta direcció.

87

*Sant José, Costa Rica, Amèrica Central
agost de 1998*

MODEL DE PARTICIPACIÓ PER AFECCIÓ: UN MODEL PER AL DESENROTLLAMENT DE LA CIUTADANIA LOCAL¹

• Manuel Jacques Parraguez* •

Fritjof Capra, un dels teòrics més rellevants en el pensament del nou segle, assenyala que estem assistint al que podria denominar-se **crisi de la percepció humana** i fa referència a ella com la gran crisi de la humanitat. Les altres, la pobresa, la devastació de la biosfera, els problemes de desarrelament, són branques de l'arbre del món modern, però això només és possible resoldre'l tenint clar des d'on ens situem i com deprenem, mirem i intervenim en aquest món. Si jo em reconec en aquest món com un altre més dins de la mateixa lògica global, per molt que fem no podrem substituir aquesta societat per una altra. En aquest sentit hi ha coincidència en què el que està en joc no és resoldre un problema de salut, de vivenda, de contaminació, sinó que el que està en joc és la nostra mirada del món i des d'on volem actuar enfront d'ell. És el que es denomina la crisi de percepció i la **crisi de paradigmes**.

Jo compartisc eix enfocament. Crec que estem assistint a una creixent consciència que la forma dominadora d'entendre l'univers ens conduïx al col·lapse no sols del planeta sinó també de nosaltres com a sers humans, quant al nostre desenrotllament i la nostra felicitat. Estic convençut que els descontents enfront dels models polítics i socials no sols estan referits a les manifestacions autoritàries dels que manegen i conduïxen els poders dominants, sinó també a una inconformitat individual i col·lectiva de creure que alguna cosa ha de canviar i no volem estar aliens a eix moviment. Estic convençut que estem assistint a un temps de recerques transcendents per a donar-li un sentit al nostre estar ací.

Estem vivint en un món de què s'ha dit que és la victòria del capitalisme en un sentit ampli, general i que la dita victòria tendeix a generar una destrucció o negació de la vida. I aquesta victòria del capitalisme, no és una victòria local, a Xile, o a Amèrica Llatina o d'Europa o dels Estats Units, és planetària. Aquesta victòria és un triomf, no del capitalisme, sinó el triomf d'una manera de mirar

el món. El capitalisme no pot ser entès només com una victòria econòmica. Forma part d'una visió més àmplia del món com a forma de dominació, una manera de mirar el món dominadora. És la dominació del món de la racionalitat per sobre el món de l'emoció, de la sensibilitat. El capitalisme pertany a una visió més àmplia que és la lògica dominadora de la raó i aquesta és la que ha establert una fragmentació del món i al mateix temps ha generat els sistemes de vida social, econòmica, etc.

A l'enfrontar un fenomen social, que obliga noves visions, és pertinent arregar una frase molt bella que circula en les discussions sobre drets dels xiquets que diu: «nosaltres vivim en un món que ens ha sigut prestat per les generacions futures», i si vivim en aquest món prestat, tindrem alguna cosa a dir, respondre responsablement. Hi ha situacions en la vida en les quals nosaltres podem créixer col·lectivament, ampliant el nostre propi arc de sant Martí de perspectiva. Aquest és el desafiament.

Vivim en un món que s'ha construït en base a la percepció d'una matriu dominadora des de la raó formal. García Márquez, l'escriptor colombià, deia que la veritat varia de temps en temps, i que probablement la veritat de hui no serà la veritat de demà. Assenyalava que la veritat formal, construïda a partir de la lògica formal seria recordada en el futur com la manera o l'instrument que els hòmens tenien per a dependre a equivocar-se. García Márquez, tal vegada el més insigne escriptor llatinoamericà ens invita a recórrer, no sols a Macondo, no sols els carrers de Cartagena d'Índies, des d'on escriu «de l'amor i altres dimonis», sinó que també ens invita a fer el recorregut, que mirem, com estem deprenent, que és precisament la manera com nosaltres estem equivocant-nos. I certament, quan es parla llavors de la bogeria macondiana, serà aquest un nou trellat enfront de la bogeria màrqueting on el gasto de les prioritats mundials segons l'informe sobre Desenrotllament Humà (1998) assenyalava: que es gasta més en gelats a Europa que en aigua i sanejament bàsic a nivell mundial; que es gasta més en perfums a Europa i USA que en salut reproductiva per a totes les dones del món; més en aliments per a animals domèstics en USA i Europa que en salut i nutrició bàsica en el planeta i que per a

¹ Article publicat en Polis 5, revista de la Universitat Bolivariana.

* Advocat, professor de Filosofia del Dret. Universitat Bolivariana.

satisfer les necessitats mínimes de la vida, educació, salut, aigua, vivenda, nutrició, etc., es necessita menys del 20 % del que es destina a gasto militar a nivell global.

Així, el que importa hui és vore com construir una altra mirada i com influeix eixa altra mirada en cadascú dels sistemes socials, polítics, econòmics i culturals de la vida. El desafiament és vore com ens aturem en aquest món i com la nostra acció diària, quotidiana provoca bretxes. Com la nostra acció és una acció de canvi.

Es requereix un canvi de percepció mirar les coses des d'una altra perspectiva, des d'un altre angle. Estem acostumats a mirar-les des d'un sol prisma. Però quan ens canvien l'eix realment veiem que la centralitat a variat. El nucli que dóna origen al sentit de les coses ja és distint. Llavors, un diu que el que era la perifèria és ara el nucli, la centralitat per on jo guie la conducta dels meus camins. Canvia la percepció, així ha d'haver passat amb el gir copernicà, amb els canvis de mirada, que han ocorregut al llarg de la història de la humanitat.

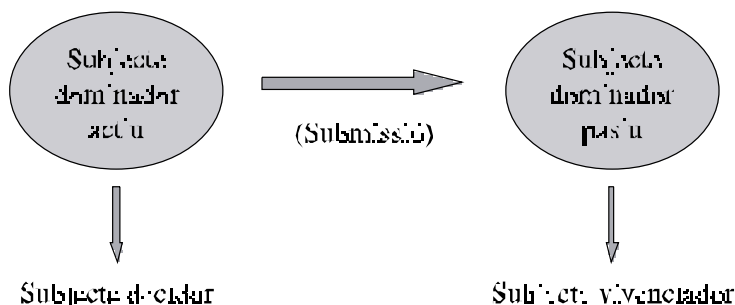
90

L'enfocament del concepte de participació i de la forma com ens hem acostumat a referir-nos a ell en el fenomen social i polític del desenrotllament de la societat, respon precisament a una instal·lació d'una manera de llegir la participació en base a la lògica dominadora formal pertanyent al paradigma del patró cultural individualista.

Per a aproximar-nos a un concepte de participació que responga a una observació des d'una nova mirada, és necessari situar-la dins del context més ampli del tipus de paradigma dins del qual han operat les estructures socials i la idea que s'ha reproduït permanentment entorn del que defineix l'acció participativa.

El model sociocultural que opera a partir d'un enfocament de dependència, invariablement refereix a un subjecte dominador i a un subjecte dominat. Açò és, la relació de submissió d'un subjecte passiu a un poder del decididor com a únic subjecte actiu. En aquest tipus de construcció de relació no hi ha dos subjectes independents que interactuen, pel mateix es nega la possibilitat d'una acció participativa, més prompte el descriptor de la relació és d'una acció impositiva. A aquest model podem denominar-lo com a model cultural del **Tu**. En tant quant és només un altre qui decideix.

Paradigma de la Dependència (Cultura del Tu)

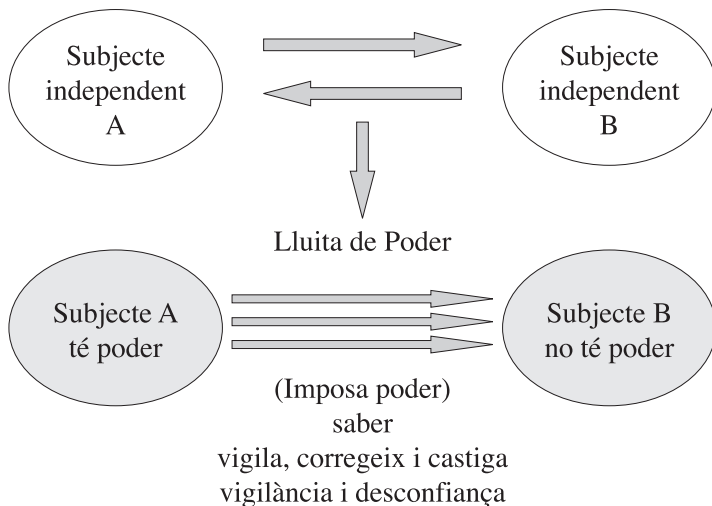

En el model sociocultural que defineix com a patró cultural la instal·lació d'una cultura individualista que privilegia l'acció de l'un com a única referència de comportament, l'altre apareix exclòs com a àmbit decisor. La cultura de l'afirmació del **Jo** no requereix de l'altre per a construir la decisió ***"me basto a mi mateix"*** ***"No et necessite"***, és la frase poètica de l'encontre d'amor instal·lada en els 70 i que hui s'aplica amb major força de ***"jo estic en aquest món per a satisfer les meues necessitats, tinc el meu camí, les meues expectatives i els meus somnis. Tu estàs en aquest món per a satisfer les teues necessitats, tens tu camí, les teues expectatives i els teus somnis, si ens encontrem és meravellós, si no, gens podrà fer-se"***.

Si en el model de la cultura de dependència o del tu, és un altre el que decideix, en el model de la cultura de la independència es proclama el **jo**, l'individualisme com a única referència de saber. És la cultura de la fragmentació de sabers, es busca la forma per a imposar la meua veritat. El saber que domina és el saber del dominador. El saber social, senzill de la gent no és pres en compte. És un saber que està fora, existeix, però no té visibilitat, no es mostra. És la cultura de l'apropiació. S'apropia qui té el control. Al costat de la cultura del Jo sorgeix la cultura del control. Així, des d'este model s'instal·la una cultura de vigilància, panòptica. És la cultura de la desconfiança i per tant, he de vigilar que l'altre reproduïska el meu saber, el controle, el corregisca i el castigue. És, al dir de Michel Foucault, la cultura de la societat disciplinària, del control social, de la cultura en què el que té el poder, té el saber i el controla.

Estos dos models tant de la dependència (cultura del tu) com el de la independència (cultura del jo) exclouen el concepte genuí de participació en quant en el primer, s'imposa la decisió. En el segon no es considera a l'altre per a la decisió. La idea de la participació instal·lada en l'estructura general d'una cultura de dependència o independència no pot en si mateixa prosperar.

Paradigma de la Dependència
(Cultura del Jo)

92

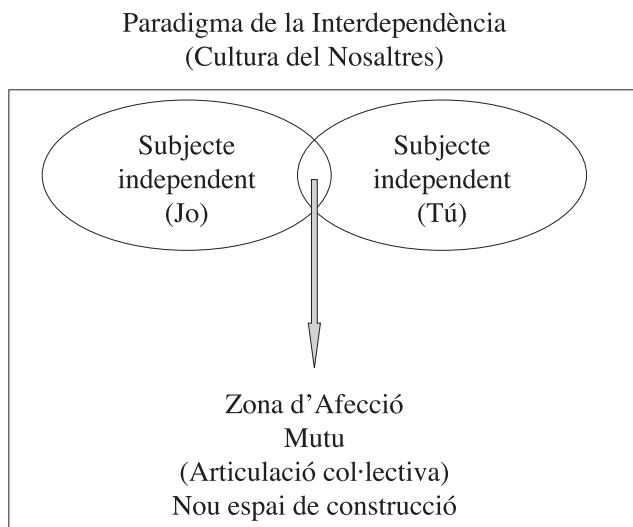
El tercer enfocament des d'on podem construir l'espai participatiu respon al model de la interdependència, val dir, és el paradigma que instal·la la cultura del **nosaltres**. Entre el **jo** i el **tu** com subjectes autònoms i independents es possibilita la construcció del nosaltres. En el poema abans al·ludit ha definit a la cultura del jo en un gir de mirada haguera de dir ***“Jo estic en aquest món per a satisfer les meues necessitats, tinc el meu camí, expectatives i somnis. Tu estàs en aquest món per a satisfer les teues necessitats, tens el teu camí, expectatives i somnis. Si ens encontrem, jo deixo quelcom del meu camí, les meues expectatives i els meus somnis i tu deixes alguna cosa del teu camí, expectatives i somnis i junts construirem un món meravellós”.***

Ací, en aquest encontre el **jo** i el **tu** reconeixen un espai comú, sorgeix el **nosaltres**, com un procés de permanent construcció.

Quan estic enfront de l'altre, ja no puc ignorar-lo, ni imposar-me, m'afecta la seua presència i pel mateix si vull construir eix nosaltres alguna cosa meua ha de ser afectat. És només en eixa afecció mútua on sorgeix el sentit del **nosaltres**.

Açò requereix un canvi de conducta, és el canvi de la meua pròpia interioritat, del meu propi espai. És aquest enfocament paradigmàtic de la interdependència i del **nosaltres**, on aflora un espai d'afecció mútua en el sentit de la participació.

Des dels moviments i lluites socials com en les propostes des de la dimensió política, hem equivocat el sentit profund de la idea de participació i l'hem ancorat a altres referències que no al·ludeixen exactament a aquest concepte del nosaltres, de l'afecció dels subjectes intervinents de la construcció de l'espai comú.

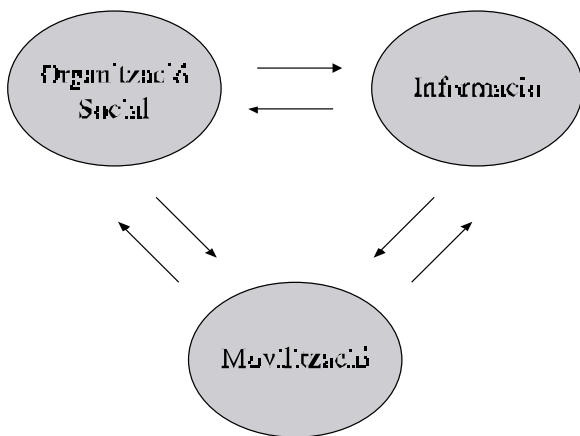

És habitual trobar l'opinió d'un grup social de base o de direcció que diu, ple de gran propietat «que en la seua població i organització social hi ha molta participació», i done una referència llarga d'un conjunt de grups organitzats, comitès de vivenda, de salut, juvenils, dones, etc. De veritat al que al·ludeix exactament és que en eixa població el que hi ha és molta organització, però no hi ha participació real, en el sentit que són presos de la decisió sobre aspectes concrets que els afecten.

En altres casos es dirà que hi ha participació perquè el grup o la comunitat està altament informada, està al tant dels esdeveniments i se li invita recurrentment per a comunicar-li els criteris, les decisions adoptades. Ací, es confon participació amb informació.

Hi ha una tercer àrea de confusió quan el grup social s'autoconvenç que ha arribat a un alt grau de desenrotllament de la seua consciència social i al·ludeix que en la seua organització hi ha veritable participació atès que la comunitat es mobilitza en permanents accions de defensa dels drets, i és capaç d'articular grans desplaçaments humans en distintes situacions, ja siga una marxa, una velaton, un míting, una manifestació. En aquest cas el que hi ha no és participació, estem en presència només de mobilització un aspecte important de la iniciativa ciutadana però finalment, només mobilització social.

Falses Concepcions de Participació

Estes falses concepcions de la idea de la participació ocorren perquè s'opera des de la mirada fragmentada i separada entre l'Estat i la Societat Civil. L'Estat és dels governants i la Societat Civil dels ciutadans. Els temes públics de l'Estat que afecten i diuen relació a les vivències quotidianes de la comunitat són temes que defineix per si l'Estat. S'instal·la el concepte de raó d'Estat que s'apropia del saber i assumeix com seu el sentir i la vivència ciutadana. El decididor no vivència la situació, però decideix per ella. L'afectat vivència la situació però no és considerat en el procés de decisió.

Per a instal·lar-se un model real de participació aquest ha d'establir-se en el joc d'inter-dependència i articulació entre l'Estat i la Societat Civil. Aquests dos components són tocats, afectats en les seues conductes, generant-se un espai comú d'interacció que viabilitza un escenari d'accions participatives creixents.

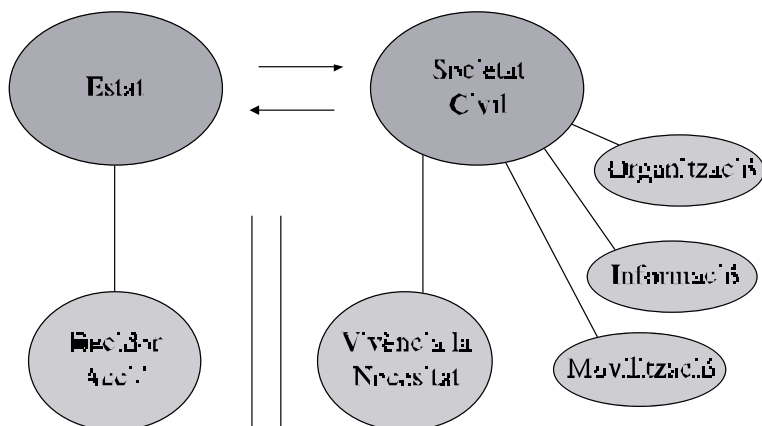
El model de participació per afecció suggereix des d'esta perspectiva un desenrotllament de nous significats de ciutadania, entorn de noves identitats locals, comunitàries i socials. La comunitat s'instal·la com a subjecte i actor real considerat en els processos decisoris, corresponent-li una reorientació de la seua pròpia conducta entorn de la responsabilitat i compromís social.

Açò implica la generació d'un nou discurs de responsabilitat social compartit en l'espai d'articulació entre l'Estat i la Societat Civil atès que comporta a una refundació del concepte d'allò públic, l'acció pública. En aquesta perspectiva la franja d'articulació es nodreix des de la noció del poder no com a opressió o imposició, sinó com poder de cooperació.

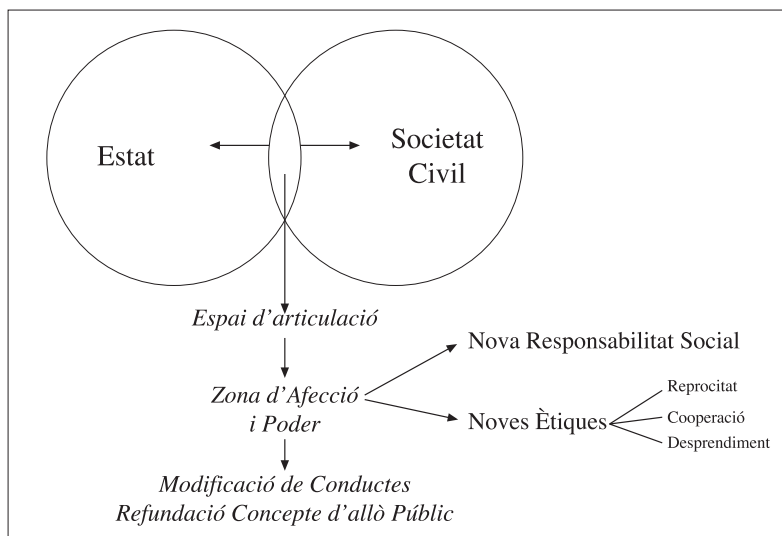
La construcció d'este espai del paradigma d'interdependència, que institueix la cultura del nosaltres, importa el desenrotllament de categories ètiques coherents i corresponents a aquest disseny interdependent. S'estimularà així i desenrotllarà l'ètica de la reciprocitat, l'ètica de la generositat i del desprendiment, que possibilitaran el desplegament d'accions transformadores col·lectives.

95

Fragmentació Social i Política

Espai de Participació per Afecció

96

La implementació del model de participació per afecció implica instal·lar diferents eixos de canvi per a possibilitar una aplicació. Així, requereix:

- a) canvi de la situació intervinguda, o com veig la situació. Com internalitze l'espai d'afecció com un nou lloc d'acció.
- b) Canvi de la conducta dels subjectes. Com actuen els subjectes enfront d'este nou escenari d'articulació.
- c) Canvi del disseny d'acció futura. Com es porta a terme les modificacions de conducta dels subjectes i la construcció del nou espai col·lectiu.
- d) Canvi de regulació i suport per a l'acció. Açò és, com institucionalitza l'espai d'articulació d'inter-dependència, de manera que no torne al punt anterior de l'acció de modificació.
- e) Canvi en l'acció per a la retroalimentació constant. Com possibilita que l'espai col·lectiu de decisió conjunta es reproduísca i desenrotlle en un procés constant.

En base a aquests eixos d'implementació del model es poden construir adequats indicadors que permeten anar establint el procés d'avanç i de consolidació d'esta acció participativa. Podem assenyalar com a indicadors generals, els referits a:

- a) Indicadors de seguiment. Aquells indicadors que van a permetre'ns constatar com s'afectaran els subjectes de l'acció, qui es preocuparà que es complisquen, de com es compliran i com s'estan complint.
- b) Indicadors de compliment. Per aquests podrem observar si les modificacions de conductes d'afecció suggerides com de propostes en espais de temps s'han o no complit, ja siga en forma progressiva o parcial, i el bon ús de recursos que s'ha utilitzat per al seu compliment.
- c) Indicadors de verificació. Aquests ens permeten constatar si es va complir l'activitat en una perspectiva d'acció participativa per afecció i si efectivament va generar un canvi de conducta i un nou escenari de participació real.
- d) Indicadors de resultat. Que permet demostrar quina és la situació d'acció participativa aconseguida.

MODELO D'AFECCIÓ APLICAT A L'ÀMBIT DE DESENROTLLAMENT MUNICIPAL LOCAL

La construcció d'un model de participació per afecció aplicat al cas concret de l'anàlisi del desenrotllament participatiu a nivell de les accions desplegades per la municipalitat a nivell local suggereixen incorporar tres elements per a possibilitar la implementació del model.

- a) Modernització de l'Estat com a actor públic social.
- b) L'autonomia de l'organització social a nivell local.
- c) L'articulació de la relació entre l'Estat com a actor públic (Municipalitat) amb la societat civil (organització social).

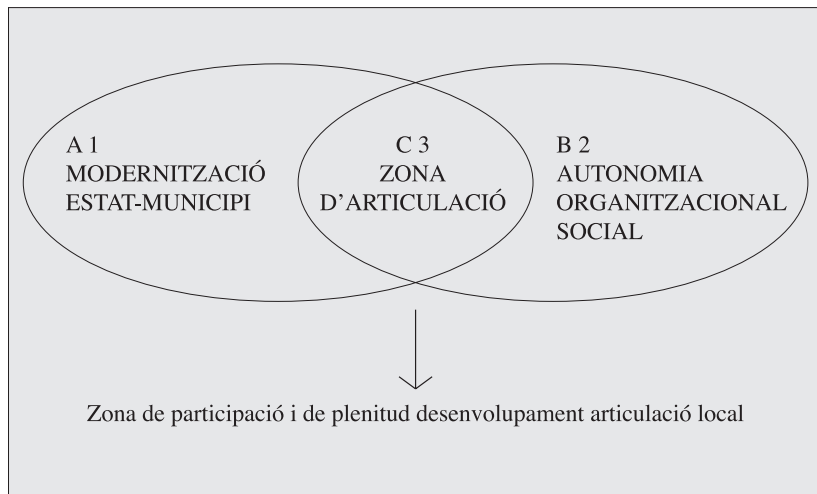
Estos tres pilars han de ser considerats en una perspectiva tridimensional, en tant, quant de component que si bé poden aconseguir un determinat desenrotllament (en el cas de les dos primeres) no aconsegueixen plenitud participativa sinó en quant entren en joc de mútua interrelació i interdependència.

Des d'esta perspectiva, l'enfortiment institucional municipal com a actor del desenrotllament social està en estricta relació amb el grau de major autonomia social i interlocució com a subjecte co-responsable en el desenrotllament local i territorial de la seua comunitat.

El punt d'articulació defineix precisament el grau i el caràcter d'un model de participació, sostingut sobre la idea de responsabili-

tat social, com de procés constructiu. Això en quant es modifiquen i s'assumeixen noves conductes des del municipi com de la comunitat a fi de possibilitar i desenrotllar el procés d'acció participativa.

Diagrama teòric tridimensional de sustentabilitat participativa

Segons la lectura del diagrama anterior, en la mesura que el factor **A** Modernització de l'Estat- Municipi romanga separat del factor **B** Autonomia organitzacional social no podrà produir-se el punt **C** Articulació dels actors i subjectes del desenrotllament local, i no podrà construir-se el model de participació de l'acció local.

Així mateix, el major el grau de zona d'articulació determinarà el major o menor nivell de participació en l'espai local. En aquest enfocament, la participació local es tradueix com la zona d'afecció dels factors **A i B**. El model participatiu local no és resultat de l'acció aïllada d'un subjecte o factor, sinó de la interrelació d'estos dos.

En aquest Model de Participació d'Afecció el component de la descentralització entesa com a procés de trasllat de poder, competències i recursos dels municipis i recursos del municipi a la comunitat constitueix una condició important i necessària però per si mateixa insuficient per a implementar-lo i no assegura l'habilitació automàtica de la comunitat local per a la satisfacció de les seues necessitats.

D'esta forma i en aquest enfocament, la descentralització com a factor de participació deixa de ser un fi en si mateix, en la mesura que

constitueix un procés permanent i de mútua relació que no té fi, que és flexible i divers.

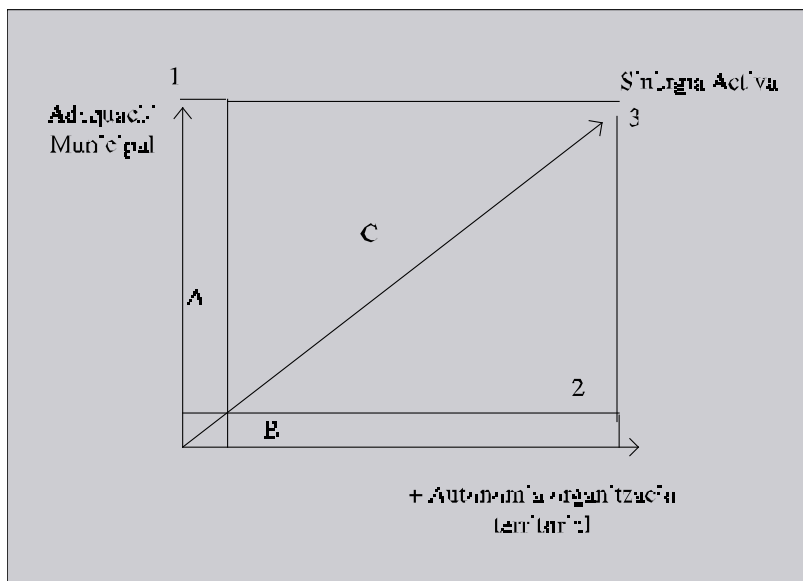
Per la seua banda el desenrotllament de l'autonomia social – factor **B**– en aquest model d'acció participativa implica a més de l'enfortiment organitzatiu de la comunitat –element propi de condició de sustentabilitat– la incorporació de mode gradual d'estos plans d'acció pública que el municipi impulsa per al seu benefici i per al desenrotllament de la participació popular. Aquesta incorporació en el caràcter assenyalat requereix de la participació de la comunitat tant en els nivells del pressupost municipal, de l'execució de plans i projectes específics i en el seguiment, avaluació i control de la gestió-acció pública del desenrotllament local-territorial per a la satisfacció de necessitats comunitàries. En aquest pla, la formulació i aplicació de polítiques municipals per a l'autonomia social a fi d'estimular l'acció participativa de la comunitat, ha de curar de generar un excés tant de formes d'organització comunitària com de normes de participació. En el primer cas es produirà l'efecte invers d'inhibició i en el segon l'existència del formalisme normatiu ofegador. D'allí, que és important possibilitar espais de flexibilitat per al sorgiment de formes d'organització noves, pròpies i sentides d'acord a l'origen de la necessitat que es busca satisfer.

99

En el desplegament del procés de construcció d'este **model de participació d'afecció**, el local-territorial es constitueix com el nivell més apropiat per a estimular el desenrotllament de l'organització i per a executar procés de planificació i execució de plans i projectes acords a la realitat social i a la necessitat comunitària.

Des d'esta perspectiva el procés d'identitat i de responsabilitat comunitària en el desenrotllament territorial serà el resultat de la implementació en procés gradual del model seguit. Així, estimulat per la modificació de la conducta del factor **A**, Estat-Municipi es facilitaran les condicions per a l'èxit del desenrotllament del factor **B** –organització autònoma social– en quant constituir-la com a subjecte actiu dels processos de formulació i definició de projectes locals desenrotllant l'arrelament de l'organització comunitària territorial, curant la legitimitat de la seua representativitat i generant plataformes adequades i pròpies per a l'adopció de decisions comunitàries col·lectives, obrint-se un canal per a l'intercanvi d'informació i opinió.

Gràfic quadrant Model de participació d'afecció

100

En el gràfic anterior podem observar el desenrotllament gradual harmònic del Model de Participació d'Afecció. La fletxa assenyalada per la lletra **C** marca el punt en què pot donar-se la intersecció del dos factors **A** i **B**. Pot haver-hi una alta adequació municipal per a facilitar el procés de participació, polítiques i plans adequats, descentralització en àrees, desconcentració de serveis i planificacions territorials obertes als veïns, però una baixa capacitat d'autonomia organitzativa socioterritorial. Per la qual cosa, vindrà una situació de desajust i desequilibri, el que es reflectiria en el punt **1**. Al revés, el punt **2** mostra un alt nivell de capacitat i autonomia organitzativa i una baixa adequació municipal, per tant, el dit desajust impossibilitarà la construcció del model d'afecció, en tant, açò suggereix la voluntat i la readequació del municipi. Açò sé graficaria en el punt **2**.

El model ideal de participació d'afecció expressat al final de la fletxa **C** i graficat en el punt **3** produiria un efecte de sinèrgia activa i d'equilibri dels dos factors d'afecció. En la implementació del model, la gradualitat del procés equilibrat estarà manifestada pel desenrotllament ascendent dels dos factors.

ORIENTACIONS DEL MODEL DE PARTICIPACIÓ D'AFECCIÓ

Per a implementar el model de Participació d'Afecció és necessari considerar alguns criteris globals d'orientació que permeten guiar l'acció participativa.

Un primer criteri diu relació amb el caràcter de gradualitat de les accions de descentralització, desconcentració, planificació i d'autonomia social organitzativa, com a aspectes bàsics per a portar a terme el model.

Un segon criteri el constitueix la idea de procés. En quant el model és una successió constant d'iniciatives i accions dirigides a un fi, el desenrotllament de la participació. Ha de considerar-se la idea de complexitat atesa la multiplicitat de components involucrats (accions, subjectes, conductes, recursos) moltes vegades com a actors amb visions i posicions pròpies.

Un altre criteri és la idea de procés permanent d'accions coordinades, articulades a fi de facilitar consensualitats de polítiques, plans i operacions. En quant permeten enfortiments recíprocs en funció del desenrotllament conjunt.

Un altre criteri convenient de considerar és el d'oportunitat en l'adopció de les mesures estratègiques per als moments requerits.

101

FONAMENTACIÓ I CRITERIS ESTRATÈGICS PER A IMPLEMENTAR EL MODEL DE PARTICIPACIÓ CIUTADANA PER AFECCIÓ.

Per a impulsar el procés de participació ciutadana sobre la base del model d'afecció es considera important tenir en compte entre altres, els següents elements:

- La necessitat d'aconseguir una major proximitat i presència ciutadana en nivells de formulació i de decisions del municipi en les àrees que afecten el desenrotllament local-territorial i social de la comunitat.
- La necessitat de crear i enfortir instruments per a aconseguir desenrotllar una identitat comunal, un disseny de democràcia participativa particular per a la comuna.
- La disposició i voluntat d'enfortiment municipal de canvi de conducta en l'adequació institucional per a facilitar el procés de participació comunitària.
- L'obertura a respectar la diversitat organitzativa social i incorporar a veïns encara no associats o organitzats a nivell de barris.

- La comprensió global de la política institucional en ordre a considerar el fet que la comunitat és la que sent i experimenta les condicions de les decisions que s'implementen des de l'estructura municipal.
- L'impuls general a nivell nacional i internacional de fomentar polítiques i plans de descentralització de l'administració pública en general i del municipi a nivell local en particular. Es defineixen a més tres criteris, en tant eixos bàsics per a possibilitar la participació ciutadana en la comuna.
- Planificació: Criteri que permet incorporar a la comunitat en les opcions prioritàries per a la destinació de recursos i per a la calendarització de l'ús dels mateixos.
- Descentralització: Criteri entès com a trasllat de poder, competències i recursos per a la satisfacció de necessitats, des del municipi a les organitzacions sociocomunitàries.
- Desconcentració: Criteri entès com un millorament als servicis i accions de la comunitat a les activitats i funcions municipals.

IMPLEMENTACIÓ D'UN PLA ESTRATÈGIC PER A APLICAR EL MODEL D'AFECCIÓ

102

El pla estratègic participatiu ha sigut concebut amb l'objecte de ser visualitzat i operacionalitzat en una perspectiva global i constant en la seua implementació. D'esta manera, els responsables directes de la seua aplicació poden sobre la base de quadres-síntesi del model d'afecció i d'agendes de seguiment de la seua gradualitat, tindre permanentment una visió completa i seqüencial dels components del pla, dels seus objectius, accions, metes, capacitat, monitoreig i avaluació.

Esta modalitat de tindre una visió operacional global permetrà facilitar les línies de comunicació territorial, de mesurar els avanços del pla i d'eleva els nivells de compromís i responsabilitat dels actors del pla, municipi i comunitat.

El pla estratègic participatiu està concebut en un enfocament constructivista, en el sentit de constituir-se com un procés d'estat d'avanç permanent. En aquesta perspectiva, la realitat municipal i comunal des de la dimensió pot ser vista en funció de tres escenaris:

ESCENARI DE CONTINUÏTAT

En aquest escenari no hi ha alteració d'accions, plans, ni de programes en relació al desenrotllament participatiu. A nivell del

municipi i de la comunitat la tendència és seguir el mateix curs d'acció ja instal·lat en la relació d'estos actors.

ESCENARI INTERVENCIÓ PUNTUAL

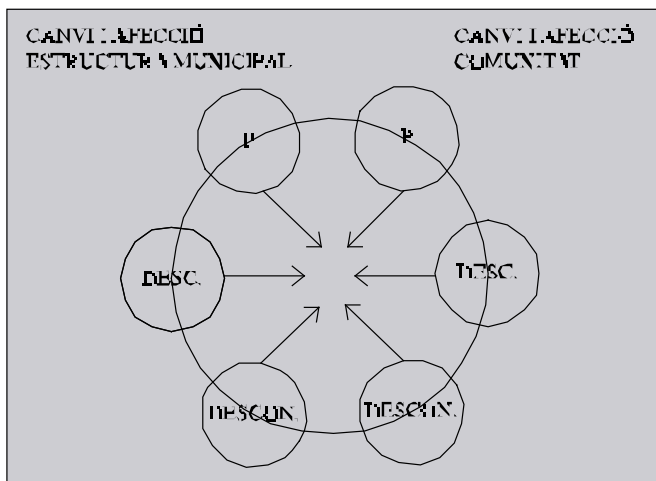
En aquest escenari es duen a terme i materialitzen algunes accions i intervencions específiques i aïllades en relació a algunes àrees de millorament participatiu, decisió o accés. No s'altera el curs global d'acció, ni la inèrcia de l'estructura de la relació, només s'executen accions puntuals no estructurals que beneficien i milloren el desenrotllament participatiu però que comporta el perill, al no haver-hi una modificació de conducta constant, de tornar sempre a l'escenari de continuïtat.

ESCENARI DEL MODEL D'AFECCIÓ

Este escenari se sosté sobre la base d'una modificació de conducta estructural i constant de la relació entre municipi i comunitat. Es concreten les estratègies definides en el pla de participació, segons la secuencialitat dels moments definits per a la seua implementació i s'observa el comportament de les àrees d'afecció en planificació, descentralització i desconcentració que són els criteris estratègics definits per a la participació.

103

Gràfic Mapa d'Afecció

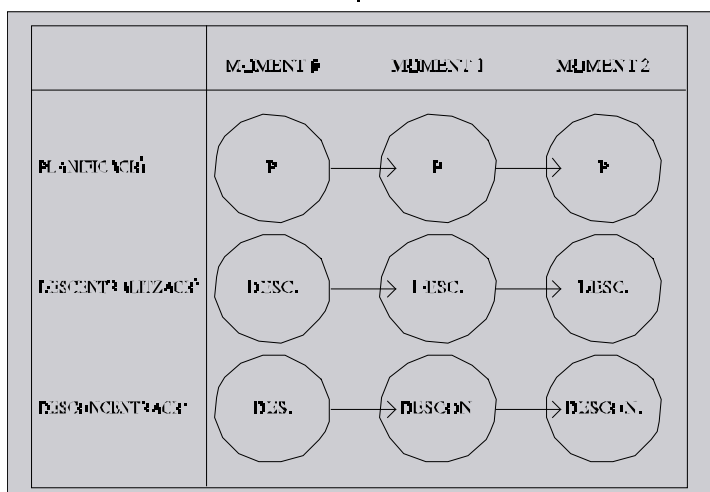
El gràfic del Mapa d'Afecció il·lustra com l'estructura municipal i la comunitat requereixen modificar la seua conducta per a implementar el Pla Estratègic Participatiu.

P	=	PLANIFICACIÓ
DTE	=	DESCENTRALITZACIÓ
DESAMB	=	DESCONCENTRACIÓ

Donat el caràcter gradual i de procés en construcció permanent del pla, la implementació del model d'afecció és concebut en secuencialitat de moments que marquen el seu nivell de desenrotllament.

Atès que la secuencialitat pot ser permanent i poden realitzar-se innumerables talls de moments, per als efectes d'una implementació operacional del pla, es distingeixen tres moments eixos. El moment 0 que defineix la instal·lació del pla, el moment 1 que defineix la seua posada en marxa i el moment 2 que defineix el funcionament normal de desenrotllament i procés permanent.

Pla de secuencialitat

INDICADORS DE COMPLIMENT DEL PLA PER A IMPULSAR EL MODEL D'AFECCIÓ

Les metes proposades per a un pla estratègic poden ser desagregades en diversos ítems sobre els quals aplicar indicadors que permeten verificar el seu compliment progressiu i seqüencial.

Entre els ítems indicadors podem assenyalar:

1. L'aprovació del Pla.
2. Els canvis o reforçaments d'actitud dels funcionaris municipals.

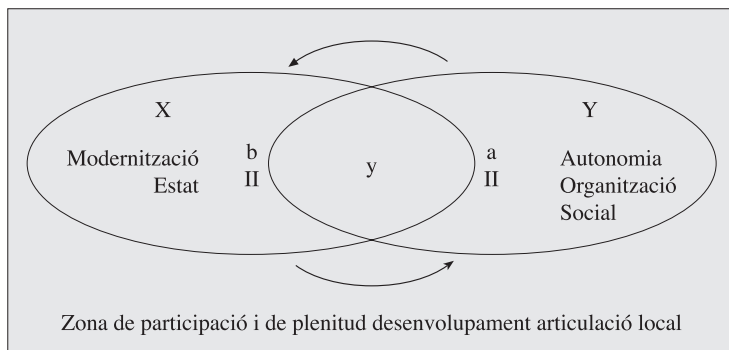
3. Els canvis de conducta de les organitzacions comunitàries i dels veïns.
4. El funcionament del Comitè Executiu del Pla i de l'estructura organitzacional definida.
5. Implementació d'accions d'afecció per projecte i programes específics en raó de les tres àrees d'afecció definides pel model; planificació, descentralització, desconcentració.
6. Capacitació dels funcionaris encarregats de portar a terme el Pla.
7. Capacitació dels dirigents socials i veïns encarregats de facilitar i de monitoritzar el Pla a nivell territorial.
8. Transferències metodològiques d'operació del Pla.
9. Monitoreig i seguiment de les accions implementades.
10. Enfortiment organitzacions comunitàries.
11. Difusió i promoció del Pla i els seus projectes d'acció territorial específica.

INDICADORS DE PARTICIPACIÓ

D'acord al model de participació d'afecció proposat, els indicadors de participació es refereixen a com el model i el pla per a la seua implementació són portats a terme sota la perspectiva de procés constructivista.

En aquest sentit el diagrama teòric eix tridimensional de sustentabilitat del model proposa una zona d'articulació, zona sobre la qual s'estableixen els factors d'integració, que permeten construir indicadors de participació en procés, tant de respecte a la incidència de la modernització social, com en indicadors que expressen incidència de la voluntat de l'organització social en el desenrotllament institucional del Municipi.

Diagrama teòric tridimensional de sustentabilitat participativa

De l'anàlisi del diagrama exposat es desprenen diverses situacions sobre les quals ha de procedir-se a establir criteris avaluatius que permeten garantir i mostrar indicadors referits a: consolidació d'articulació, expansió d'articulació, institucionalització consolidada de la dita expansió i resguard àrees pròpies i autònomes d'identitat.

Açò permet determinar les següents àrees i zones d'afecció:

1. **Zona X.** Expressa la identitat pròpia de la tasca i de la funció de la Institució Municipal, no subjecta a procés d'articulació.
2. **Zona I.** Expressa la identitat i autonomia pròpia de la tasca i de la funció de l'organització social, com a cos col·lectiu de la comunitat no subjecta a procés d'articulació.
3. **Zona I.** Expressa el nivell actual real d'articulació entre la Municipalitat i l'organització social, zona subjecta a enfortiment i consolidació de l'articulació ja establida.
4. **Zona II.** Zona d'expansió del procés d'articulació. Aquesta constitueix la zona clau d'integració que permet donar compte tant de la voluntat de participació de l'actor municipal i de la continuïtat, com dels èxits específics en el procés de participació constructivista.

En aquesta zona es constitueix en base a dos factors integratius i d'expansió.

1. **Zona II factor a.** Expressa el nivell i el desenrotllament d'incidència de la política modernitzadora de l'Estat en l'espai i en l'àmbit de la comunitat. Mostra com l'acció modernitzadora s'instal·la en la realitat comunitària i com és acollida aquesta per l'experiència social.
2. **Zona II factor b.** Expressa el nivell i el desenrotllament de la incidència de l'acció i de la voluntat legítima de la comunitat en l'espai i en l'àmbit del desenrotllament institucional. Mostra com l'opinió i els criteris comunitaris són instal·lats en la vida municipal i de com aquesta permeabilitza les seues pròpies polítiques a partir del que constitueix l'experiència i la vivència dels grups socials de la comuna.

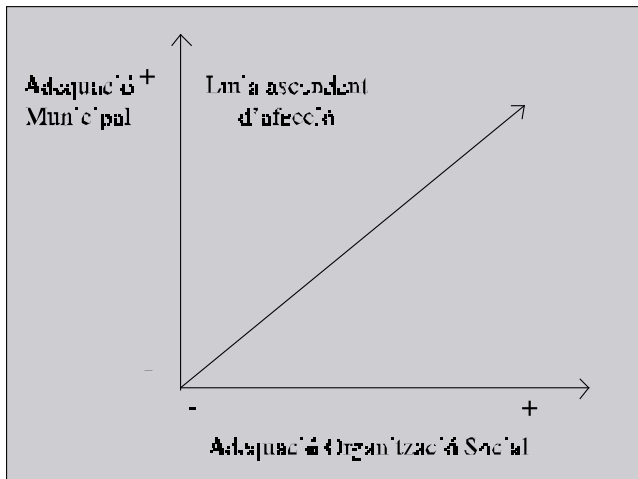
Quadrant d'Articulació

		ORGANITZACIÓ SOCIAL	
		+	-
A D E Q U A C I Ó	+	ÒPTIMA + +	PREDOMINI MUNICIPAL DEBILITAT ORGANITZACIONAL + -
M U N I C I P A L	-	- + PREDOMINI ORGANITZACIÓ SOCIAL I DEBILITAMENT DE LA INSTITUCIONALITAT MUNICIPAL	- - AUSÈNCIA D'IMPLICACIÓ I ARTICULACIÓ ACTORS

La forma com se avance en la constitució de l'articulació permetrà obtenir un equilibrat marc d'implicància entre l'actor municipal i la comunitat i evidenciarà una zona activa de procés participatiu.

107

Des d'una perspectiva dinàmica i en procés, la corba d'articulació cap a una relació sinèrgica de retroalimentació entre aquests dos actors, estarà ubicada en una línia ascendent d'implicància i afecció, curant les identitats pròpies.

En la matriu anterior s'expressen els distints creuaments que permeten establir en funció dels tres criteris bàsics suggerits per a impulsar la participació en el model d'afecció: la planificació, la descentralització i la desconcentració.

Sobre la base d'esta matriu es poden establir un conjunt d'instruments que permeten anar establint mesuraments d'indicadors de procés i d'èxit de la participació ciutadana en el Model d'Afecció.

Així, per exemple, les distintes activitats i accions poden ser integrades a la matriu i examinadors en relació a la seua pertinença participativa. Exemple, construcció plaça comunitària. Si hi ha participació ciutadana, cal vore si està en el criteri de planificació, la prioritat definida per la comunitat la plaça i on s'ubica i quins elements conté la plaça, en criteri de descentralització, si la comunitat participa en la tasca de decisió de construir la plaça. De donar-se aquests elements es completen els quadrants **a** i **b**, en el cas que amb autoritat no existira zona d'articulació (Caso I.)

D'esta forma el model de participació per afecció ofereix un instrument vàlid, que a l'aplicar-se en el disseny de les polítiques i accions públiques a nivell municipal i local, poden avançar a un procés de construcció de poder ciutadà possibilitant una nova energia col·lectiva instal·lada des d'un lloc de sobirania, guardant coherència amb una forma distinta de construir la societat i la democràcia en els nostres països.

Matriu

Encreuament de vectors en l'anàlisi de participació

	X.	I.	I.	II.a.	II.b.
CRITERI PLANIFICACIÓ	1. Institucionalització del Sistema de planificació per atenció 2. Designació del coordinador del sistema 3. Elaboració d'agenda de polítics 4. Elaboració d'agenda d'instruments d'intervenció. 5. Capacitació de funcionaris. 6. Difusió i promoció del sistema 7. Transferència metodològica d'operació del sistema	1. Constitució del Consell de Consells. 2. Constitució de consells de barris. 3. Formulació d'iniciatives i projectes.	1. Discussió Municipi-Comunitat de les respectives agendas. 2. Capacitació de dirigents socials i veïns. 3. Enfortiment institucional d'organitzacions comunitàries.	1. Designació dels coordinadors territorials. 2. Enviament de propostes municipals als consells de barri.	1. Elecció dels integrants del Consell de Consells. 2. Elecció dels integrants dels Consells de Barri.
CRITERI DESCENTRALITZACIÓ	1. Reconeixement autonomia de les organitzacions socials (Consell de consells de barri). 2. Legitimació institucional de les propostes i iniciatives emanades de la comunitat.	1. Establiment de procediments de discussió i presa de decisions a nivell de les coordinacions territorials.	1. Reconeixement autonomia de les organitzacions socials (consell de consells de barri). 2. Legitimació institucional de les propostes i iniciatives emanades de la comunitat.		
CRITERI DESCONECTACIÓ	1. Establiment de les unitats de gestió a nivell descentrat. 2. Assignació de recursos per a la implementació dels comitès d'inversions	1. Utilització dels instruments institucionals per part de la comunitat per a requerir i donar informació.	1. Establiment dels comitè d'inversions. 2. Augment de l'exercici de drets per part de la comunitat. 3. Pressió per part de la comunitat per a ampliar el procés de desconcentració.	1. Reconeixement de les relacions entre la comunitat i el Municipi. 2. Formulació de propostes per al millorament de servicis. 3. Augment de l'exercici de drets per part de la comunitat. 4. Impuls per part del municipi perquè la comunitat definisca noves àrees de conflicte comunitari.	

PRESCINDIR DEL JUDICI, UNA VIA EDUCATIVA PER A LA FELICITAT?

• F.A. Martínez Salva •
Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ

El judici constitueix un puntal bàsic de molts processos educatius, especialment quan es proposen objectius valoratius. L'educació crítica, per exemple, es fonamenta notablement en ells per a desenrotllar els seus plantejaments i qualsevol actuació educativa comporta implícita o explícitament gran quantitat de judicis sobre la bondat o la maldat, sobre la bellesa o la lletjor, sobre el positiu i el negatiu. Les propostes d'educació moral, o de desenrotllament del pensament crític també es fonamenten en aquest procés de raonar a partir de criteris a fi d'obtenir la conclusió sobre el que és just o injust, correcte o incorrecte.

No obstant, noves perspectives interdisciplinars estan qüestionant que l'ús de la raó per a enjudiciar siga el medi fonamental per a recolzar als sers humans en la seua vida. La consecució de la felicitat està resultant prou esquivada quan utilitzem la raó. L'educació que pretenga afavorir el creixement humà ha d'estar atenta a aquestes alternatives.

En el present text presentem una proposta per a educar-nos per a la felicitat des de la suspensió de la capacitat d'enjudiciar i dibuixem alguns dels fonaments que ens pareixen suficients com per a dedicar-li més atenció científica.

2. LA INFELICITAT

2.1. La vivència de la desgràcia

a) Els nostres esdeveniments

A mesura que passen els anys sembla que s'arriba a la convenció que és impossible ser completament feliç i que, tan sols podem ser-ho en determinats moments a causa d'haver aconseguit algun èxit o d'una ratxa d'optimisme que més prompte o més tard s'acaba. D'aquesta forma, ens acostumem a moments difícils, durs en els que hem de saber aguantar les circumstàncies de la vida.

Així doncs, els esdeveniments vitals se'ns presenten com els causants de la nostra felicitat o desgràcia. Ens sembla lògic que en

la vida trobem situacions que ens facen sentir tristos: és inevitable perdre sers volguts, és possible patir malalties, acomiadaments, conflictes inesperats, promeses incomplides que impedeixen la realització dels nostres plans, el cotxe que falla,... Així, un conjunt de creences sobre què podem esperar en aquesta vida s'arrelen amb força en nosaltres: la nostra felicitat depèn de les circumstàncies externes a nosaltres, el patiment és inevitable, en qualsevol moment es poden tòrcer les coses,... i vinculem la nostra felicitat a aconseguir les metes que ens proposem.

b) La nostra ment reflexiva

La nostra ment deprén de les experiències i pot elaborar recursos amb què afrontar les dificultats i, d'alguna forma, sortejar-les o superar-les. Deprenem a tractar de controlar les nostres emocions, a no expressar-les, a centrar-nos en altres temes, a convèncer-nos que, realment, no era alguna cosa tan important... Utilitzant la nostra capacitat de raonament estratègic podem arribar a trobar solucions per a resoldre, almenys parcialment, els problemes experimentats... i poder seguir avant amb la creença d'haver deprés com resoldre eix tipus de situacions o, almenys, desitjant que no es tornen a repetir.

No obstant això, pareix que les preocupacions es mantinguen al nostre costat amb major freqüència de la desitjada, sembla que la nostra ment no puga parar de pensar i, en conseqüència, de trobar possibles amenaces: pèrdues, crítiques, càstigs, reprovacions, abandons... Què fàcil és anticipar o trobar perills al nostre benestar, la nostra capacitat de raonar ens permet imaginar escenaris futurs de dany, de patiment; igualment la nostra memòria ens permet recuperar records de fets dolorosos. En definitiva, que, en eixes ocasions, podem trobar-nos vivint en el present però amb continguts en la nostra ment tant del passat com mai succeïts.

D'altra banda, les il·lusions que creïem que ens proporcionarien felicitat, s'esvaeixen una vegada aconseguides les metes proposades i la indiferència o la insatisfacció torna a ocupar el seu lloc.

c) La nostra cultura

A més de posseir una ment biològica, incorporem una cultura que elaborem en el nostre entorn social i dóna forma i continguts a la nostra ment. Durant la nostra socialització rebem

nombroses creences i valors que ens mostren com viure: els elegim, els transformem, els acceptem, ... A partir de la cultura rebuda (mitjans de comunicació, familiars, activitats socials, ...) elaborem representacions de la realitat que emmagatzemen en la nostra memòria (no sols cognitiva sinó, també, corporal).

D'aquesta forma, interioritzem creences que ens permeten acceptar la infelicitat com una part consubstancial a la nostra vida. Socialment s'assumeixen nombroses creences per les què sofrir: el cristianisme ens presenta com a model exemplar el patiment de la crucifixió, nombroses cançons reflecteixen el dolor que causa l'amor, s'assumeix el cost que comporta posseir ideals diferents als majoritàriament establits, la vida com un vall de llàgrimes, la necessitat d'una lluita dolorosa permanent.

Amb aquests continguts, la nostra ment es construeix i interpreta i valora les relacions amb nosaltres mateixos, amb els altres i amb el món natural. I, lògicament, conclou que hem de sofrir. Conseqüentment, deprenem a fer-nos dany (tant a nosaltres mateixos com als altres).

112

d) Les nostres emocions

Si creem en la necessitat o inevitabilitat de la infelicitat, el primer efecte que ens produïm és el malestar emocional. Una tensió interior que pot identificar-se com a ansietat, intranquil·litat, nerviosisme, agressivitat, angoixa, ira, desassossegant, ràbia, impotència, ... i que, en el fons, denota que estem espantats, que tenim por.

Temem a les pèrdues, al fracàs, per la nostra integritat física, a allò que s'ha desconegut, als canvis, tenim por a la por, ... En conseqüència, som desgraciats quan afrontem els esdeveniments en què correspon sofrir. Ens acostumem a viure amb la por, inclòs ens la podem amagar amb facilitat davall l'aparença de normalitat, d'indiferència.

Aquests estats emocionals sintetitzen i constitueixen un testimoni que mostra la nostra infelicitat.

e) El nostre cos

Paral·lelament a totes aquestes reflexions i emocions sobre els nostres esdeveniments diaris «més difícils», el malestar emocional també arriba al nostre cos. Així, el cos, es constitueix en un altre indicador de la nostra infelicitat i el patiment s'expressa, també, en la nostra dimensió orgànica.

La nostra salut es ressent amb les preocupacions: apareix el dolor físic, ens abaixen les defenses, tenim dificultat per a respirar, la fatiga pareix crònica, augmenta la pressió arterial,...

En definitiva, que tensem el nostre cos fins al punt de córrer el risc de danyar-lo d'alguna manera significativa: emmalaltim, perdem funcionalitat, envellim cada vegada un poc més,...

Aquest fet mostra la profunda interrelació entre el cos i la ment. Així, moltes malalties són, en definitiva, manifestacions somàtiques de creences sobre els esdeveniments de la nostra vida i sobre nosaltres mateixos.

f) Les nostres relacions socials

El procés d'afrontament de les dificultats també pot afectar i danyar la nostra vida social. Especialment quan interpretem el paper que juguen els altres: ens ajuden?, se'ns presenten indiferents a la nostra situació? o, més prompte, són els causants de les nostres desgràcies?. En ocasions, creem que els que ens rodegen no es comporten com esperàriem d'ells, que ens fallen. D'acord amb aquests plantejaments, resulta prou lògic que es ressenten les nostres relacions amb els altres. Paral·lelament anirem elaborant i confirmant un món social en el que "observem" que cada persona té els seus propis interessos, que la nostra societat és una contínua lluita per escassos recursos, que sempre s'espera rebre alguna cosa a canvi, que intentem controlar als altres perquè es comporten d'acord als nostres interessos, etc.

En conseqüència, ens relacionem amb els altres d'acord amb les nostres expectatives, generades en funció de les creences assimilades. En ocasions, sense confiança, amb precaució o amb temor: necessitem determinar els que són de confiança, què podem esperar d'uns i d'altres, què podem manifestar i què hem d'ocultar, etc.

La convivència, de forma aparentment natural, es va adaptant a com «són» els altres i es pot reduir el nostre cercle d'amistats i augmentar el número de relacions superficials. Ens trobem en un món amb «amics» i «enemics» i, en conseqüència, sempre existiran amenaces, patirem o gaudirem en funció de amb qui o els que ens trobem.

2.2. Dinàmiques de la ment reflexiva per a la infelicitat

Des de la perspectiva que presentem, la infelicitat es deu a les creences (marcs culturals, perspectives, esquemes, representacions de

la realitat,...) que hem interioritzat i que ens condueixen al patiment. Però, ¿per mitjà de quins processos, partint d'unes creences, apleguem a condicionar el nostre benestar emocional, biològic i social?.

a) Els aprenentatges associatius

En algunes ocasions, el patiment es genera de forma automàtica. Són els aprenentatges associatius, memorístics, no reflexionats. La nostra ment treballa amb freqüència de forma associativa i deprén literalment les relacions entre idees. Per exemple: a partir d'una crítica podem establir que un suspens comporta un fracàs personal. Així doncs, per la nostra ment circulen nombroses associacions que causen infelicitat. I, si s'adonem, poden aparèixer i desaparèixer en mil·lèsimes de segons, moltes d'elles estan implícites en el que pensem o diem i no som conscients d'elles, altres tenen un caràcter quasi inconscient i sembla que a penes les percebem (com quan observem alguna cosa «de reüll»). El cas és que totes elles produeixen els seus efectes activant les connexions amb els centres emocionals i corporals per a produir els efectes de deterioració abans indicats.

114

b) Les elaboracions mentals conscients

En altres ocasions, en canvi, les creences són conscients i la nostra ment reflexiva treballa amb elles per obtindre conclusions. Conclusions que sempre seran interpretacions subjectives sobre el que ocorre al nostre voltant i que constitueixen el nostre llenguatge intern. Així, per exemple, la nostra capacitat per a raonar, ens pot permetre deduir les conseqüències d'un suspens i concloure que experimentarem efectes inherentment desagradables o danyoses (en última instància per les relacions associatives abans descrites).

En aquest raonament que ens permet afrontar un esdeveniment, trobem el procés que sembla crucial per a avançar en el camí d'evitar el patiment: la valoració del succés. Així, ens preguntem, sobre la importància que per a nosaltres tenen les conseqüències que puga dur i, al mateix temps, decidim si contem o no amb els recursos que creem necessaris per a resoldre'l.

Quan concloem que sí que podem experimentar conseqüències especialment amenaçadores per a nosaltres i que no disposem de recursos per a abordar-lo adequadament, som vulnerables davant del dit succés i es disparen els processos d'estrès: eixa tensió emocional, corporal i social que tendeix a «trencar-nos».

3. PROCESSOS PER A TROBAR LA FELICITAT

Les propostes habituals per a suprimir l'estrès dels aprenentatges associatius es basen en l'establiment de noves associacions entre l'esdeveniment estresant i estats de benestar. Per exemple: a partir de la inducció d'un estat de relaxació podem imaginar escenes pròpies del succés estresant (com pujar a un avió i gaudir del viatge). D'aquesta forma deprenem a associar el succés amb sensacions de benestar.

També podem utilitzar la capacitat reflexiva per a trencar les associacions establides i, així, que la nostra ment reconstruísca la situació estresant (viatjar amb avió) per mitjà d'altres idees més racionals i que produïsquen benestar. Són les tècniques de reestructuració cognitiva. Per exemple, raonar que l'avió és un mitjà de transport prou segur, que no hi ha motius per a un accident,... Des d'aquestes tècniques, utilitzem la capacitat reflexiva de la nostra ment per a canviar el nostre llenguatge interior i trobar nous pensaments que ens facen entendre que, en realitat, les conseqüències que imaginem del succés estresant, o no són certes o no tenen la importància que els atorguem o sí que posseïm recursos per a afrontar l'esdeveniment en qüestió.

Per aquests mitjans, podem aconseguir superar l'estrès en nombroses ocasions, encara que el nostre esdevindre quotidià transcorre entre contínues deliberacions cognitives que no sempre ofereixen una pau duradora. En tot procés reflexiu sempre apareixen variables impossibles de controlar, riscos que semblen reals, «solucions» que poden fallar,...

Quines alternatives o tècniques complementàries a aquests models d'actuació tenim per a evitar el patiment?. La proposta que presentem és la que se centra en la possibilitat de prescindir de la nostra capacitat d'enjudiciar.

3.1. La suspensió del judici

A continuació passem a descriure breument alguns dels supòsits que fonamenten aquesta proposta.

a) Què significa prescindir del judici

Quan es prescindeix dels judici no es valora com a negatiu cap esdeveniment, ni tampoc com a positiu. Nada és roí ni bo, ni millor ni pitjor que altres referents, ni mereix la nostra crítica. Adoptem una actitud d'observació del que succeeix. Així, els successos ens proporcionen un aprenentatge sobre la vida. Un aprenentatge que

ens és necessari perquè els esdeveniments deixen de ser «difícils» i podem evitar el patiment que els acompanya habitualment.

Quan s'indica suspendre la capacitat d'enjudiciar, no volem dir que deixem de realitzar-los totalment, pues molts d'ells se'ns presenten quasi automàticament i sembla molt difícil evitar-los. Però, en canvi, sí que podem deixar de realitzar molts judicis conscients i «deixar passar» els altres (valoracions automàtiques i judicis conscients que no vam poder deixar de formular). És a dir, no els prestem atenció per no atorgar-los cap valor o significat. No obstant això, inicialment, la seua observació és necessària per a dependre a identificar-los, comprovar els seus efectes i arribar així a concloure si prescindir d'ells o no.

b) Resultats postulats

1. Detenció dels processos de malestar emocional

Quan prescindim dels judicis s'impossibilita generar i donar continuïtat a la gran majoria de les nostres reaccions emocionals d'estrès (la ira, la por,...) i, només es generarien els condicionaments ja depesos. Aquests iniciarien les nostres reaccions emocionals de forma automàtica, però, no obstant, la reacció estaria condemnada a la ràpida extinció, puix eixes sobtades reaccions no tenen el poder de mantindre's si la nostra ment no les alimenta amb les corresponents valoracions (judicis).

2. Facilitació de l'aprenentatge

Com a conseqüència d'evitar el malestar emocional, no enjudiciar els nostres esdeveniments «difícils» permetria desenrotllar l'aprenentatge que necessitem disposant de totes les nostres capacitats sense limitacions. Es coneixen les conseqüències de la por: pot parilitzar, pertorbar el treball de la memòria, bloquejar el pensament, generar reaccions agressives contra els altres o conduir-te a tancar-te en tu mateix, etc. Reaccions que, en general, impedeixen connectar i dependre sobre eixa experiència. La suposada protecció que la por ofereix davant de l'experiència «difícils» es tornada en dificultat per a dependre i enriquir-te amb ella. Possiblement, si ens imaginem aquest plantejament amb les experiències més difícils d'afrontar ens puga semblar impossible dependre sense por, però, en canvi, sabem que açò ens ha anat succeint amb esdeveniments que van perdre el caràcter d'amenaçador i que ens proporcionen un satisfactori enriquiment. Per exemple, quan perds la por als canvis,

a prendre una decisió, a relacionar-te amb els altres, a escoltar, a mostrar-te a mesura que ets...

3. Permetre fluir amb facilitat en l'experiència

Una vegada implicats en l'aprenentatge de la situació i sense por, s'experimentarien sensacions semblants a les de fluir en sintonia amb ella, ens identificariem amb ella, trobant-nos en un estat d'inspiració summament gratificant. Podem recordar les nostres experiències d'infància, quan ens quedàvem absorts en algunes activitats, com si el món exterior no existira. Eixes activitats no ens fatigaven, no ens generaven ansietats, sinó que gaudíem usant les nostres capacitats plenament i a l'uníson. L'estat de flux és el que permet deprendre amb facilitat, sense esforç. La creativitat, la flexibilitat mental i totes les funcions psicològiques se situen al servei de la persona.

4. Facilitació dels processos intuïtius

Una capacitat aflora en les situacions de flux: la intuïció. Alternativament a la ment reflexiva que descompon, analitza, recupera records del passat, raona i interpreta, la intuïció «simplement» ens presenta la «solució», el què fer a continuació, quina és la comprensió o l'acció que ens permetrà seguir en eix estat de gràcia. És una il·luminació sense dubtes, que és d'acord amb el sentiment de gaudi i que no planteja, com fa la ment reflexiva, possibles dubtes o marges per a l'error, per al perill, per a les amenaces. Està clar què fer. És quan experimentem que el pensament no té lloc en la ment, sinó que la ment simplement connecta amb el coneixement adequat al moment. Per mitjà de la intuïció es produeixen aprenentatges que la ment reflexiva no pot realitzar.

5. Acceptació personal.

Una altra implicació fonamental de deixar d'enjudiciar és la de deixar de considerar-nos «culpables». Si no fem nada «mal», podem viure sense remordiments, sense considerar-nos mereixedors de cap càstig, sense sentiments de culpa. La pau amb nosaltres mateixos pot niar en el nostre cor. Podem acceptar el que vam fer en el passat, lo que realitzem en el present. Podem deprendre identificant-nos plenament amb la vida, sense la distància o el tancament que genera la por pròpia dels sentiments de culpa. La nostra autoestima realment és plena. Ens acceptem a mesura que som perquè no ens judiquem, ni ens comparem, ni ens critiquem. Guanyem la confiança necessària per a actuar sense autoretretos, atrevint-nos a actuar, acceptant el risc de cometre «errors» com quelcom necessari.

6. Acceptació dels altres

Igualment, deixem que considerem “culpables” als altres de les nostres desgràcies. Podem abordar les seues actuacions de forma diferent de la de l'atac personal, quelcom propi de qui considera a l'altre responsable d'un dany. El dany ja no és un dany i, per tant, els altres són facilitadors dels aprenentatges que necessitem. No existint «enemics» en la nostra experiència podem seguir gaudir de les relacions socials en tot moment i, així mateix, facilitar aprenentatges als altres amb el to de gaudi que mereix tota experiència.

7. Sentiments d'amor

Calgut deixar d'enjudiciar o de valorar els successos també implicaria perdre la possibilitat d'alegrar-nos pels èxits aconseguits, podem preguntar-nos si això significa que la vida transcorreria en l'apatia o la indiferència. No obstant, es postula que sense por, el ser humà, se sentiria feliç necessàriament, ja que no és possible no sentir i el sentiment alternatiu a la por és l'amor i els seus sentiments associats: la pau i l'alegria.

Aquesta forma de vida sense enjudiciar pot permetre que sorgisca l'amor incondicional, lliure de prejudicis, de coaccions. Es poden trobar, llavors, sentiments intensos d'amor, de pau o d'alegria segons la vivència.

8. Disposició de nous criteris per a actuar

Quan l'experiència és joiosa en si posseeixes una nova guia per a actuar davant de les situacions: propiciar l'extensió de tal sentiments en nosaltres i en els altres.

Les situacions que abans es consideraven «injustes» i que ens generaven tensió i dolor les podríem abordar ara amb pau, alegria i amor. Tal sentiments ens facilitarien comprensions i accions per a potenciar-los en les persones implicades. Unes comprensions i actuacions perquè les transformacions personals i socials siguin sense lluita, sense tensions internes, amb alegria, amb pau, amb amor. Serien vàlids els coneixements i les accions que ens facilitaren els dits sentiments.

c) Caràcter prescindible del judici

Al procés d'enjudiciar li trobem una sèrie de limitacions:

1. Amb freqüència, desconeixem informació rellevant sobre la qüestió enjudiciada. No sols per limitacions personals sinó, també, socials o científiques.

2. Les capacitats del cervell que utilitzem per a jutjar són molt limitades. Els errors que es comenten en els judicis són variats i abundants.

3. Per l'experiència quotidiana, és difícil creure que els sers humans siguem sers purament racionals que prenguem les decisions en funció de la lògica de la raó.

4. Els judicis sempre comporten valors, culturals i subjectius, que fonamenten els arguments i que, en nombroses ocasions, és impossible que es puguin justificar com propis del ser humà, universalment parlant. Distintes cultures i distintes persones d'una mateixa cultura jutgen de forma distintes els mateixos fets i no podem dir que el nostre judici siga el vàlid.

5. Les mateixes necessitats del ser humà semblen difícils d'identificar amb claredat i, en conseqüència, ens podem equivocar en els judicis que es basen en el concepte de necessitat. Avanços científics i saberes populars mostren com pot ser que nombrosos judicis que troben danyosos alguns successos constitueixen, en realitat, només exemples d'ignorància o de dependències. Per exemple, pot ser que es considere amenaçador i danyós el sotmetre's a una intervenció quirúrgica per amenaçar la nostra necessitat de seguretat física, però contínuament es realitzen operacions, inclòs sense anestèsia, sense patir ni tan sols dolor. Nombrosos ritus, que podrien interpretar-se com altament danyosos o molt amenaçadors per a la nostra integritat física (per exemple, penjar-se amb ganxos clavats en l'esquena, etc.), es desenrotllen sense problemes.

6. Els judicis pressuposen un fals coneixement del futur. Atès que es basen en una concepció mecanicista de la realitat, pressuposen que si en el passat un fet va conduir a una experiència de patiment, en el present o en el futur tornarà a succeir de la mateixa forma. No obstant, aquestes preocupacions no tenen sentit. Ni tan sols la física accepta aquest pressupòsit: la realitat és canviant i no es pot predir què succeirà puix els processos són caòtics, la realitat és complexa i indeterminada i es configura quànticament en cada instant, els sers humans som lliures per a decidir en cada moment. Allò que s'enjudicia com «negatiu» pot no succeir o aportar un aprenentatge que permeti gaudir de forma inesperada.

4. PERSPECTIVES

Després dels plantejaments precedents, ens sembla especialment interessant que es pugui proposar que les vides dels sers humans aspiren i tinguin possibilitat real de ser sempre felices.

Un altre aspecte d'interès d'acord amb aquestes possibilitats radica en la direcció que aporta per al canvi cultural ja que ens impulsa a revisar les nostres cultures a fi de transformar-les en la direcció de desenrotllar els sentiments de felicitat.

La proposta de prescindir del judici també conté un interès educatiu important en tant en quant que possibilita un necessari autodescobriment. Amb les oportunes facilitacions es pot contrastar en un mateix els efectes del judici i de la seua suspensió. Aquesta premissa és fonamental en tot treball de desenrotllament humà.

En definitiva, estímem que hi ha suficients indicis com perquè puguem considerar que hi ha possibilitats d'augmentar significativament la felicitat humana per mitjà d'aquesta proposta. Encara que no es promoga prou aquest objectiu en les nostres societats, amb aquestes noves aportacions entenem que poden impulsar-se avanços significatius en el desenrotllament humà.

ALGUNS CANVIS D'ORIENTACIÓ METODOLÒGICA: DES DE I PER A L'ACCIÓ COL·LECTIVA I LA CIUTADA- NIA.¹

• *Tomás R. Villasante* •

Director del Curs de Postgrau «Investigación Participativa y Gestión Local».

Universidad Complutense. Madrid.

Es tracta de deixar clars alguns nous enfocaments sobre moviments socials que sorgeixen amb els canvis de paradigmes que, a la fi de segle, s'estan produint en les ciències socials. El canvi de paradigmes afecta a totes les ciències en general i també a les socials. Canvia la comprensió de la vida quotidiana, des d'una crítica a les utopies racionalistes de la modernitat i, per la mateixa raó, es relaciona també amb els canvis en els moviments socials. Això no vol dir que la crítica siga necessàriament postmoderna, irracionalista, o esotèrica. Hi ha una sèrie de noves aportacions des de distintes tradicions emancipadores (ecologia, feminisme, filosofia de la praxis, etc.) que indiquen pensaments socialment més complexos i més constructivistes.

121

No es tracta tant d'un nou enfocament des dels estudis dels moviments socials, com d'una crítica als estudis habituals feta des dels mateixos moviments, ja que molts d'aquests estudis són purament acadèmics i el seu servei als moviments fa que siguin poc operatius, molt rígids, sobre tot classificadors o taxonòmics. Per tant, açò està relacionat amb el pas dels pressupòsits objectivistes de les ciències als constructivistes i reflexius, dels pressupòsits d'essències simplificadores dels fenòmens als de la complexitat d'allò social i de la causa-efecte a les retroalimentacions entre els investigadors i els actors socials amb les seues reflexivitats.

Ací coincideixen tant les necessitats d'autocrítica interna dels moviments com els replantejaments epistemològics de les ciències socials. No es tracta, doncs, d'una crítica superficial d'algun aspecte concret dels enfocaments habituals, sinó d'un replantejament

¹ Una primera versió d'aquest text va ser enviat com a ponència, per a la seua discussió, als Seminarios Internacionales de Vitoria (Espanya) i de Braga (Portugal). Publicat en Cuadernos do Noroeste. Instituto de Ciencias Sociais. Universidade do Minho. Braga, 1997

de fons. Aquesta qüestió hauria de formular-se amb un text molt més llarg i documentat, però en aquesta ocasió solament podem fer referència a alguns textos on es recullen gran part de les tesis que apuntem, tot compilant escrits i investigacions anteriors. Ens centrem en enunciar allò que ens sembla un replantejament necessari atés els reptes que se'ns presenten, la formulació de les principals crítiques i preguntes, i l'enunciació de les metodologies que ens semblen més operatives. Si s'escriu en plural no és per un to majestàtic, és més bé per reconèixer que es tracta d'un treball col·lectiu i en procés.

DE LES XARXES COMUNITÀRIES I DELS MOVIMENTS ALS CONJUNTS D'ACCIÓ I CONDUCTES PARADOXALS.

No podem quedar-nos amb els estudis de xarxes comunitàries i de moviments que tan abundantment s'han realitzat en els últims anys. És positiu que hi haja hagut tants estudis de casos i que s'haja aprofundit en les seues característiques concretes, sobre tot pel que ha suposat de crítica a alguns dogmatismes anteriors, i perquè s'ha mostrat la complexitat interna de relacions que es produeix en cada moviment. Però, tot i la seua importància, aquests estudis quasi mai no han sigut comparatius, per la qual cosa les possibilitats de passar de la crítica a aportacions més generalitzables i operatives, s'han quedat limitades. Precisament en aquests moments el que necessitaríem són algunes pistes metodològiques amb les quals abordar comparacions entre distintes situacions, de vegades molt dispars.

A més, la major part d'aquests estudis ens proporcionen únicament allò que ja hi ha en cada moviment, allò establert, tot acceptant causes i efectes fins el moment present. Aquesta forma d'apropar-se a una suposada objectivitat, no té en compte les reflexivitats dels processos en marxa, fins i tot, les de la investigació mateix. La realitat no és quelcom preexistent que es puga objectivar i arxivar amb dades unitàries i incontestables, sinó construccions sempre en procés, fins i tot les lectures que puguem fer de realitats històriques.

Així, ens interessa saber què hi ha a sota de dades quantitatives i darrere d'expressions qualitatives que ens han de permetre lectures no només unitàries sinó també paradoxals. És a dir, en funció de com s'interpreten poden servir per diversos sentits dels

moviments. Encara que uns dirigents socials o unes cròniques periodístiques, aparentment, indiquen un sentit, haurem de veure com les diferents xarxes informals de l'àmbit quotidià ens donen altres possibles sentits dels mateixos fets. Fins i tot en les converses amb les persones apareixen paradoxes, interpretacions aparentment contradictòries, quan aquestes es refereixen a contextos de xarxes distintes. Per exemple, tenim l'experiència que un mateix grup demana més policia en el seu barri i alhora culpa la policia de bona part de les seues desgràcies. Més que sancionar que es tracta d'una incoherència s'haurà d'investigar quin és el rerafons en què es diu.

Aquest fet ens podria dur a un fort relativisme interpretatiu com ha ocorregut en molts dels estudis de casos que s'han fet fins ara. Però el fet que no es puguem objectivar unes dades com a uniformes, amb sentit únic, no significa que tot siga vàlid. Hi ha altres formes de validar les investigacions, com ara utilitzar-les per construir resultats socials amb els moviments que les fan servir. Per aconseguir-ho han de fer-se unes interpretacions i unes programacions a partir dels símptomes detectats i de les socio-anàlisis plantejades. I encara així, no es deduirà que és la veritat completa, sinó que alguna cosa és certa per a aquesta situació, i que si ho comparem amb altres experiències pot aportar noves formes d'usar les paradoxes.

El que tractem és de fugir del relativisme ja que ens fa poc operatiu, encara que s'ha de reconèixer que té raó en criticar els dogmatismes que divideixen els moviments socials en bons i dolents. Encara hui alguns autors donen una definició dels moviments tan exclusiva que deixen fora a tots aquells que no els agraden. D'altres parlen d'antimoviments, tot incloent-hi aquells que representen valors contraris a allò que se suposa és la ciutadania de bé. Cadascú pot tenir el seu criteri propi extern als moviments per definir-los en un sentit o en altre en funció dels continguts. Però aquests criteris fan als moviments dependents d'aquesta lògica i no autònoms com a elements simptomàtics de la societat, i com a constructors, des de les seues complexitats, de noves formes d'entendre la vida.

Preferim parlar del concepte «conjunts d'acció» abans que del concepte «moviments socials», perquè així no hem d'entrar en una definició maniquea que ens oblige a dividir aquells que ens agraden dels que rebutgem, i sobretot les situacions intermèdies i

canviants que són les més freqüents. Els conjunts d'acció ens mostren les relacions internes entre les diverses conductes de la vida quotidiana, les xarxes informals i formals, i com interactuen amb els poders establerts. No situen una muralla entre unes relacions socials i d'altres, sinó que faciliten entendre el pas d'un populisme a un «ciutadanisme», o d'un «gestionisme» a una situació d'aïllament. Al menys això és el que pretenem, al marge dels continguts explícits pels quals se'ns vol definir i classificar.

Els conjunts d'acció aporten uns mapes de relacions entre els principals actors en presència, tant formals com informals, i quines són les possibles variants de les seues estratègies particulars. Amb la qual cosa, es delimiten uns camps de potencialitats, no fixes, que permeten tant anàlisis autocrítiques dels mateixos moviments com dissenys alternatius per a futures estratègies i programacions. Els mapes de relacions permeten als investigadors, als polítics, als dirigents o als col·laboradors de base entrar en el diagnòstic i en les aportacions de millora, tant per al moviment com per a les situacions creades. Cadascuna de les relacions establertes no és només biunívoca entre elements que tenen les seues pròpies paradoxes, sinó que també és tendencial, i s'ha d'interpretar en els conjunts i camps d'acció complexos en que es mou.

No estem, doncs, provant de trobar allò que està instituit en l'estat o en la societat, sinó allò que institueix, allò que s'està construint en processos complexos. Es tracta de trobar quines són les relacions principals que donen dinamisme a les tendències internes i externes als moviments. No és treballar amb altres dades sinó veure en aquestes mateixes dades, qualitatives i quantitatives, les altres dimensions de la seua complexitat. El construccionisme social té ací un dels seus camps més clars d'operativitat. El concepte de praxis en el seu sentit més reflexiu, que alguns moviments socials han fet servir en la història amb tant d'encert, torna a prendre des d'aquest enfocament tota la seua profunditat.

Fins i tot les conductes dels actors no poden ésser enteses en la seua complexitat des d'una lògica lineal dicotòmica (d'Aristòtil a Hegel) que sols reconeix el principi d'identitat i no-contradicció, o la síntesi de tesi i antítesi, i no les paradoxes que alguna cosa puga ser el que és i el seu contrari alhora, amb diverses sortides possibles. Per exemple, si introduïm els quadrats de Kleim o Greimas, de la lingüística, en els discursos dels moviments veurem

que es pot parlar de quatre conductes possibles, aparentment paradoxals, però molt freqüents en els nostres estudis empírics, i no solament d'un eix entre dos pols o síntesi de causes preestablertes. Les dialèctiques «pràxiques» ens obren d'aquesta forma grans possibilitats per a un construccionisme social que òbriga noves perspectives sense abandonar un cert rigor metodològic.

Així, no solament es pot ser «convers»(continuista) o «pervers» (reformista), açò és, dir sí o no a les demandes del sistema; també es pot dir «ni sí, ni no», no acceptar l'autoritat de la pregunta i encetar altra forma de preguntar, ser «subversiu» al sistema (revolucionari). Però hi ha més, el que es dóna amb més freqüència en els moviments socials és allò «reversiu», allò rebel que desborda les lògiques establertes des d'elles mateix, afirmar i negar alhora una identitat/reivindicació, «sí però no». Per exemple, el dret a l'habitatge s'exigeix tot sabent que el sistema el té entre les seues declaracions formals, però que en la pràctica el que predomina és l'especulació. Aleshores, es desborda al sistema amb el fets, tot ocupant terrenys o edificis, amb unes conductes que afirmen i neguen a la vegada els continguts del sistema i dels moviments, tot mostrant les seues paradoxes i contradiccions de fons.

125

DE LA SOCIETAT CIVIL/TERCER SECTOR AL TERCER SISTEMA

El concepte de societat civil que Gramsci i d'altres van popularitzar entre l'esquerra ha estat recuperat en gran part per la nova dreta. Hui, front a l'estat del benestar, se'ns planteja un model no concret de societat del benestar que no acaba de saber-se si és neoliberalisme o algun tipus de «libertarisme». Cal, doncs, precisar aquest camp de conceptes per poder entendre'ns. Tercer sector, com a concepte, es distingeix, almenys, tant del que és l'Estat com de la lògica de mercat, que són els altres dos sectors amb els quals es delimita. És a dir, està format per organitzacions no governamentals i no lucratives, almenys segons els seus estatuts constitutius. Mentre que amb la societat civil alguns volen fer un front de tots els interessos contra l'Estat, en la seua versió més neoliberal.

El tercer sector, doncs, ens proporciona una llista d'associacions i d'altres formes socials, la taxonomia de les quals, i també els seus programes i reivindicacions, el situa com a un tercer pol

per compensar els desajusts de la societat, al menys teòricament. Així, apareixen organitzacions per tal o qual contingut explícit (habitatge, feminisme, ecologia, educació, etc.), i que poden subdividir-se en funció de les seues característiques, (classe social dels seus membres, estructura d'oportunitat política, identitats culturals locals, etc.). La lògica causa-efecte no se n'adona que, a més del contingut explícit, hi ha altres continguts latents que també interactuen en aquests processos.

Per exemple, un moviment pot estar aconseguint un èxit pel que fa a l'habitatge per a un determinat grup social desafavorit, però al mateix temps pot estar aïllant-se dintre de la ciutat, o respecte a altres classes socials, o pot estar desmobilitzant-se en la seua consciència social per la forma en que s'ha aconseguit aquest èxit. Cap d'aquests elements és una causa o un efecte simple, més bé podríem dir que presenten «retroalimentacions» complexes. El camp en que es mouen les organitzacions del tercer sector presenta nombroses contradiccions i paradoxes i aspectes sense concreció. És un camp ampli que sembla tenir cada vegada major importància, però que ha d'entendre's millor tant pel que fa a les seues relacions internes com externes.

Cap a fora, el tercer sector s'ha volgut relacionar amb els altres dos sectors, Estat i mercat, com si aquests foren clars en les seues delimitacions, i com si aquests guardaren línies de diferenciació nítides amb aquest tercer sector. Però amb el fenomen de la globalització, precisament, no és possible parlar d'una coherència del mercat, sinó de forts enfrontaments entre el mercat financer i els productius, entre els globals i els locals, etc. A més, l'Estat, per una banda es desmantella tot deixant l'àmbit social al tercer sector o als municipis endeutats, i per d'altra, es reforça amb acords econòmics o militars internacionals. En realitat es reforça un Estat+Mercat global, una lògica que es contraposa tant als estats menuts o municipis grans com a produccions locals i que permet que molts dels problemes socials locals siguin assumits pel tercer sector.

Aquests antagonismes econòmics, polítics i culturals fan que el tercer sector tinga a alguns poders i productors locals com a complementaris, però sempre que s'entenga que hi ha contradiccions molt fortes amb els processos dominants de la globalització. És a dir, no es tracta d'un món ideal que permet l'acció d'aquest

tercer sector com si fos una nova panacea salvadora de la humanitat front als desastres ecològics, demogràfics, de desigualtats, etc., sinó que tracta d'usar aquests espais com a pal·liatiu per tal d'amagar aquests problemes. És doncs un camp molt important d'actuació però ple, intencionadament, de problemes de sentit i de contrasentits enfrontats. Els Fòrums mundials que, des de Río de Janeiro fins Istanbul, han reunit a aquest tipus d'organitzacions són un clar exemple d'aquests reptes que tractem de mostrar.

El concepte de tercer sistema, en canvi, planteja una dimensió més precisa ja que pretén construir un altre sistema de valors «civilitzadoris» que no són els dominants en les lògiques de mercat actuals ni en els estats de tipus redistribuidor realment existents. Per exemple, dóna prioritat a l'educació/hegemonia d'un bloc alternatiu de valors i de subjectes socials més enllà dels continguts immediats de les organitzacions i moviments. Es pot pertànyer al tercer sector però no per això estar construint un tercer sistema, doncs això solament alguns moviments i en determinades circumstàncies contribueixen a fer-ho, quan coincideixen en desenvolupar nous valors antagònics als dominants.

Aleshores, el tercer sistema, per tal de no quedar-se aïllat, busca xarxes on desenvolupar-se dintre del tercer sector; també amb determinades institucions d'àmbit públic, com ara Ajuntaments, Universitats, etc. que es poden veure fora dels processos de la globalització militar/econòmica; i també, fins i tot, en els àmbits del mercat i la producció que tenen contradiccions amb l'acumulació capitalista transnacional. És a dir, en zones no centrals al sistema és possible que funcionen economies de tipus popular fonamentades en programes de desenvolupament amb certes característiques d'allò alternatiu. No és que aquesta via pugui dur-se a terme sense conflictes; és més bé que a moltes realitats perifèriques no els queda altra lògica que agafar-se a aquest tipus de fórmules davant la falta de solucions per part del sistema mundial, i que per altra banda són experimentacions contradictòries de les quals es poden aprendre molts elements alternatius.

De fet, en tots els imperis que han sigut al món, sempre ha hagut moviments socials que, localment, han avançat els que se'rien, a la fi, els valors de la nova cultura «civilitzatòria». Davant la tecnoestructura actual d'acords de grans estats+mercats globals també hi ha esquerdes per les quals es filtren experiències de

moviments o d'acords de xarxes del tercer sistema on es plante-gen i es construeixen altres valors i altres comportaments socials.

DE LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA A LA DEMOCRÀCIA PARTICIPATIVA.

Entre els valors que s'assagen en els moviments hi trobem els que es refereixen a les formes democràtiques de funcionament, tant de les organitzacions mateix com de la societat per la qual es vol transitar. També en aquest aspecte s'han fet diverses propostes de participació que, en general, han cristal·litzat en reglaments jurídics que han reconegut alguns municipis i alguns estats. No és que s'haja avançat molt, però, així i tot s'ha arribat a la conclusió que aquesta via està esgotada. El problema és que sembla que la gent no vol participar ni amb reglaments molt avançats, encara que hagen estat redactats per les organitzacions populars mateix. Aquest fet planteja noves preguntes sobre alguns supòsits en que es basaven molts moviments socials i les seues reivindicacions.

Moltes d'aquestes reglamentacions plantegen drets de consulta a les associacions, subvencions a qui s'inscriba en un llistat públic, i en general, l'institucionalització dels moviments. Aquests, sens dubte, necessiten ésser reconeguts com a interlocutors; necessiten suport econòmic; aspiren a assessorar o, fins i tot, a prendre decisions públiques, etc. Però quan ho aconsegueixen, molt sovint s'encastellen en aquestes posicions, i cal esperar l'aparició d'altres moviments nous que aporten dinamisme a la vida social. Açò forma part de les paradoxes dels moviments de les quals parlàvem, i solament en la seua continua dinàmica és possible entendre les seues aparents contradiccions.

De l'empíria es desprén que quanta més mobilització social hi ha, més nous dirigents i nous grups sorgeixen i que aquests tendeixen a substituir als antics, tot desbordant les organitzacions més constituïdes, però, també, que qualsevol mobilització, per tal de romandre i assolir els seus objectius, necessita cert grau d'organització, de reconeixement, i d'institucionalització. És a dir, que les dues coses són necessàries encara que tendisquen a contraposar-se en la pràctica, i d'aquest fet se'n deriven les dificultats intrínseques de qualsevol moviment, que ha de ser mobilització i organització alhora. Però és justament d'aquestes paradoxes de la complexitat social del que venim parlant, de les

insuficiències de les anàlisis clàssiques i de noves metodologies per afrontar-les.

Si mirem la participació ciutadana des de les institucions haurem d'acordar que quasi no disposen de suport econòmic ni de tècniques adients i que el suport legal és més bé consultiu que de presa de decisions. Per aquesta raó la major part dels ciutadans, i no poques organitzacions, no acudeixen a les convocatòries de participació més que la primera o la segona vegada. No és difícil adonar-se'n que en elles no hi ha un veritable poder per fer coses. I si ho comparem amb els estímuls de la vida quotidiana (mitjans de comunicació, divertiments, etc.) és preferible que, ficats a jugar, siga en alguna cosa divertida. Molta gent senzilla té millor olfacte per a aquestes coses que moltes organitzacions, i sospiten que quan algunes participen sense resoldre temes importants és perquè busquen altres beneficis.

Per tant, la construcció de democràcies participatives és una altra cosa, que poc té a veure amb reglaments o regidories de participació ciutadana. Front a les formes instituïdes i legislades, hi ha formes democràtiques «instituent», és a dir, processos en marxa, praxis reflexives dels agents socials, motors perquè les iniciatives de grups de base prenguen cos i es desenvolupen. Evidentment, aquest tipus d'experiències no són molt nombroses ja que s'han de donar moltes condicions al mateix temps perquè puguin funcionar, però de tant en tant hi ha alguns casos que demostrin la seua possibilitat. Per això no desesperem de trobar, cada vegada amb més precisió, alguns dels elements imprescindibles d'aquests processos de democràcies «instituent», encara que sols siguin en embrió.

Hi ha casos d'analitzadors històrics que funcionen com a referents en cada comunitat, fins i tot mitificats, com ocorre amb el maig del 68 a França, amb els moviments de la transició espanyola o amb alguns latinoamericans. Aquests moviments es poden analitzar i s'han d'analitzar però no per mitificar-los sinó per aprendre algunes de les seues claus internes i externes. Quan les circumstàncies externes semblen contràries a que es puguin repetir aquests esdeveniments, cal centrar-se en alguns mecanismes constructius, alguns ritus o analitzadors construïts que puguin provocar petits esdeveniments capaços de crear algunes sinergies socials.

Això és, per tal d'augmentar les probabilitats que es moguen moviments democràtics participatius, han de conjuminar-se una

sèrie de circumstàncies mínimes, i encara així, no és pot garantir més que un càlcul de les probabilitats en joc. És a dir, entenem que és possible fer algunes investigacions concretes, qualitatives i quantitatives, que al servei d'allò participatiu, puguen obrir millors perspectives als processos «instituent» parcials de cada cas. Per exemple, algunes investigacions participants, socioanàlisis o, com nosaltres preferim anomenar-les, «sociopraxis», ens il·lustren que és possible convertir els Plans comunitaris, programacions temàtiques, campanyes socials, etc., en processos més enllà de la participació ciutadana, i intentar almenys que passen a ser «instituent» des de les seues concrecions.

Una primera mesura és ficar d'acord a les parts que tenen voluntat per fer-ho (polítics, experts, dirigents, etc.) A continuació cal fer un mapa de relacions, no solament d'interessos objectius, sinó de «habitus» i formes convivencials en xarxes comunicatives. Des d'ací, els conjunts d'acció dels que hem parlat ens permeten obrir les estratègies possibles, en les quals no solament hi juguen els experts i dirigents sinó sobretot la sensibilitat dels sectors populars implicats, amb les seues rivalitats i aspiracions incloses. Amb tot això és possible acordar una estratègia sinèrgica per a una majoria de grups i de sectors socials, i on l'element cultural, territorials, econòmic, etc. reforça també allò programat.

Aquest tipus de programacions integrals són les que estem experimentant i discutint de forma participada en diversos municipis de l'entorn madrileny, de la mateixa forma que altres equips ho fan amb altres tipus de plans de participació en altres punts d'arreu del món. No es té la certesa que es vagen a produir els resultat sinèrgics programats més que en part, però sí que estem segurs que, almenys, fiquem unes condicions mínimes sense les quals seria molt més difícil que cap d'aquests processos es donara.

El juny de 1997 a Cartagena de Indias, Colòmbia, ens vam reunir especialistes d'arreu del món per tal de repassar els treballs que fem en aquest sentit amb motiu del 20é aniversari del primer Congrés Mundial d'Investigació Participant. Som conscients que en moltes d'aquestes investigacions hi ha més voluntarisme que rigor metodològic. Però, també és cert que s'ha guanyat molt pel que fa al rigor de les metodologies en aquests anys arreu del món, i que les perspectives acadèmiques no han sabut donar millor resposta que els voluntarismes dels

moviments socials, sobretot pel que fa a l'aspecte resolutiu dels problemes dels moviments.

Un últim argument a favor d'aquest replantejament metodològic, és la progressiva coincidència d'aquests tipus de paradigmes complexos i constructivistes amb els nous plantejaments de les ciències positives (dels que es prenen moltes de les seues metàfores), i amb els apropaments motivacionals de molts dels nous moviments socials. Des de l'ecologisme apareixen visions més holistes i eco-diverses, des del feminisme es creen ponts amb l'ecologisme, l'antimilitarisme, i altres confluències sinèrgiques, des dels moviments locals i ètnics es passa de les identitats pures a la construcció de noves identifications híbrides, els moviments eclesials de base, sindicals, i els més ideològics s'obrin cada vegada més a les altres perspectives.

Ens sembla que moltes d'aquestes consideracions no són elucubracions elaborades des d'un despatx tot citant autors, sinó la constatació del que es diu als grans fòrums internacionals on es reuneixen els moviments socials i les organitzacions no governamentals. Al llarg dels anys 90 aquest ha estat un dels símptomes més clars, tot i el seu aparent caos de formes i ideologies, que estan construint-se les bases d'altres valors «civilitzatoris» enfrontats, en gran part, als que fins ara s'han defés des de les conferències governamentals o els grans bancs i les transnacionals en les seues reunions més importants. Encara que solament fóra per aquesta dada ja valdria la pena detenir-se a pensar què està passant arreu del món amb aquests plantejaments.

131

BIBLIOGRAFIA

- BOURDIEU, P. (1991) El sentido práctico. Taurus. Madrid.
- CHOMSKY, N. (1992) Ilusiones necesarias. Control del pensamiento en las sociedades democráticas. Libertarias/Prodhufi. Madrid.
- FALS BORDA, O. (1989) El problema de como investigar la realidad para transformarla por la praxis. Tercer Mundo. Bogotá.
- FREIRE, P. (1993) Interrogantes y propuestas. Temas de Psicología social, IV, 13. Buenos Aires.
- GALTUNG, J. (1984) ¡Hay alternativas! Tecnos. Madrid.
- GONZÁLEZ CASANOVA, P. (1987) La hegemonía del pueblo y la lucha centroamericana. Contrapunto. Buenos Aires.
- IBÁÑEZ, J. (1994) El regreso del sujeto. Siglo XXI. Madrid.

- IBAÑEZ, J. (1994) Por una sociología de la vida cotidiana. Siglo XXI. Madrid.
- LAPPASADE, G. (1980) Socioanálisis y potencial humano. GEDISA. Barcelona.
- MARTÍN BARBERO, J. (1987) De los medios a las mediaciones. G. Gili. México.
- MARX, K. (1970) Tesis sobre Feuerbach. Grijalbo. México.
- MATURANA, H. (1995) La realidad, ¿objetiva o construida? Anthropos. Barcelona.
- MIRES, F. (1996) La revolución que nadie soñó o la otra posmodernidad. Nueva Sociedad. Caracas.
- MORIN, E. (1994) Introducción al pensamiento complejo. Gedisa. Barcelona.
- NEGRI, A. (1994) El poder constituyente. Libertarias/Prodhuvi. Madrid.
- NERFIN, M. (1988) Ni príncipe, ni mercader: ciudadano. Socialismo y Participación. Lima.
- NUÑEZ, C. (1989) Educar para transformar, transformar para educar. Alforja. S. José de Costa Rica.
- PRIGOGINE, MORIN, VON FOESTER, etc. (1994) Nuevos paradigmas, cultura y subjetividad. Paidós. Buenos Aires.
- ORTÍ, A. (1994) La estrategia de la oferta en la sociedad neocapitalista de consumo: génesis y praxis de la investigación motivacional de la demanda. Política y Sociedad, 16. Madrid.
- RIECHMANN, F. Buey (1994) Redes que dan libertad. Paidós. Barcelona.
- RIFKIN, J. (1996) La sociedad civil en la era de la información. El Viejo Topo, 97. Barcelona.
- SACRISTÁN, M. (1987) Pacifismo, ecología y política alternativa. Icaria. Barcelona.
- VILLASANTE ET AL. (1994) Las ciudades hablan. Nueva Sociedad. Caracas.
- VILLASANTE, T.R. (1995) Las democracias participativas. HOAC. Madrid.